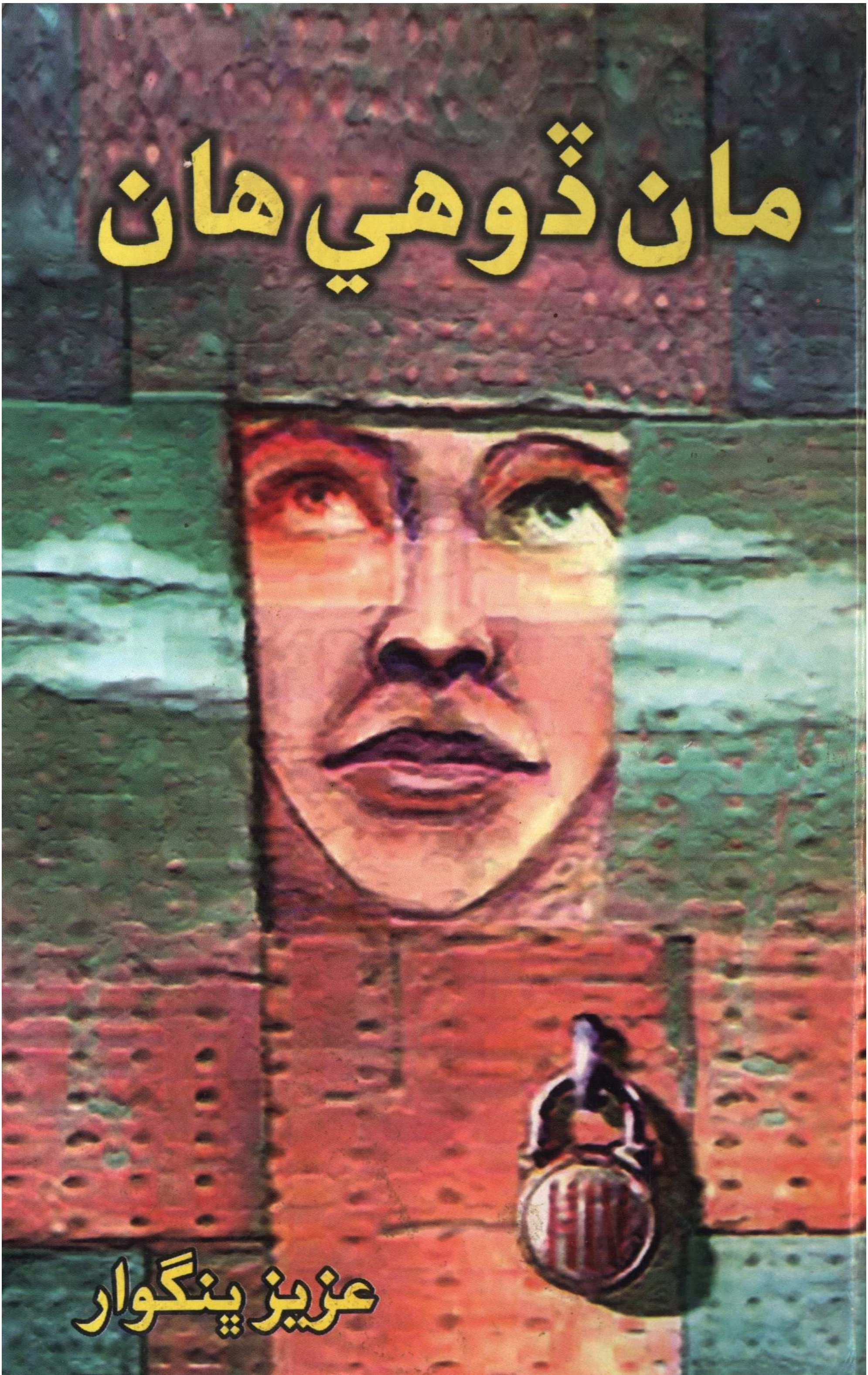

مان ڏوهي هان

عزيز ڀنگوار

مان ڏوهي هان

[جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي اڳواڻ مرحوم عزيز پنهور جا پنهنجي ذاتي ۽ سياسي زندگيءَ ۾ شعوري ۽ لاشعوري طور ڪيل ڏوهن جا اعتراف]

عزيز پنهور

سنڌي ساهت گهر- حيدرآباد، سنڌ

2008ع

سمورا حق ۽ واسطا اداري وٽ محفوظ

سنڌي ساهت گهر- ڪتاب نمبر- 52

ڪتاب جو نالو: مان ڏوهي هان
ليکڪ: عزيز ڀنگوار
ڇاپو: ٽيون، 2008ع [اداري پاران ٻيو]
ڇپائيندڙ: سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد
ڪمپوزنگ: راض محمد لغاري 0346-3818859
اين. اي جان فائونڊيشن ڪمپوزرس، حيدرآباد
پيسٽنگ سهيل پنهور
قيمت: =/150 هڪ سئو پنجاهه روپيه فقط

ڪتاب ملڻ جا هنڌ

آئيڊيل ڪتاب گهر: رابعه اسڪوائر، حيدر چوڪ، گاڏي کاتو، حيدرآباد، سنڌ
Ph:022-2780701- Mob: 0300-3946518

پوسٽل ائڊريس: پوسٽ باڪس نمبر 58، جنرل پوسٽ آفيس، حيدرآباد، سنڌ

- سنڌي ادبي بورڊ بوڪ اسٽال، تلڪ چاڙهي، حيدرآباد022-2633679
- پٺاڻي ڪتاب گهر، گاڏي کاتو، حيدرآباد 0345-3587391
- رابيل ڪتاب گهر، لاڙڪاڻو0307-3471205
- عزيز ڪتاب گهر، بئراج روڊ، سکر 071-2007402
- سنڌ بوڪ ڪلب، نواب شاهه 0300-3006469
- قاسميه لئبرري، ڪنڊيارو 0300-3144668
- المنعم لئبرري-17، پبلڪ هيلٿ انجنيئرنگ ڪالوني، ذوالفقار باغ لاڙڪاڻو0333-7541193
- بوڪ ورلڊ، رابعه سينٽر، لڳ عسڪري بئنڪ، بندر روڊ لاڙڪاڻو 0333-7548804
- المهراڻ ادبي ڪتاب گهر، ٽاٽو روڊ، سانگهڙ0333-2913588
- گل ڪتاب گهر، لکي در شڪارپور 0346-3701659
- العزيز ڪتاب گهر، ٽر بازار عمرڪوٽ 0238570345

Maan Dohi Haan

By: Aziz Bhangwar
Published by: *Naz Sanai*
Chairman- Sindhi Sahat Ghar
Rabia Square, Gari Khato, Hyderabad, Sindh.
Book No: 52 May- 2008
Price Rs: 150/-

ٻه اکر

اسان جي دوست مرحوم عزيز پنگوار کي هي ڪتاب لکڻ لاءِ حقيقت ۾ پهريون دفعو مون ئي اتساهيو. جڏهن هو معذوري واري حالت ۾ هو ته مان لاڳيتو وٽس ويندو هوس ۽ لکائڻ لاءِ مون اصغر آزاد منگيءَ کي وٽس رکيو جيڪو لکندو ۽ فيئر ڪندو ويندو هو ۽ مان هر هفتي وچي ان کي ڏسندو هوس.

ڪتاب ۾ گهٽيون ڳالهيون هيون، جيڪي هن ڪتاب ۾ اڌ ٻه ناهن جڏهن ماڻهن کي معلوم ٿيو ته هنن عزيز وٽ وڃي پهرين ته مون خلاف پڙڪايو ۽ ان ڪتاب کي پنهنجي قبضي ۾ آندو ۽ پوءِ هرهڪ ماڻهو پنهنجي حصي جون ڳالهيون ان مان ڪٽيندو ويو. جيتوڻيڪ ان اصل ڪاپي ڪان اڳ شروعاتي نوٽس جون ٻه ڪاپيون مون وٽ موجود آهن ۽ ممڪن آهي ته اڳتي هلي اهي ميدان تي اچي وڃن.

بهرحال ڪتاب جنهن ٻه حالت ۾ ڇپيل آهي، ان جو پيو ڇاپو حاضر آهي، جنهن جي اشاعت لاءِ مان مدر لينڊ پبلشرز وارن جو ٿورائتو آهيان ۽ گڏوگڏ سڪندر پنگوار ۽ ممتاز پنگوار جو پڻ.

اميد ته هن ڪتاب جي ضرورت ايستائين رهندي، جيستائين اسان جي سياست ۾ سچي ۽ کوٽي جي مڪمل سڃاڻپ نه ٿي آهي. ايستائين هيءُ ڪتاب رهنما ثابت ٿيندو.

حيدرآباد، سنڌ
17- جون 1992ع

نازسنائي

ارپنا

سنڌ امڙ:	(جنهن جي پوتر مٽيءَ مان جنم ورتم ۽ ان جو پورو قرض چڪائي نہ سگهيس. اڄ جڏهن ماتا ناراض آهي تہ منهنجا قدم بہ ڌرتيءَ ماتا تي بوجهہ بڻيل آهن.)
رهبر سنڌ جي. ايم. سيد:	(جنهن ڌرتيءَ سان پيار ڪرڻ جو سبق ڏنو ۽ اميدون رکي پنهنجي ڪتاب ڏيار دل ۽ داستان محبت ۾ مون کي محب وطن ماڻهن ۾ ليکيو پر ان ڏسيان ڪيل قول بہ پاڙي نہ سگهيس.)
پنهنجي جيون ساٿي رشيده:	(جنهن مون سان دنيا جا سڀ لاڳاپا لاهي ڏک سڻڀ ۾ ساٿ ڏنو. ويندي معذوريءَ ۾ بہ دل جو آٿت ۽ گهر جو سهارو بڻي مان ان لاءِ بہ .... ۽ اڄ محبت جي عدالت ۾ بہ مان ڏوهي آهيان....

ٻه اکر

مرحوم عزيز ينگوار جو نالو سنڌ جي قومي تحريڪ ۾ ڪم ڪندڙ پراڻن ڪارڪنن لاءِ نئون ڪونهي، مرحوم 1967ع کان پوءِ هلايل شاگردن جي قومي تحريڪ ۾ هڪ ڪارڪن جي حيثيت سان پنهنجي وت آهر ڪم ڪيو، ۽ ان سموري عمل ۾ هن جيڪي ڪجهه ڏٺو ۽ محسوس ڪيو. اهو هن ڪتاب جي شڪل ۾ اسان کي ڏيئي ويو. حقيقت ۾ سنڌي ٻوليءَ اندر جديد سائنسي نقطه نگاهه کان "سياسي آتم ڪهاڻين" لکڻ جو نه رواج آهي، نه وري ڪڏهن سياسي شخصيتن جي "بايو گرافي" لکڻ جي زحمت ئي گوارا ڪئي وئي آهي، ان ڪري انيڪ سياسي تحريڪن ۽ انهن تحريڪن ۾ ڪم ڪندڙ ڪارڪنن بابت اسان کي هڪ اکر به ڳولهيو نٿو هٿ اچي.

ان صورتحال ۾ مرحوم عزيز ينگوار پنهنجي بيماري ۽ معذوريءَ واري حالت ۾ هي ڪتاب "مان ڏوهي هان!" اسان کي ڏيئي ويو. جيڪو سندس جيئري ته نه شايع ٿي سگهيو، البته سندس مرتئي کانپوءِ دوستن شايع ڪرائڻ جو ساراهه جوڳو ڪم ڪيو آهي. جيتوڻيڪ ٺيڪ ته ائين گهربو هو ته مرحوم جي هن ڪتاب جو مسودو ڇپجڻ کان اڳ ۾ سندس ڪن دوستن کي ڏيکاريو وڃي ها ته ڪيترين ڳالهيون بهتر نموني ۾ واضح ٿي وڃن ها. بهرحال وري به هن ڪتاب ڇپرائڻ تي مدر لينڊ پبلشرز ڪيرون لهي. عزيز منهنجو ذاتي دوست هو، بنيادي طرح ڪيس سياست ۾ آڻيندڙ منهنجو عزيز دوست سيد شاهه محمد شاهه هو. عزيز سان سياسي سڃاڻپ منهنجي سيد شاهه محمد شاهه جي وسيلي انوقت ٿي، جڏهن اسان حيدرآباد ۾ 1969ع ۾ سنڌ نيشنل اسٽوڊنٽس فيڊريشن قومپرست گروپ جو بنياد وڌو پئي. بعد ۾ سنڌ يونيورسٽي ۾ پڙهڻ دوران ساڻس دوستي وڌي. ڪنووڪيشن ڪيس ۾ اسين جڏهن خارج ٿياسين، ته عزيز حيدرآباد

جيل ۾ بند هو. اتان جيڪي هن مون کي چٺيون لکيون اهي اڄان تائين مون وٽ محفوظ آهن. منهنجو گهر حيدرآباد ۾ ڄڻ عزيز جو ٻيو گهر هوندو هو. سندس باهمت اهليه ان وقت عزيز جو جيڪو ساٿ نڀايو، اهو هڪ ڏکيو داستان آهي. شال حورن جي هنج ۾ هجي، سندس ڳالهيون ڪتاب جي صورت ۾ سدائين زنده رهنديون.

مدد علي سنڌي
سنڌ نيوز آفيس
گاڏي کاتو حيدرآباد
4- مارچ 1988ع

پنهنجي پاران

سنڌ جا سچا "مان ڌوڻي هان"، اوهانجي هٿن ۾ آهي. هن ڪتاب ۾" مون جيڪي ڪجهه لکيو آهي، سو سڀ "سچ" آهي. فرضي ڪهاڻي يا افسانو ڪونهي، پر پنهنجي زندگيءَ جو داستان لکيو اٿم.

هن ڪتاب لکڻ جو اهو مقصد آهي ته مون جيڪي زندگيءَ ۾ غلطيون ڪيون يعني پنهنجي وطن سنڌ ۽ انهن جي وارثن سان جيڪا ڌوڪيبازي ۽ ٺڳي ڪئي ۽ پڻ جيڪي ڪوتاهيون ڪيون، انهن تان پردو کڻان!

جيئن ته سنڌ جا سچڻ مون کي محب وطن سمجهندا هئا. اينتريقدر جو سائين محترم جي. ايم سيد، جهڙي عظيم انسان ۽ رهبر پنهنجي ڪتاب "ديار دل ـ داستان محبت" ۾ منهنجو نالو محب وطن ماڻهن جي لسٽ ۾ شامل ڪيو. پر انهن سڀاجهڙن سنڌين کي مون جهڙي غدار جي اندر جي ڪهڙي خبر ته آئون سنڌيت جو ڪوڙو لباس پهري عوام جي اکين ۾ پنهنجو نالو ڪڍائڻ خاطر اهو سڀڪجهه ڪندو رهيس.

تنهن ڪري مون اها ڪوشش ڪئي آهي ته جيئن آءُ پنهنجي افعالن کي ظاهر ڪري سنڌ جي عوام کي ٻڌايان ته مهرباني ڪري ڪنهن کي به پرکڻ کان سواءِ محب وطن جو اعزاز نه بخشيو وڃي.

منهنجو سنڌ واسين، خاص ڪري نوجوانن کي عرض آهي ته جي اوهان پنهنجي دل ۾ وطن جي خدمت ۽ مسڪين مارووئڙن، سانگيئڙن ۽ ڌوتيئڙن جو صحيح معنيٰ ۾ درد رکو ٿا ته سڀ کان پهرين پاڻ کي نظرياتي ۽ ادبي ڄاڻ سان سينگاريو. جو ته تجربي جي بنياد تي آءُ چئي سگهان ٿو ته پنهنجي مطالعي جي ذريعي ئي صحيح حقيقت ۽ ڄاڻ حاصل ڪري سگهجي ٿي، ۽ پوءِ اوهان کي سچارن ۽ غدارن جي پوري پروڙ پئجي سگهي ٿي ۽ پئجي سگهندي.

مون ذاتي مفاد خاطر، پنهنجي مادر وطن سنڌ ڌرتيءَ سان غداري ڪري لالچ ۾ اچي قومي مفاد کي پٺتي اڇلائي ڇڏيو. مطلب تہ مون قومي واسطا بلڪل ختم ڪري ڇڏيا. نتيجي طور مون کي سنڌ امڙ پنهنجي وجود تان ڌڪاري ڇڏيو، يعني معذور ٿي پيس، جنهن ڪري وڏائيءَ سان هلڻ کان بيوس بنجي ويس. هن ڪتاب لکڻ جو شوق مون کي تڏهن پيدا ٿيو جڏهن مون ڪيترن ئي ڪتابن جو مطالعو ڪيو جهڙوڪ هوشو ۽ هيمون. انهن ڪتابن جي مطالعي سان مون حقيقت ۾ پنهنجو پاڻ کي سڃاتو، دل ۾ وطن جي محبت جو لافاني جذبو پيدا ڪيو. سنڌ جي تاريخ پڙهيم، حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جو رسالو پڙهيم تہ مون کي سنڌ جي عظمت جي خبر پئي ۽ مسڪين ۽ اڻبوجهہ، مظلوم عوام جي تڪليفن جي سڌ پئي ۽ ان کانپوءِ مرحوم عثمان ڏيپلائيءَ جو ڪتاب سانگهڙ پڙهيم، جنهن ۾ مردن، عورتن ۽ ٻارڙن پاڻ ملهايو هو. عورتون پنهنجي وطن خاطر سر ڌڙ جي بازي لڳائي صحيح معنيٰ ۾ خدمت ڪندي امر ٿي ويون، پوءِ منهنجو ضمير مون کي ملامت ڪرڻ لڳو جو پنهنجو مستقبل وڃايم!!

مطلب تہ هن ڪتاب ذريعي آءٌ پنهنجو پاڻ کي احتساب لاءِ عوامي عدالت ۾ پيش ڪريان ٿو تہ جيئن آءٌ پنهنجو ڪفارو ادا ڪري سگهان تہ هن سچ ڳالهائڻ جي ڪري، قوم مون کي منهنجي ڪيل غلطين جي معافي ڏئي.

معذور ٿيڻ کان اڳ جيڪي دوست هر گهڙي، هر وقت مون کي پاڻ کان ڌار ڪرڻ نہ چاهيندا هئا، سي معذوري کانپوءِ بلڪل بيزار ٿي پيا. انهن مان "عطا محمد پناڻ" بہ سرفهرست آهي. هيءُ منهنجو تمام گهاٽو دوست هوندو هو. هڪڙي ڏينهن مون پنهنجي پيءُ کي ايئرڪنڊيشن (ويهڻ لاءِ) خريد ڪرڻ لاءِ حيدرآباد موڪليو. اتي هن جا پئسا نڪري ويا. پيءُ مون واريءَ ڪيس پنهنجو عزيز سمجهي صرف 5 روپيا اڌارا ڏيڻ لاءِ عرض ڪيو. ان وقت هيءُ دوست بئنڪ ۾ ڪيشيئر هو. تنهن ڪيس اهڙو تہ رکو جواب ڏنو جو منهنجي پيءُ جا نپ ئي نري ويا، بعد ۾ هو هڪ ڌارئي کان پئسا وٺي ايئرڪنڊيشن وٺي آيو.

ظاهر آهي تہ اهڙن دوستن جو مفاد مون مان نکري ويو هو ۽ منهنجا مفاد، مون سان گڏ جيئري دفن ٿي ويا، تڏهن سڌ پئي تہ:

"بيٺل جو هرڪو آهي پر ڪرئي جو ڪير ئي نہ-!" ڪافي پيارا پيارا ڏٺل وائٺل دوست ڇڏي ويا. هنن مون کي وساري ڇڏيو آهي. پر مون کين اڃان نہ وساريو آهي. دعا آهي تہ "رنائي رهن پر هجن شل حياتي" هن معذوريءَ واريءَ حالت ۾ جن دوستن ۽ پيارن مون کي جيئڻ جو جوش ۽ اتساهہ ڏياريو ۽ هن حالت ۾ بہ پنهنجو ناتو ڳنڍيو تا اڄن تن ۾ سائين امداد محمد شاهہ، محترم قاضي فيض محمد صاحب، جناب نياز همايوني صاحب، جناب خان محمد پنهور، تاج جويو، اڪبر رند، محمد خان چاريڪو، ۽ محترم سائين راشد مورائي سرفهرست آهن، جن مون سان معذوريءَ واري حالت ۾ بہ مهربانيون ڪيون. آءٌ سندن ٿورائتو آهيان، مون پنهنجي ڪردار سان گڏ ٻين دوستن کي بہ ظاهر ڪيو آهي. ذاتي دشمنيءَ سبب سندن ڪردار ڪشي ڪانہ ڪئي اٿم. حقيقت ۾ اڄ تائين اهي منهنجا پيارا دوست آهن. اميد تہ سچ لکڻ جي ڪري کين خوشي ٿيندي، پر دل آزاري نہ!!

آءٌ بنيادي طور ڪو ليکڪ يا اديب ناهيان، ان ڪري ظاهر آهي تہ ڪي اوڻايون ضرور هونديون، اميد تہ پڙهندڙ منهنجي غلطين جي نشاندهي ڪندا، هن کان اڳ مون هڪ ڪهاڻي "جواب ڏي" جي عنوان سان سنڌي پبليڪيشن ۾ سائين غلام مصطفيٰ شاهہ جي خاص نمبر ۾ شايع ڪرائي هئي. حقيقت ۾ اها ڪهاڻي مون دوست مير حسن شر کان لکرائي، پنهنجي نالي شايع ڪرائي هئي. هن لکڻ جو اهو مطلب آهي تہ آءٌ بالڪل ڪورو نڪورو نئون ليکڪ (لکندڙ) آهيان. مون کي ڪنهن بہ ادبي ٻوليءَ جي ڪابہ ڄاڻ نہ آهي. جيئن آيو آهي تيئن لکيو اٿم. معذوريءَ ۾ وقت کان فائدو وٺندي يادداشت جي بنياد ۽ اخباري ڪٽنگن جي سهاري تي رنڊا روڙيا اٿم. اميد تہ پڙهندڙ ان کي ضرور پسند ڪندا ان سان گڏوگڏ آءٌ هن ڪتاب معرفت انهن ماڻهن، دوستن ۽ پيارن کان ٻانهون ٻڌي معافي ٿو وٺان، جن سان مون نڀڳي- ڏوڪو ڪيو ۽ سندن (وڏن جي) عزت نہ ڪيم!! اميد آهي تہ منهنجي معذوريءَ کي مدنظر رکي مون کي معاف ڪندا.

هتي آءٌ هڪ وضاحت ڪرڻ گهران ٿو تہ منهنجي ڇنيءَ جو نال "آچر" آهي ۽ پيار جو نالو عزيز. هن وقت آءٌ سمجهان ٿو تہ عزيز پنگوار تمام گهڻيون غلطيون ڪيون هيون، تنهن ڪري آءٌ اڳتي جي لاءِ سڀني کي گذارش ڪندس تہ مهرباني ڪري مون کي آئيندي (آچر سنڌي) جي نالي سان ياد ڪيو وڃي تہ مهرباني ٿيندي.

آخر ۾ آءٌ انهن دوستن جو شڪرگذار آهيان، جن ڪتاب لکائڻ ۾ منهنجي مددڪئي، انهن ۾ محترم قربان پنگوار ۽ محمد حنيف پنگوار شامل آهن ۽ انهن سان گڏوگڏ پنهنجي دوست "منظور ميراڻيءَ" جو شڪرگذار آهيان جنهن منهنجي هن ڪتاب کي فيئر ڪري سهڻو بنايو، ۽ رات ڏينهن اوجاڳا ڪري ڪتاب کي سينگاري ترتيب ڏنائين. ان کان علاوه پنهنجي والدين، ڀائرن، هرهڪ مختيار ۽ ممتاز ۽ پنهجي ڀاڻيجي خادم حسين، ڀائٽيي حامد پنگوار ۽ پڻ پنهنجي شريڪ حيات جو بہ شڪرگذار آهيان جن منهنجي خدمت ڪئي ۽ معذوريءَ هوندي بہ، مون کي معذوريءَ جو احساس نہ ڏياريو.

پنهنجي خوشي خيرات انهن لئہ،
ڪڏهن نہ سي غمناڪ هجن،
شاد رهن شل سدا گلاب جان،
هيري جان حسناڪ هجن.

نوابشاهہ
9-11- 1981ع

—عزيز پنگوار

(١)

هاءِ اسڪول ڪان ڪاليج تائين

سانگهڙ ضلعي جي ننڍڙي شهر "کڏڙي" جي هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ ڪرڻ بعد آءٌ ١٩٦٨ع ڌاري "گورنمينٽ ڪاليج نواب شاهه" ۾ فرسٽ آرٽس ۾ داخلا وٺڻ لاءِ سنبريس.

ڪاليج جي وڏي نالي ۽ اتان جي ماحول جو تصور ڪندي، عجيب ڪيفيت طاري ٿي ويئي، يعني خوف گاڏڙ خوشي. ڀلا ڪيئن نه ٿيندي، هيل تائين پڙهيو هوس هاءِ اسڪول ۾، ڪاليج ته خيرن سان ڏٺوئي ڪونه هيم.

داخلا جي اڳئين ڏينهن تي، ڪيڏيون نه سٽون ٿي ڪاڙيون دل! اصل مون کي ڄڻ نئين زندگي ملڻ واري هئي. پاڻ کي ڪاليج جي ماحول ۾ ضم ڪرڻ لاءِ ذهني طور تيار پئي ڪيم. ڪاليج ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ، نوان نوان خيال ذِهن جي پردي تي ڊوڙائي رهيو هوس.

هاءِ اسڪول جي اُستادن جي رعب ۽ دٻدٻي جو تصور ايندي، اهو سوچي رهيو هوس ته "ليڪچرار ته الائي ڇا هوندو" سندس پرپٺ دهشت منهنجي لاءِ غير معمولي هئي. سوچيم "آهي به ته آخر ڪاليج جو ليڪچرار" سڄي رات دل جي ڦرهيءَ تي اهي سوچون سانديم. خيرن سان صبح ٿيو. امڙ ڪان پيرن تي تي هٿ رکي موڪلائي راهي ٿيس، ڄڻ ڪنهن وڏي مسئلي جي حل لاءِ وڃي رهيو هجان، يا ڪو سرحدي تڪرار نبيرڻو هجيم.

پنهنجي سئوٽ "محترم سڪندر پنگوار" کي ساڻ ڪري ڪاليج ڏانهن رخ رکيم. (ڇو.جو سڪندر ان ئي ڪاليج جو شاگرد هو ۽ هن جي مدد جي اشد ضرورت هئي) دروازي تي شاگردن جي ڪافي

گپا گيهہ لڳي پئي هئي. اڻ ڏٺل ڇوڪرا، نوان نوان چهرا، منهنجي سامهون هئا. مون جهڙي جهنگ جي ڇوڪر لاءِ اهي سڀ شيون نيون ۽ عجب ۾ وجهندڙ هيون.

ڪاليج ائين لڳي رهيو هو ڄڻ رنگبرنگي گلن جو گلدستو، ائين هجي بہ ڇو نہ- جو اڄ داخلا جو پهريون ڏهاڙو هو. ۽ هر ڪو نون نون ڪپڙن ۾ ملبوس هو. پائوڊرن ۽ سينٽ جي خوشبوءِ تہ ويتر سون تي سهاڳو هئي. بوٽ جي ڪڙيءَ جو ڪڙڪو ۽ ڪپڙن جي سرسراهٽ بهترين موسيقي پيدا ڪري رهي هئي. پارڪ ڇوڪرن جي ٽولن سان ڀريل هو. انهن مان ڪيترا داخلا جي فارمن حاصل ڪرڻ لاءِ ڀڄ ڊڪ ڪري رهيا هئا.

ڪاليج ۾ (ڪو ايجوڪيشن) گڏيل تعليم هئڻ ڪري ڇوڪريون بہ نظر اچي رهيون هيون. ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جي پاڻ ۾ بي تڪلف گفتگو ۽ انهن جو ميلاپ، مون کي ڪجهہ قدر ناگوار بہ لڳي رهيو هو، ڇو جو اهو ماحول مون لاءِ بنهہ نئون هو.

سڪندر پنگوار، داخلا فارم وٺي آيو. چانهہ پيئڻ لاءِ ڪاليج ڪينٽين (هوٽل) تي ويناسين. چانهہ جي چسڪين سان گڏ فارم ڀرڻ ۾ محو ٿي وياسين. لکڻ جو ڪم سڪندر ڪري رهيو هو. آءٌ وري ڪينٽين ۽ اتي وينلن جو جائزو وٺڻ لڳس ۽ هر شيءِ کي ائين گهوري پئي ڏٺم، جيئن ڊرائيور بس ۾ سوار ٿيڻ کان اڳ ان جي تيل- ٽانڪي ۽ ويلن جو جائزو وٺندو آهي. وينل شاگردن جي ٽولين ۽ انهن جي ڪچهرين، ٿهڪن ۾ مون پاڻ کي ٻڏندو محسوس ڪيو. منهنجو سمورو ڌيان فارم تان هٽي، منڙيون منڙيون ڳالهيون ڪندڙ جوڙن ڏانهن ڇڪجي ويو. منهنجي دل جا اڌما جاڳي پيا ۽ تصور ۾ مستقبل جا خواب ڏسڻ لڳس. ان وقت آءٌ هر ڳالهہ کان بي خبر، بي نياز ۽ پنهنجي ڌن ۾ مگن هوس. سڪندر جي اوچتي سڏ تي سوچن جي مالها ٽٽي. هن تي مون کي جهڪ اچڻ لڳا. اف......ڪيڏي نہ حسين دنيا هئي خيالن جا ڪيڏا نہ سپنا سونهن وارا هيا، ان وقت سئوٽ چانهہ پيئڻ لاءِ چيو. آءٌ ظاهري پريشانيءَ کي لڪائيندي. پاڻ کي خيالن جي دنيا مان واپس آڻيندي هن ڏانهن متوجہ ٿيس.

فارم تي صحيح ڪرڻ بعد اجان وينا ئي هئاسين تہ چند جوانن جو ٽولو اچي مٿان بيٺو. انهن مان ڪنهن طنزيہ انداز ۾ سڪندر کي چيو تہ: ”اڄ تہ سڄي لئي تنهنجي آ پيارا-!“

ڪنڌ ورائي پوئتي ڏٺم تہ ڪجهہ چاتل سڃاتل چهرا نظر آيا. اتي ساڻن گڏلي مليس، اڄ بہ ياد اٿم تہ مير حسن شر، احمد خان شر، غلام رسول بروهي، غضنفر علي قادري، خير محمد مري، ۽ سڄڻ ڏاهري (منهنجا هم ڪلاسي، جن سان گڏ پيا دوست بہ هيا) سيني اسان سان گڏجي چانهہ پيتي ۽ ڪچهريءَ ۾ شريڪ ٿيا. ڪچهري ڪندي اسان سيني جو ڌيان هڪدم ان کير جهڙي سفيد ڪار ڏانهن ڇڪجي ويو. جيڪا وڏي مکيہ دروازي وٽان زوزاٽ ڪندي، هارن ڏيندي اچي ڪينٽين جي دروازي تي بيٺي. دروازي کلڻ سان هڪ ڳاڙهو ڳٽول نوجوان ڪار مان ٻاهر نڪتو. پرپاسي وارا ۽ ڪينٽين تي ويٺل ڪافي شاگرد ان سان ملڻ لاءِ ڏانهس وڌيا. ڪيترن ڪيس چانهہ جي صلاح ڪئي، پر هن اتي ئي ڪوڪا ڪولا آڻڻ جو آرڊر ڏئي ڇڏيو. هو فلمي ائڪٽر وانگي ڏاڍا پوز هڻي رهيو هو ۽ ڳالهہ ڳالهہ تي وڏا وڏا ٽهڪ پئي ڏنائين. اتفاق سان ان وقت هڪ نماڻي نينگري اچي لانگهائو ٿي. هن آڪڙيل ان سان زباني ڇيڙڇاڙ ڪئي. نينگريءَ پنهنجو وس نہ هلندي اهو ئي پلو ڇاتو تہ ماٺ ڪري هلي وڃي. مون کي ڪار واري ڪان بڇان ٿيڻ لڳي ۽ دل ئي دل ۾ هن کي خراب سمجهڻ لڳس.

هوٽل تان اٿڻ وقت مون ڏاري سئوٽ، سڪندر پنگوار مون تي رعب ويهارڻ ڪاڻ پنهنجي دوست آغا غضنفر عليءَ سان تعارف ڪرايو. ”هي الطاف حسين قادري (ان وقت ايس- ڊي- ايم- نوابشاه جو پٽ آهي. ۽ منهنجو گهاٽو دوست آهي. اڻيئن ڳالهائيندي مون کي بل ادا ڪرڻ جو چيائين. منهنجا تہ نپ ئي نري ويا. (جم مون وٽ صرف ڪتابن وٺڻ لاءِ پيسا هئا) بهرحال لِ اڌا ڪري واپس آيس. ڪينٽين کان هيٺ اچڻ بعد سڪندر ڪار واري نوجوان سان هٿ ملائڻ لاءِ اڳتي وڌيو، مون بہ مجبور ٿي هن جي ڪري ان نوجوان سان هٿ ملايو مگر هو ڏاڍي بي رخيءَ ۽ آڪڙ سان پيش آيو. (پنهنجي وڏيرڪي ذهنيت جو مظاهرو ٿي ڪيائين) موڪلائي اڳتي وڌياسين.

مون ان ڪار واري بابت پڇڻ چاهيو. سڪندر پنگوار، مون کي ٻڌايو ته "نالو سڪندر ڏهراج اٿس. مرحوم محمد صالح ڏاهراج جو ڏوهٽو ۽ نور الله ڏهراج جو پٽ آهي" "توکي شايد اها خبر نه هجي ته هن جي ناني محمد صالح ڏهراج انگريزن جي دور ۾، قوم پرست "حر تحريڪ" کي ڪچلڻ ۾ تمام گهڻو ڀهرو ورتو هو. هيءُ به انهيءَ خاندان مان آهي. ڪاليج ۾ وڏي ماڻهوءَ هئڻ ڪري ڪافي دٻدٻو اٿس، ايتري قدر جو ليڪچرار به هن کان ڊڄن ٿا.

خير سان اسين فارم جمع ڪرائي ٻاهر آياسين. آسمان ۾ جهڙ ٿي ويو هو. ٿڌڙي هير جا جهوٽا، وڻن کي رقص ڪرائي رهيا هئا. اسان وري به ڪينٽين کان ٻاهر ڇوڪرين لئه ٺهيل "ويٽنگ روم" جي ڀرسان اچي ويٺاسين (خاص ڪري هتي ڇوڪرا ان لاءِ اچي ويهندا هئا جيئن ڇوڪرين سان سولائيءَ سان مذاق ڪري سگهجي) اسان واري يار سڪندر ڏهراج به ڪرسي سيري وڃي ڇوڪرين جي ويهڻ واري ڪمري کان ڪلنڊڙ دريءَ ڀرسان رکي. ٿوريءَ دير بعد سڪندر ۽ مان شهر آياسين. آءٌ پنهنجي سئوٽ سان ڪاليج جي ماحول بابت گفتگو ڪرڻ لڳس.

رات جو گهر، سمهڻ وقت واري ساڳيا ڪاليج وارا ڇهڇٽا ۽ رنگينيون، منهنجي اکين آڏو ڦرڻ لڳيون. ڪافي ٽائيم بعد خبر ناهي ڪيڏيءَ مهل ننڊ پنهنجي ٻاکر ۾ وٺي ڇڏيو. صبح جو اجا آءٌ ستو ئي پيو هوس ته امڙ اچي اٿاريو. چي "ابا، سڪندر آيو آهي، اٿ تيار ٿي ڪاليج وڃ" آءٌ جلدي اٿي تڙتڪڙ ۾ ڪاليج وڃڻ لاءِ تياريءَ ۾ لڳي ويس. سامهون سڪندر چلهه تي چانهه پي رهيو هو.

اڄ سڪندر ڏاڍي تڪڙ ڪئي. ايتريقدر جو ٻڪل ماني به کائڻ نه ڏنائين. چي "ڪاليج کي ڪافي دير ٿي ويئي آهي. جلدي صرف چانهه ڍڪ پي وٺ ته هلون، اتي هلي بسڪوٽ کائجان!"

امڙ مون کي خرچي ڏئي رهي هئي، سا به سڪندر سٽ ڏئي کڻي پنهنجي کيسي ۾ وڌي، چي "اتي ڏيندوسانس" آءٌ ڏسندو ئي رهجي ويس. واٽ تي هلندي مون سڪندر کان هڪ ڀيرو ٻيهر ڪاليج بابت سوال ڪيا ته ڇا هيءُ تعليم حاصل ڪرڻ جو طريقو آهي؟ هت نه ڪنهن جو ڊپ، نه داءُ نه وري استاد جي عزت، ۽ نه وري ڇوڪرن جو

پڙهائيءَ ڏانهن ڏيان. جي نہ پڙهندا تہ اڳتي هلي ڪهڙا ڦاڙها ماريندا.....!؟

ياد اٿم تہ اسان جا محترم استاد صاحبان هاءِ اسڪول ۾ پڙهائيندا هئا تہ ”بابا، اوهين هاڻي سنت ئي ڪاليج وڃڻ وارا آهيو. اتي توهان جون جوابداريون وڌنديون، اوهان پنهنجي غريب والدين جو خيال ڪندي، پنهنجي مستقبل لاءِ سوچيندي سٺي محنت ڪجو تہ جيئن اوهين آئينده جا سٺا انسان بنجي سگهو ۽ پڻ قومي خدمت ڪري سگهو.“

شايد اسان جا لائق استاد پنهنجو شاندار ماضي ياد ڪندي ائين چوندا هئا. چو تہ اڳ ۾ ڪاليج جو ماحول، هن وقت کان بهترين هو. تڏهن تہ ائين چوندا هئا تہ ”ڪاليج ۾ اسڪول کان وڌيڪ سخت محنت ڪرڻي پوندي آهي؟“

تڏهن اهو پڌندي سڪندر، مرڪي مون کي جواب ڏنو تہ ”اسان جي ذهن تي بہ ڪاليجي زندگيءَ ۾ داخل ٿيندي، اهي سوال اڀريا هئا“ اجان آءٌ ڪجھ ڪڇان، ئي ڪڇان، تنهن کان اڳ ۾ هن هڪ ٺهڪ ڏيندي چيو تہ ”بهتر ائين ٿيندو تہ هن ماحول ۾ منجهڻ کان بغير پاڻ کي ان ۾ ضم ڪري ڇڏجي، ٿورن ڏينهن بعد توکي هيءُ ماحول پهرين کان بهتر نظر ايندو.“ اهو ٻڌي منهنجا ڊڪر لڳي ويا.

ڪاليج پهچڻ بعد ساڳيو ڇهڇٽو، ساڳيو ماحول، ڪينٽين جي دريءَ کان ويندي ڪلاس تائين، هر شيءِ ائين هئي جيئن ڪالھ ڏٺي هيم. ڪلاس شروع ٿيڻ جو پڇيم وراڻيءَ ۾ سڪندر چيو ”ڪلاس هلڻ ۾ اڃا ڪجھ ڏينهن لڳندا.“ ايتري ۾ منهنجا ڪالهوڪا دوست بہ هڪ ٽولي جي صورت ۾ اچي نازل ٿيا. (جيڪي مون کان سينيئر هئا پر پڙهيا هڪ ئي اسڪول (ڪڏڙي) ۾ هئاسين) چانھ جو آرڊر ڏنم. سڪندر بيري کي بسڪوٽ بہ آڻڻ لاءِ چيو. هاڻي سيني ڪوڙ ڪٽيا. آءٌ هنن جي ڪچهري هڪ ڪنو تي ٻڌي رهيو هوس. خيالن جي ساگر ۾ قدرت جي ڪاريگريءَ تي سوچي رهيو هوس تہ ايتري ۾ چانهن بہ اچي ويئي، سڪندر بيري کي پئسا ڏيئي ڇڏيا. گهڙيءَ ڪن کان پوءِ بقايا پئسا بيرو کڻي آيو تہ انهن منجها: ڪيس خرچيءَ طور واپس ڏيئي ڇڏيائين.

اسان سيني جا وات ڪٿلي ٿي ويا. مڙني دوستن کي عجب ٿيڻ لڳو ۽ سڪندر کي يڪ آواز ٿي چوڻ لڳاسين ته ”ڪڏهن ڪان وٺي اهڙو سخي ٿيو آهين.“ هن به نهه پهه چئي ڏنو ته ”يار اسين به ڪي گهٽ ته ڪين آهيون.“ سيني کلي ڏنو، هڪ ٽهڪڙو مچي ويو. وينل مير حسن شر، مون ڏي نهاري سڪندر سان مخاطب ٿيندي چيائين ته ”ها يار تون واقعي گهٽ نه آهين، تون زور آهين تمام گهڻو زور.“

ڪاليج جو ٽائيم پورو ٿيو ته اسان سڀ ڪينٽين تان اٿي شهر گهمڻ وياسين. مير حسن وارا، گهمي قري آخر ۾ موڪلائي ويا ۽ مون پنهنجي خالي کيسي تي هٿ رکي حسرت ڀرين نگاهن سان سڪندر ڏانهن ڏسي رهيو. هوس ته صبح ڪا پئسا اڌهو ٿو واپس ڏئي. پر هو به هو مون وانگر ڪنل ڪاتو- سو واپس ڏيڻ جي هن به ڪونه واري. دل ئي دل ۾ چئي رهيو هوس ته ”ڏيڻ جي ڏينهن ته هيءَ مڙس ڇاٿو ئي ڪونهي.“

ائين تاريخ ترڪندي مهينو گم سم وانگر ڏينهن گذرندا رهيا ڏهاڙا هڪ هڪ ٿي گم ٿيندا ويا. اسان جي به ساڳي اٺ ويهه، ميل ميلاپ ڪل پوڳ. هڪ ڏينهن (شايد ڇنڇر ڏينهن) ڪاليج ۾ چڪر ڏيئي رهيا هئاسين ته سامهون مير حسن کي ايندو ڏٺوسين. پري ڪان ئي رڙ ڪري چيائين ته ”ڪلاس اٽينڊ نه ٿا ڪريو“ سڪندر به انهيءَ ساڳي انداز سان جواب ڏنس ته ”پيارا- پڙهائي اچا ڪانه ٿي هلي.“ پڙهائي هلي نه هلي، ڪلاس ۾ ته موڪلينس. پاڻ نه ٿو پڙهين ته هن ابوجهه (مون ڏانهن اشارو ڪندي) کي به رلائيندو ٿو وتين- مير حسن تلقين واري انداز سان کيس چيو.“ بس، سومر کان ڪلاس اٽينڊ ڪرائيندو مانس.“ (مير حسن جي ڳالهه کي ڪٽيندي) سڪندر چيو.

آچر جي موڪل ڪاٽي- سومر ڏينهن اسان ٻئي ڪاليج آياسين. سڪندر هڪ به نه ٻڏي. زوريءَ ڪينٽين تي وٺي آيو. چانهه جو آرڊر مس ڏنوسين ته مير حسن به اچي نڪاءُ ڪيو. اچڻ سان مون کي چيائين ته ”اڄان ڪلاس ۾ ڪونه ٿا وڃو؟“ مون هڪدم وراڻيو ”اسين ته تيار آهيان.“ مير حسن کي سڪندر ڪوبه جواب ڪونه ڏنو. ويتر کيس چانهه جي صلاح ڪيائين. مير حسن مون کي ٻانهن کان وٺي

اٿاريو ۽ هلڻ جو چيائين. سڪندر چيو اڙي! مون کي ته چانهن پيئڻ ڏيو ته مير حسن چيو" چانهيون ٻانهيون پاڻ پيءُ ۽ پيسا به پاڻ ڏي اسان وڃون پيا."

هن مون کي (فرسٽ فلور تي) هڪ ڪلاس وٽ اچي ڇڏيو ۽ اندر وڃڻ لاءِ چيائين. مون ڪلاس جي در وٽ بيهندي خشڪ نڙيءَ مان آواز ڪڍيو ته "مي آئي ڪم ان سر" مسٽر خالد، ليڪچرار، منهنجو حال ڏسي چيو: "آئيي آئيي جناب تشريف لائيي" مان ڏڪي ويس جو مون کي هاءِ اسڪول وارو ماحول ياد اچڻ لڳو. ليڪچرار وري چيو "آپ ڪهان سي تشريف لائي هين" اجان آءٌ جواب ڏيان ئي ڏيان ته پريان اهو (ساڳيو ڪار وارو) ڇوڪرو يعنيٰ سڪندر ڏهراج (جيڪو فرسٽ ايئر جو شاگرد هو) اٿيو ۽ رڙ ڪري چيائين "اڙي ڀهراڙيءَ جا ٻڪرا آيو آهين-؟ سڄي ڪلاس ۾ ٽهڪڙو مچي ويو منهنجي جسم تي ڄڻ ڪتڙيون چڙهي ويون.

ليڪچرار ويهڻ جو اشارو ڪيو. آءٌ ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جي ڊيسڪن پرسان ٿيڙ ڪائيندو وڃي هڪ بينچ تي ويهڻ جي ڪري رهيو هوس ته اوچتو پويان قميص کي سٽ آئي، پوئتي ڏٺم ته هڪ خوش پوش نوجوان ڪلي رهيو هو جنهن جي منهن تي مرڪ هئي تنهن پنهنجي پرسان ويهڻ جو چيو، آءٌ هن سان ويهي رهيس. مون کان تمام آهستي پنهنجو نالو پڇيائين، مون ڊڄندي ڪيس ٻڌايو (جو ته مون کي ليڪچرار جي نظر پوڻ جو ڊپ هو) هن پنهنجو نالو ٻڌائيندي چيو ته ادل منهنجو نالو فيض محمد ۽ ذات جو هيسباڻي آهيان.

خيرن سان ليڪچر پورو ٿيو، هاڻي ڇوڪرا ٻاهر نڪرڻ لڳا، اسين به نوان دوست اچي پارڪ ۾ ويناسين. فيض محمد، مون کان منهنجي ڪن ماڻٽن بابت پڇڻ لڳو جيڪي نهايت رعب ۽ دٻدٻي واري زندگي گذاري رهيا هئا. تن مان راجو پنگوار، محمد يوسف پنگوار ۽ دولت خان جيڪي منهنجا ويجها عزيز به هئا، پارڪ مان اٿي اسين وڃي هوٽل تي ويناسين، فيض محمد چانهه جو آرڊر ڏنو ته مٿان سڪندر پنگوار، خير محمد، غضنفر علي، سڄڻ ۽ مير حسن وارن به اچي سلام ورايو. ڪافي وقت ڪچهري ڪندا رهياسين. مٿان ڪاليج بند ٿيڻ جو اچي ٽائيم ٿيو سو فيض محمد ۽ ٻن دوستن کان

موڪلائي ٽانگي ۾ چڙهي وڃڻ لاءِ روانا ٿياسين ته سامهون ڪار اچي لانگهاڻو ٿي بڪدم ٽرن ڪئي (قبرو ڪائي) ڪار اهڙي نموني سڪندر ڏهراج اچي بيهاري جو سچو رستو ئي بلاڪ ٿي ويو پيادل ۽ سائيڪلن وارا ته لنگهي ٿي ويا پر ٽانگي جو انان وڃڻ مشڪل هو. مون سڪندر کي چيو ته ”تون لهي وڃي چئينس نه رستي تان ڪار هٽائي ڇاڪاڻ ته تنهنجو سڄاڻو آهي. سڪندر مون کي جواب ڏنو ته ”تون وڃينس ته وڃينس باقي آئون ڪونه ويندومانس گهڙي کن گذرڻ کان پوءِ هو ڪيبنين مان نڪتو ۽ ڪار ڪاهي روانو ٿيو ۽ بعد ۾ اسان کي مس وڃي رستو مليو.

هڪ ڏينهن هيئنئن ٿيو ته سڪندر ڏهراج، ليڪچرار جي وڃڻ کان پوءِ حاضريءَ وارو رجسٽر کولي، حاضري پڙهڻ لڳو. هر ڪوئي پنهنجي نمبر اچڻ تي ييس- ييس- ڪندو ويو ٢٧ نمبر تي مون ييس ڪئي ته هن مون ڏانهن چتائي نهاريو ۽ هڪدم پڇيائين ته تنهنجو رول نمبر ڇا آهي؟ جيئن ته مون پنهنجو نمبر ٢٨- بدران ٢٧ ٻڌايو هو سو شڪي ٿيڻ لڳس. هن چيو ته ڇوڪري آهين ڇا؟ جو ڇوڪريءَ جي نمبر تي ييس ڪئي اٿئي! ايتري ۾ منهنجو پارو به چڙهي ويو ۽ دل جهلي چيومانس ته ”تون ڪير ٿيندو آهين حاضري پڙهڻ وارو!“ انهيءَ ڳالهه تي منهنجي ۽ سڪندر ڏهراج جي ڀهرين زباني جنگ ٿي. سيني شاگردن ۽ شاگردياڻين جو سمورو توجهه ڀهريون ڀهريون مون ڏانهن ٿيو. هرڪو مون کي چتائي ڏسي رهيو هو ته اجهو هاڻي ڪنئي اٿس ڪٽي جاڻ سڪندر ڳچيءَ مان ورتس. فيض محمد هيسباڻيءَ ڳالهه کي وڌندو ڏسي مون کي ڳارانٽڙي پائي سمجهائڻ لڳو ايتري ۾ ليڪچرار صاحب، ڪلاس ۾ آيو ته سيئي شاگرد اٿي بيٺا. سڪندر اکيون خراب ڪري مون کي ڏسڻ لڳو ته مون به وسان ڪين گهٽايو.

رسيس مهل فيض محمد هيسباڻي مون کي ٻاهر وٺي نه ڏٺو چي ”اهو ڇوڪرو وڏو بدمعاش آهي. هن کان شاگرد ته ڇا پر ليڪچرار ۽ پرنسپال پڻ ڊڄندو آهي. هن جي ٽولي ۾ رجب لنڊ، ننگر رند، لالي، خالد، رفيق ميمڻ، عرف پپو ۽ ڪاڪو شاه جهڙا نالي وارا هن سان گڏ آهن. هيءُ هر ڪنهن سان جهيڙي لاءِ تيار آهي. هرڪو هن کان ڇرڪي ٿو، تون هن سان وڙهڻ ته ڇا پر پنهنجو بچاءُ ڪجانءِ.“ ڳالهين ڪندي

بيل وڳو ۽ رسيس بند ٿي آءٌ فيض محمد جون ڳالهيون ٻڌي (مون تي نفسياتي اثر ٿي ويو) دل ئي دل ۾ ڊڄي ويس خوف اچي ورايم ته هيءَ هاڻ مون سان ضرور وڙهندو! ڇوڪرا پاڻ ۾ سس پس ڪري رهيا هئا ته ”سڪندر جا دوست عزيز لاءِ انتظار ڪري رهيا آهن. اڳئي مون تي هيسباڻيءَ وارو نفيساتي اثر، ويتر اُهي ڳالهيون ٻڌي، منهنجو سڄو وجود لرزي ويو موڪل ملڻ بعد سڪندر مون ڏي ڪاوڙ مان نهاريندو جلدي جلدي ٻاهر نڪري ويو.

آءٌ ۽ فيض محمد به ڪجهه دير بعد ڪلاس کان ٻاهر نڪتاسين پريان ٻي. اي ٿو جي ڪلاس مان منهنجو سئوٽ سڪندر، خير محمد ۽ ڪافي ٻيا دوست ٻاهر نڪرندي ڏٺم سو آءٌ به ساڻن وڃي گڏيس مون هنن کي سڄي حقيقت کان واقف ڪيو ۽ پوءِ پنهنجي ٽانگي ۾ (ڪيٰن منٿون ڪري) ويهاريم. جڏهن ٽانگو ڪينٽين وٽان لانگهائو ٿيو ته سڪندر مون ڏانهن نهاريندو رهجي ويو. ليڪن ڪري ڪجهه نه سگهيو. ڇاڪاڻ ته آءٌ به اڪيلو ڪونه هوس. منهنجو به پنهنجو جوڙ هو. هاڻي آءٌ دوستن کي پنهنجو باڊي گارڊ تصور ڪرڻ لڳس تنهن ڪري مون خوف کي غرور ۾ تبديل ڪري ڇڏيو.

ٻئي ڏينهن آءٌ سوير ئي اچي ڪلاس ۾ ويهي رهيس. آهستي آهستي ڇوڪرا ايندا ويا. جڏهن سڪندر ڪلاس ۾ داخل ٿيو تنهن جي نظر سڀ کان پهريان مون تي پئي. ڏٺم ته هو حقارت سان گهوريندي پنهنجي مخصوص جاءِ (جيڪا دريءَ جي پرسان هئي) تي وڃي ويٺو، ڇو ته سياري جي موسم هئي. تنهن ڪري تڙڪي لاءِ وڃي اتي ويهندو هو.

ليڪچر هلندي هن شرارت ڪري. ننڍڙو شيشو جيڪو سنڌس فائيل ۾ لڳل هو اهو ڪڏي پهريائين پاڻ کي ڏسي پوءِ شيشي جو اولڙو منهنجي چهري تي هنيائين. اولڙي جي ڪري منهنجون اکيون ٻنهه جهڪي ويون. هن وري هڪ شاگردياڻيءَ جي چهري تي اولڙو ڪيو، جڏهن اهي ڪرٽا اکين تي پيس ته ڇرڪ پري اولڙي کنڌڙ ڏانهن ڏٺائين ته سامهون سڪندر ڏهراج کي مرڪندي ڏٺائين، بعد ۾ منهن موڙي ليڪچر ٻڌڻ لڳي. ٿوريءَ دير کان پوءِ وري ڪرٽا سنڌس چهري تي هيا ۽ ڪرٽن سان گڏ ٽهڪ به ٻڌڻ ۾ آيس. ڇوڪريءَ

خار مان ڪيس گهڻ وڌ ڳالهائڻ لڳي. ڇوڪريءَ جي آواز ۾ سڪندر جي ٺهڪن مڙني ويٺلن جو ڌيان پاڻ ڏانهن ڇڪايو. سڀ ڇوڪرا ماٺ ۾ هئا. استاد، ڏهراج کي نصيحت ڪندي آئينديءَ لاءِ اهڙي شرارت کان روڪيو، پر هن جو ڳڻ کهاڙي ساڳيو. استاد عبدالرحمان پهوڙ، سڪندر ڏانهن عجيب انداز سان ڏسڻ لڳو. منهنجي ضمير مون تي ملامت ڪئي ته هڪ ڇوڪريءَ اهڙي شرارت کي برداشت نه ڪيو آءٌ ڇو خاموش رهان! آخر آءٌ ته مڙس آهيان. منهنجي صبر جو پيالو لبريز ٿي چڪو هو. تنهن تي مون پنهنجي جاءِ تان اٿي وڃي سڪندر ڏهراج کي ڳچي کان وٺي اٿاريو. هن جي ڪجهه ڪڇڻ ۽ ڪرڻ کان اڳ مون هن جي ڳل تي چماٽ وهائي ڪڍي. مون وارو ڊپ هاڻي ڪاوڙ ۾ تبديل ٿي چڪو هو. ڪيس لاڳيتيون ٻه ٽي لپاٽون وهائي ڪڍيم. سيني ويٺلن جا وات پٽجي ويا. سڪندر گار ڏيئي اجان هٿ مس ڪنيو ته مون هن کي مڪ وهائي ڪڍي. هن ٻه مون کي گلي مان هينئر ورتو هو. ايتري ۾ فيض محمد هيسباڻي ۽ ٻيا شاگرد ڇڏائڻ لاءِ وڌي آيا انهيءَ ڇڏ ڇڏان ۾ سڪندر مون کي ٻه چماٽ وهائي ڪڍي. آخرڪار ٻنهي کي شاگردن ڇڏايو.

مون کي فيض محمد وٺي آئي پنهنجيءَ جاءِ تي ويهاريو، آءٌ اجان پنهنجي جڳهه تي ويٺس ته سڪندر ٻاهر نڪري ويو. استاد ٻه ٻاهر هليو ويو. گوڙ تي اها خبر پوري ڪاليج ۾ پکڙجي وئي. اسين (فيض محمد ۽ آءٌ) ٻه ٻاهر نڪتاسين. پرنسپال رسيس ۾ مونکي ۽ سڪدر کي آفيس ۾ گهرايو ۽ حقيقت پڇيائين. سڪندر اتي اهڙيون ڳالهيون ڪيون جن ۾ ڪابه صداقت ڪانه هئي. مون پنهنجي جواب ڏيڻ کان اڳ، پرنسپال صاحب کي، پهوڙ صاحب کان سچي حقيقت پڇڻ لاءِ عرض ڪيو. جيئن ته پهوڙ صاحب ان مهل اتي موجود ڪونه هو، ايتريءَ ۾ سڪندر ينگوار جو وڏو ڀاءُ اڪبر ينگوار (جيڪو پڻ ساڳئي ڪاليج مان بي- اي ڪري چڪو هو) سو ٻه ڪنهن ڪم سانگي اچي نڪتو. جڏهن پرنسپال کي اها خبر پئي ته آءٌ اڪبر ينگوار جو سوٽ آهيان ته هن اسانکي (سڪندر ۽ مون کي) ٻاهر وڃڻ لاءِ حڪم ڪيو. ٻاهر ماحول مختلف هو. ڏهراج جا دوست رجب لنڊ، ننگر رند ۽ ٻيا ڪيترائي پريرو بيٺا هئا. هيڏانهن وري منهنجا دوست مير حسن

شر، احمد خان شر، سچڻ ڏاهري، خير محمد مري، غضنفر علي، فيض محمد هيسباڻي، سڪندر ينگوار، اڪبر ينگوار به ويٺا هئا. سڪندر ڏهراج پنهنجي دوستن ڏانهن ويو ۽ آءٌ پنهنجي دوستن ڏانهن آيس. مير حسن شر کلي چيو ته: ”اڙي مري وئين!“ هوڏانهن سڪندر ڏهراج کي به دوست قريو ويٺا هئا ۽ ڪيترائي ٻيا شاگرد ڳالهين ٻڌڻ لاءِ ٻنهي پاسي چڪر ڪاٽي رهيا هئا ته اوچتو اڪبر ينگوار وڏي واڪي چيو ته ”خبردار- جي ڪنهن به عزيز جو نالو ورتو آهي ته ان جو خير نه آهي- بس افسوس ته اهو آهي ته عزيز هن جو مٿو نه ڦاڙيو- جو هيءُ پيءُ وٽ رت ڳاڙيندو وڃي ها!!“

اهي لفظ ٻڌندي منهنجو حوصلو ويتر وڌي ويو. ايتري ۾ پرنسپال مون ۽ سڪندر ٻنهي کي ٻيهر گهرايو. اندر ڀهوڙ صاحب به ويٺو هو. اڪبر ينگوار به منهنجي پويان آيو، پرنسپال ڀهوڙ صاحب کي چيو ته ”هنن ٻنهي کي TC ڏيون ٿا!“ تنهن تي مون چيو ته ”سائين آءٌ (TC) ٽي سي چو وٺان، جنهن جو ڏوهه هجي ان کي ڏيو.“ پرنسپال، ڀهوڙ صاحب کان پڇيو ته ”ڏوهه ڪنهن جو آهي؟“ ڀهوڙ صاحب ٻي ڏڙڪ ڇئي ڏنو ته ”سڪندر ڏهراج جو.“

اوچتو هڪ ٿاٽ باٽ وارو شخص جنهن جي هڪڙي هٿ ۾ ٽيڪ ڏيڻ وارو لڪڻ ۽ ٻئي هٿ ۾ سگريٽ هو، ڪمري ۾ داخل ٿيو. سڪندر هن کي ڏسي ٽپ ڏئي اٿي بيٺو. پرنسپال ۽ ڀهوڙ صاحب به اٿي بيٺا. آئون ۽ اڪبر ينگوار به اٿي بيٺاسين. پرنسپال هن کي ٿالو وٺي (نور الله ڏهراج) ڪرسيءَ تي ويهڻ جو چيو. نور الله ڏهراج، مون ڏي ڪاوڙ ۽ حقارت ڀريل نظرن سان گهوري نهاريو. پرنسپال هن سان مخاطب ٿي چيو ته: ”افسوس جو مون اوهان کي فون ڪري تڪليف ڏني، حقيقت ۾ ڏوهه توهان جي پٽ جو آهي، مون سڄي حقيقت معلوم ڪئي آهي. توهان جو پٽ نه ليڪچرار جو ادب ڪري ٿو ۽ نه وري ڇوڪرين جي عزت جو خيال اٿس. هن ڇوڪري سان به هرويرو (مون ڏانهن اشارو ڪري) جهيڙو ڪيو اٿائين.“

نور الله پرنسپال کان منهنجو ۽ منهنجي پيءُ جو نالو پڇيو. اڪبر ڏانهنس مرڪندي چيو ته ”هيءُ منهنجو سوٽ آهي حاجي صيفل خان ينگوار جو پٽ آهي.“ نورالله ڏهراج مون کي دٻائيندي چيو ته

”ڇوڪرا تنهنجو پيءُ ته منهنجو سٺو دوست آهي. هو ته شريف ماڻهو آهي تون ڪنهن تي وئين؟“ پرنسپال صاحب ڳالهه ڪي ڪٽيندي مون کي ۽ سڪندر کي ٽڏيون ٽانيون وڏيون مطلب ته پرچاءُ ڪرائڻ لاءِ ڏگهو نصيحت پريو ليڪچر ڏيڻ شروع ڪيو. آخر ۾ سڪندر ڏهراج نه چاهيندي به مون سان پاڪر پاتو. بعد ۾ ٻنهي کي هدايت ڪئي ته ”اڄ کان پوءِ جيئن هو ڪابه شڪايت نه ٻڌي.“ ان کان پوءِ هو شايد سڪندر کي گهر وٺي ويو. جو موڪل ملڻ بعد ڏسڻ ۾ نه آيو. هن جا دوست ٻاهر بيٺل هئا. جيڪي مون ڏانهن صرف نهاريندا ئي رهجي ويا.

اڄ به معمول مطابق آءٌ ٻين دوستن سميت ٽانگي ۾ سوار ٿي ڪاليج آيس. ڪينٽين وٽ مير حسن شر ۽ ٻيا دوست مليا، جن سان وچي هوٽل تي چانهه جون ڍُڪيون ۽ ڪوڙ ڪٽڻ لڳاسين. اتي هڪڙا ٽي ڄڻا نوجوان آيا جن جيئي سنڌ جيئي سنڌ چئي هٿ ملايو. انهن مان هڪ کي گيڙو ڪپڙا پيل هئا، وار ڪريل، اکين تي ڪارو چشمو پاتل، قد جو بندرو ۽ سهڻو جوان هو سو منهنجي پر ۾ اچي وينو.

اڄ پهريون ڀيرو مون جيئي سنڌ، جيئي سنڌ جو لفظ ٻڌو هو. تعارف ٿيڻ کانپوءِ معلوم ٿيو ته سندس نالو شاهه محمد شاهه هو ويهڻ کان پوءِ هن مون سان سڪندر ڏهراج واري جهيڙي جي ڳالهه ڇيڙي چيائين ته ”يار تو ته حد ڪري ڇڏي سڪندر ڏهراج جي اصل لئا ئي پچي ڇڏيئي!“ ان گهڙيءَ سڪندر ڏهراج جي ڪار زوراٽ ڪندي اچي ڪينٽين وٽ بيٺي. سڪندر مون ڏانهن ڪاوڙ منجهان گهوريو. پر اسان جو ٽولو وڏو ڏسي ماٺ ڪري ڪاليج ۾ اندر هليو ويو.

سڪندر پنگوار، شاهه محمد شاهه جي وڏيڪ واقفيت ڪرائيندي ٻڌايو ته هيءُ سنڌ جي قومي اڳواڻ محترم سائين جي. ايم سيد جو ويجهو مائٽ آهي (ياد رهي ته ان وقت شاهه محمد شاهه شاگرد جماعت ايس. اين. ايس. ايف سان تعلق رکندو هو. هيءُ سال ١٩٦٨ع جو زمانو هو) اسان سيئي ڪلاس ۾ حاضر ٿيڻ لاءِ اٿان اٿياسين. ٻيا دوست پنهنجن پنهنجن ڪلاسن ۾ ويا ۽ آءٌ وري پنهنجي ڪلاس ۾ ويس. اڄا فيض محمد هيسباڻي ڪونه آيو هو. لاڳيتو ليڪچر هلندو رهيو ان وچ ۾ هينسباڻي به اچي نڪتو. اڄ رسيس ۾ به ليڪچرار ليڪچر ختم نه ڪيو رسيس پوري ٿيڻ بعد وري ليڪچرار آيو اڄ

سڄي ڏينهن ۾ ڪوبہ پيرڊ خالي ڪونہ هو. موڪل بعد آءٌ ٻاهر نڪتس تہ منهنجي اوچتو نظر سڪندر ڏهراج جي چيلهہ سان ٻڌل ريوالور تي پئي. هو پنهنجي دوستن سان گڏ بيٺو هو. مون فيض محمد کي اشارن ۾ ٻڌايو. (مون کي پريشان ڏسي) هو بہ مشڪڻ لڳو. پويان سڪندر ڏهراج جو ڊرائيور ڪار بيهاري بيٺو هو. سڪندر ڏهراج کي سندس پيءُ ڊرائيوري ڪرڻ کان روڪيو هو) هو بہ ڪار ۾ چڙهي هليا ويا ۽ آءٌ بہ سگهوئي ٽانگي جي ذريعي ڳوٺ ڏانهن راهي ٿيس.

آءٌ شهر ۾ دڪان تي پهتس، جو بابا اتي بيٺو هو. بہ منٽ ئي مس گذريا هوندا تہ ساڳيو ڊرائيور ۽ نورالله ڏهراج ڪار ۾ آيا. بابو کين ڏسي اتي بيٺو هو. ٻئي دڪان ۾ اندر آيا. والد صاحب کين ويهڻ جو چيو پر ڊرائيور ڪونہ ويٺو. ڏهراج صاحب اڃا حال احوال ئي ڪونہ ڏنا هئا تہ سڪندر پنگوار جو وڏو ڀاءُ "دولت خان" سائيڪل تي آيو ۽ اچي دڪان وٽ بيٺو. هو ڊرائيور سان ڀاڪر پائي مليو، ۽ ڪل يوڳ ڪرڻ لڳو. ڊرائيور ۽ دولت خان ٻئي مٿي دڪان تي اندر چڙهي آيا. نورالله ڏهراج، دولت خان کي سڃاڻندو هو، سو کلي ساڻس هٿ ملايائين. بعد ۾ بابي کي ڳالهين واسطي ٻاهر وٺي ويو ٿوريءَ دير بعد هو ٻئي موٽي آيا.

دولت خان، نورالله ڏهراج کي چيو تہ "توهان جو ڊرائيور عبدالرحمان مڪراني منهنجي دوست ٽينگو مڪراني (جيڪو شهر جو هڪ وڏو بدمعاش هو) جو ڀاءُ آهي. هن ٽينگوءَ کي ٻڌايو تہ "سڪندر پنهنجي دوستن سان گڏ عزيز سان وڙهڻ جو منصوبو ٺاهيو آهي، تنهن ڪري آءٌ عزيز کي ڏسڻ آيس. اڄ ڪانپوءِ عزيز سان گڏ منهنجا ماڻهو هوندا، جي اٽس وڙهڻو تہ موڪل آهيس، مان توهان جي نوڪر کي ٻڌائي آيو آهيان تہ پلي هو سڪندر کي ڄاڻ ڪري ڇڏي."

دولت خان، اسان جي ڳوٺ جو غريب پر بهادر ماڻهو هو. هن جو پيءُ "شيردل" نالي هو. جهڙو نالو هيس. تهڙو ئي بهادر هو. شير دل جي بہ نورالله کي خبر هئي. پر بابا، دولت خان کي ڇيپيندي چيو تہ "ميان! چاچي سان ائين نہ ڳالهاءِ. ڪجهہ خيال ڪر." دولت خان ڪٽي ماٺ ڪئي. والد صاحب، مون کي هلڻ جو چيو. آءٌ ماٺ ڪري ٻاهر نڪتس بابا، مون کي زوريءَ ڪار ۾ ويهاريو ۽ پاڻ بہ ويٺو. ڪار

اچي نورالله ڏهراج جي اوطاق تي ويٺي، ڪافي مهمان لهي اوطاق ۾ پهتاسين ته نورالله پنهنجي نوڪر کي چيو ته "سڪندر کي سڏي اچ." پهرئين سڏ تي سڪندر ڏهراج ٻاهر ڪونه نڪتو. تنهن تي نورالله ڏهراج پاڻ هن کي گهران وٺڻ ويو، سندس وڃڻ کان پوءِ بابا، مون کي چيو ته "پٽ! سڪندر کي پاڪر پائجان مون بابا کي چيو ته مون ته اڳ ۾ به ڪيس پاڪر (پرنسپال جي روبرو) پاتو هو."حڪم ڪيائين ته "نورالله ڏهراج جهڙو ماڻهو هلي آيو آهي، تون هن کان معافي گهرجانءِ." مون اجان جواب ڏنو ئي ڪونه ته سڪندر ۽ نورالله ڏهراج اوطاق ۾ گهڙيا. سڪندر جو ڪنڌ هيٺ هو پر منهن مان مايوسي ظاهر هيس. بابا چيو ته "اٿ ۽ سڪندر کي پاڪر پاءِ." هن دفعي هو حقيقي ناهه واري نموني مليو. گهڙي ڪن رکي، وڏڙن هڪ ٻئي جي پراڻي دوستيءَ تي روشني وڌي. ۽ اسان هڪ ٻنهين جي دلين ۾ هڪٻئي لاءِ قرب ۽ محبت پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائون. بعد ۾ ڏهراج صاحب اسان جي خاطر تواضع ڪئي. ڪلاڪ سوا ڪانپوءِ اسان پيءُ پٽ اٿياسين ته ڏهراج صاحب نوڪر کي حڪم ڪيو ته "حاجي صاحب کي دڪان تي ڇڏي اچ." پر بابي انڪار ڪندي چيو ته "مون کي ڊاڪٽر محمد عمر ڏاهريءَ ڏي وڃڻو آهي، جو ڪجهه زمين بابت ڳالهه ٻولهه ڪرڻي آهي. تنهن ڪري اوهان جي مهرباني- لک لائق-"

ڳوٺ پهتس ته خبر پئي ته نورالله ڏهراج کي سڪندر جي وڙهڻ جي منصوبي کان ڊرائيور آگاهه ڪيو ۽ دولت خان جي ذمدکي به ڪيس سندس نوڪر ٻڌائي ۽ پوءِ سنت هو اسان جي دڪان تي آيو هو.

هاڻي آهستي آهستي اسان جي دشمني، دوستيءَ ۾ تبديل ٿي ويئي. ڪجهه ڏينهن سلام دعا کان پوءِ هڪ ڏينهن اسين ڪافي دوست جڏهن ڪينٽين تي پهتاسين، ته اتي سڪندر ڏهراج اڳيئي ويٺو هو. هن اسان کي پاڻ ڏانهن سڏيو. ڏاڍي احترام سان پاڪر پائي مليو ۽ اسان جي لاءِ چانهه ۽ بسڪوٽ گهرائڻ لاءِ آرڊر ڏنائين. ڪافي ڇوڪرا اتي ڪينٽين تي ويٺا هئا، سي سڀ حيرانيءَ ۽ تعجب مان اسان کي گهوري نهاري رهيا هئا، ڪي ڪلي به رهيا هئا. اهڙيءَ طرح جيئن پوءِ تيئن اسان جا ناتا پختا ٿيندا ويا.

ٽورن ڏينهن کان پوءِ شاهه محمد شاهه وارا سڪندر پنگوار، مير حسن شر، احمد خان شر، خير محمد مري ۽ ٻين دوستن کي احمد خان جماليءَ جي ڪمري ۾ اچڻ لاءِ (جيڪو سڪرنڊ روڊ- عيدگاهه لڳ واقع هو) چٺي هليا ويا. سيني دوستن مون کي به هلڻ لاءِ چيو. اسان جاءِ ۾ اندر داخل ٿياسين ته شاهه محمد شاهه وارا اڳيئي موجود هئا. هنن اسان سان ڪلي هٿ ملايو. ڳالهيون هليون ته ڪلهه فلاڻي شهر ۾ جلوس نڪتو اڄ فلاڻي شهر ۾ نڪرڻو آهي (هيءُ دور ايوبي آمريت جو هو جنهن ۾ جلوس ڪڍڻ ته ٺهيو پر سوچڻ به ڏچو هو) شاهه محمد شاهه، اسان کي مخاطب ٿيندي چيو ته ”دوستو! پنهنجي شهر نوابشاهه ۾ ڪوبه جلوس ڪونه نڪتو آهي. اسان کي به ڪجهه ڪرڻ کپي. هيءُ دور ويهي ڳالهين ڪرڻ جو ناهي، پاڻ کي ون يونٽ جو ٺهري ڪوٽ ڪيرائڻو آهي. تنهن ڪري اسان سيني کي انهيءَ عظيم مقصد خاطر پنهنجي جان قربان ڪرڻ گهرجي. اسان جو پيارو ساٿي ڄام ساقي به نوابشاهه اچڻو آهي. تاريخ جي خبر پئجي ويندي، توهان شاگردن کي تيار ڪريو.“

انهن ڏينهن ۾ منهنجي سؤٽ اڪبر پنگوار کي هاءِ اسڪول ۾ ماستري ملي چڪي هئي. نيٺ ڄام ساقيءَ جي اچڻ جي تاريخ شاهه محمد شاهه ٻڌائي. ان ڏينهن اسان کي ڄام ساقيءَ جي هدايت موجب جلوس ڪڍڻو هو. ڪنهن ڇوڪر اها ڳالهه وڃي پرنسپال صاحب کي پهچائي! ته صبحاڻي ڇوڪرا جلوس ڪڍڻجي ڪوشش ۾ رڌل آهن. پرنسپال ڪارواني سخت ۾ سخت ايڊمنسٽريٽو هو. تنهن شاگردن مان انهن ڇوڪرن کي گهرايو. جن مان هن کي جلوس ڪڍڻ جو ڊپ هو. مونکي، سڪندر پنگوار، شاهه محمد شاهه، خير محمد مري، سڪندر ڏهراج کي به گهرايو. اسان (اتي الي وياسين) چيو ته اسان جو ڪوبه اهڙو ارادو ڪونه آهي.

ٻئي ڏينهن اهو ڏسي ڏاڍو ڏک ٿيو ته جن شاگردن کي اسان پاڻ سان گڏ جلوس ڪڍڻ لاءِ تيار ڪيو هو تن مان ڪافي ڇوڪرا غير حاضر هئا. اسان پنهنجي پروگرام موجب ٻئي پيرڊ ۾ ڪئي ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪرڻ شروع ڪيو. ڪارواني گوڙ تي ٻاهر نڪتو ۽ اسان کي دٻائڻ لڳو پر ان وقت سندس دال نه ڳري ۽ هن جي ڌمڪين

جي پرواهہ نہ ڪندي اسان ٻاهر نڪتاسين. اتي اسان جي حمايت ۾ سنڌي ڀينرن شاهين ميمڻ، رضيہ شيخ، قمر ميمڻ، ۽ ٻين بہ نعرا هنيا. ڪاليج جي پرسان ڊي سي هاءِ اسڪول جي عمارت هئي. اتي اسان جيئي سنڌ، ون يونٽ ٽوڙيو جا نعرا هنيا. مير حسن ڊوڙي وڃي گهنڊ وڄايو تہ اڪثر سنڌي شاگرد ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪري نڪري آيا. هن وقت اسان جي جلوس ۾ ڪافي شاگرد گڏ ٿي ويا هئا. ان بعد اسان ڊي- سي هاءِ اسڪول جي وڏي برانچ پهتاسين. پر ان وقت هيڊ ماستر سائين محترم ايچ. ايم. خواجہ صاحب هو. جنهن تي اڄ بہ اسان کي ناز آهي هو وڏو بردبار هو ۽ خود وڏو ايڊمنسٽريٽر هو ۽ ڪارواني صاحب ڪان بہ سخت هو پر ڇوڪرا ڪوبہ خوف محسوس نہ ڪندي ٻاهر نڪري آيا. ياد اٿم تہ ان ڏينهن خواجہ صاحب پاڻ اتي موجود ڪونہ هو. شاگردن جي گڏ ٿيڻ بعد شاهہ محمد شاهہ اتي تقرير ڪئي. جنهن ويتر ڇوڪرن کي جوش ڏياريو جڻ تہ باهہ تي پيٽرول پئجي ويو.

اتان پوءِ اسان ميونسپل هاءِ اسڪول، لياقت مارڪيٽ پهتاسين، جتي سڪندر پنگوار جو وڏو ڀاءُ اڪبر پنگوار ماستر هو. تنهن اسان لاءِ مصيبت ڪري ڇڏي. هڪ استاد نالي غلام محمد تہ اسان کي گهڻ وڌ ڳالهايو پر اندر شاگرد ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪري چڪا هئا. خبر ناهي ڪنهن شاگرد. ان گاريون ڏيندڙ استاد غلام محمد کي مٿي تي ڀڳل ڪرسي وهائي ڪڍي. استاد غلام محمد کي ڦٽيل ڏسي اڪبر پنگوار بہ ڪئي ماٺ ڪئي. اهڙو ڪجهہ جهڙو ٿيو پر- مهاجر استاد بہ خاموشي اختيار ڪري ويهي رهيا. اتان ڦري اسان گورنمينٽ ڪاليج پهتاسين. جتي ڪارواني جا چاڙتا ڇوڪرا اڃان ڪلاسن ۾ هئا. هوڏانهن پولس اسان جي پويان هئي جنهن ايا تائين ڪابہ ڪاروائي ڪانہ ڪئي هئي. ڪاليج ۾ اڳتي وڌياسين نہ امجد لوڌي، لالي، دودي ۽ ٻين گيٽ بند ڪري ڇڏيو اسان ٻاهرين پٽ (ڪمپائونڊ وال ٽپي ڪاليج ۾ پهتاسين. اسان گهنڊ وڄايو تہ سڀ سنڌي شاگرد وري بہ ٻاهر نڪري آيا ۽ ڇوڪريون بہ نعرا هڻنديون ٻاهر نڪري آيون. اهڙيءَ طرح جلوس بائيڪاٽ بعد پڄاڻيءَ تي پهتو ۽ پوءِ هرڪو ڇڙوڇڙ ٿي ويو. اسان ڪِجهہ ڇوڪرا احمد خان جماليءَ جي ڪمري ني پهتاسين پوءِ آءٌ ڳوٺ راهي ٿيس. خيرن سان جڏهن ڳوٺ پهتس تہ

اڳيئي پوليس منهنجي مهمان لڳي ويني هئي. بابا سائين ٻنيءَ تي ويل هو. (اها ٻني اسان جي ڳوٺ کان ٥-٦ ميلن جي فاصلي تي گجرا واه جي پرئين پر واقع آهي.) آءٌ اتان ڪنهن نموني ٽڙڪي ويس.

ٻئي ڏينهن آءٌ ڪاليج جي ڪينٽين تي ويٺو هوس ته هڪ اڻ واقف اچي چيو ته "اوهان کي ڪجهه ماڻهو سڏين پيا. ٻاهر نڪتس ته پوليس مون کي ڪٽي سوگهو ڪيو. پوليس ٽرڪ ۾ جڏهن آٽي ويهارياٿون ته اتي اڳئي شاهه محمد ۽ احمد خان جمالي ۽ ٻيا هئا. گهڙيءَ کن ۾ اسان لاڪپ ۾ پهچي چڪا هئاسين. شاگردن کي جڏهن اها خبر پئي ته هنن ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو. اسان کي ڪارونيءَ گرفتار ڪرايو هو. صبح تي اخبار ۾ بائيڪاٽ ۽ گرفتارين جي خبر آئي.

اڪبر پنگوار، مون سان لاڪپ تي ملڻ آيو. هن چيو ته "جي منهنجو چوڻ مڃين ته آءٌ ڪارونيءَ کي چئي تنهنجو ضامن ڪرايان. "اڪبر پنگوار پنهنجي دؤر ۾ اسپورٽس انچارج هو. تنهن ڪري ۽ پڻ ٻين سببن جي ڪري ڪاروني صاحب جو گهٽگهرو هو.) مون انڪار ڪيو. ان رات مهاجر شاگردن اسان جي خلاف پتين تي نعرا لکيا جي دوستن ۽ سنڌي شاگردن ڍاهي ڇڏيا. پتين تي ۽ ڪتي ۽ گڏه تي ڪاروني هاءِ هاءِ لکي ڇڏيائون. نيٺ سنڌي شاگردن جي لڳاتار بائيڪاٽ جي ڪري اسان کي آزاد ڪيو ويو. ڪيترا هفتا اسان ايوبي آمريت جي ڦهري ڪوٽ کي ڪيرائڻ لاءِ شاگردن جي اپيلن تي جلسا ۽ جلوس ڪيندا رهياسين.

هڪ ڏينهن ڪينٽين وٽ پهتس ته شاهه محمد شاهه منهن جو تعارف هڪ نئين دوست سان ڪرايو (حبيب الله ناريجي سان گڏ هڪ منگي چوڪرو هو جنهن جو نالو وسري ويو اٿم. هي ڇهن ٻين چوڪرن سان گڏ ڪاليج گهمڻ آيا هئا.) مون کي چيائين ته هي لاڙڪاڻي جو دوست حبيب الله ناريجو آهي. مون هن سان گهٻراهٽ ۾ هٿ ملايو. شاهه محمد شاهه کي حبيب الله ناريجو چيو ته "اسان اخبارن ۾ توهان جي شهر ۾ شاگردن جي تحريڪ جو ٻڌندا ۽ پڙهندا رهيا آهيون. انهيءَ ڪري اڄ توهان سان ملڻ آيا آهيون." هنن دوستن چيو ته "اسين اوهان جو ڪاليج گهمڻ گهرون ٿا." گهڙي کن ڪچهري

ڪرڻ ڪان پوءِ ڪاليج گهمڻ لاءِ تيار ٿياسين. اسان پارڪن جي ساوڪ مان لطف اندوز ٿيندا پئي وياسين ته مهاجر شاگردن اسان کي ڏسي قواليءَ واري نموني ۾ ڳائڻ شروع ڪيو. مون کي ڏاڍي ڪاوڙ لڳي. سو مون هنن کي للڪاريو. تنهن تي حبيب الله ناريجي مون کي روڪڻ جي ڪوشش ڪندي چيو ته ”ادا توهين شاگرد پاڻ ۾ وڙهو ٿا. پنهنجو ته هنن سان جهيڙو ئي ڪونهي.“ آخرڪار وچي ڪاليج بلڊنگ ۾ پهتاسين ته پويان امجد لوڌي، لالي ۽ ٻيا گهٽائي مهاجر شاگرد اچي پهتا ۽ گاريون ڏيندي چوڻ لڳا ته ”ان کي ڪاليج بسي نڪالو.“ مون به کين گار ڏيندي چيو ته ”توهان جي پيءُ جو ڪاليج آهي ڇا-“

ايتري ۾ هو سڀ اسان تي چڙهي ويا. مون کي خبر تڏهن پئي جڏهن هڪ ليڪچرار مختيار اچي ڇڏايو (جيڪو منهنجو سؤٿ احمد علي پنگوار سان گڏ پڙهندو هو. سو بعد ۾ ليڪچرار ٿي آيو. جنهن پنهنجي جان جوکي ۾ وجهي مون کي ڇڏايو) مون کي هنن ايترو ته ماريو جو سڄو رتو ڇاڻ ٿيل هوس. سي بيهوشيءَ واري حالت ۾ ڇڏي ويا هئا. گهٽيءَ دير ڪان پوءِ مون هيڏي هوڏي نهاريو ته سنڌي ليڪچرار جو منهن ڪومايل هو. شاه محمد شاه، احمد خان جمالي ۽ ٻيا دوست نظر ئي نه ٿي آيا. پريان سنڌي ليڪچرارن جا چهرا مرجهايل هئا. جيڪي همدرديءَ واري نظر سان مون ڏانهن وڌي رهيا هئا. رسيس ختم ٿي چڪي هئي، سنڌي شاگردن ڪلاسن ۾ وينل نظر آيا. پرنسپال ڪارواني، پنهنجي وحشي هوس کي تسڪين ڏيارائي مرڪي رهيو هو. آءٌ سڌو ٿاڻي تي آيس. جتي مون وارا دوست، شاهه جمالي ناريجو موجود هئا. ان وقت صوبيدار جان محمد ناريجو هو. جيڪو حبيب الله ناريجي جو مائٽ هو. ناريجي چيس ته ”ادا هيءُ شاگردن جو مسئلو آهي رپورٽ نه لکرايو ته صوبيدار مونکان رپورٽ ڪانه ورتي. ايتري ۾ سنڌي شاگرد به اچي گڏ ٿيا هئا. رپورٽ نه وٺڻ جي حالت ۾ (ان وقت) ڊي- سي جناب اخلاق حسين ڏانهن ويس- اتي ايس- پي عبدالرحيم رئيساڻي صاحب به وينل هو. اسان اجان ويناسين ئي مس ته مهاجر ڇوڪرا به اچي پهتا. انهن اچڻ شرط ڊي- سي صاحب کي چيو ته ”ڏوهه هنن جو آهي“ اسان چيو ته ”هي ڪوڙ ٿا هڻن، ڏوهه سندن آهي.“ نيٺ گهٽي گهاگيهه بعد ڊي- سي ۽ ايس- پيءَ اسان ۽

مهاجرن جو ناهه ڪرايو، ڊي- سي صاحب فون ڪري ڊاڪٽر انور ميمڻ کي پنهنجي آفيس ۾ گهرايو ۽ منهنجي مرهم پٽي ڪرائي. ان کان پوءِ مون کي اسپتال ۾ داخل ڪيو ويو. ڊاڪٽر صاحب منهنجو علاج سٺي نموني ڪيو ۽ آءٌ جلدي چاق ٿي ويس.

جلسن جلوسن جو سلسلو هلندو رهيو. نيٺ ايوبي آمريت ختم ٿي. هاڻي يحيٰ خان مارشل لا لڳائي. ان پيري پهريون دفعو سنڌ جي وڏن سياسي رهنمائن جو نواب شاهه ۾ اچڻ ٿيو. جيڪي سيد رشيد احمد وڪيل جي دعوت تي آيا هئا. اسان گاڏيءَ جي انتظار ۾ پليٽفارم تي بيٺا هئاسين. سيني دوستن جي هٿن ۾ گلن جا هار هئا، ڏاڍي رش هئي. اسان جي پرسان هڪ اڻ ڄاتل چهرو اسان جون ڳالهيون ٻڌي رهيو هو. شاهه محمد شاهه هن کي سڃاڻي ورتو ۽ اسان کي اتان کسڪائي آيو ۽ پوءِ ٻڌائين ته اهو سي- آءِ- ڊيءَ جو هو.

انتظار جون گهڙيون پوريون ٿيون. گاڏي پليٽفارم تي پهچي چڪي هئي. هڪڙي بوگيءَ جي در وٽ به هٽ لهرڻ لڳا. اسان اوڏانهن ڊوڙياسين. هاڻي اسان جو محبوب رهنما ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي هيٺ لهي چڪو هو. اسان کيس گلن جا هار پارايا. ان کان پوءِ نعرا هڻندا هن عظيم انسان کي جلوس جي شڪل ۾ سيد وڪيل جي جاءِ تي وٺي آياسين. جلسي جو انتظار ڪيو ويو هو. ان جلسي ۾ ڪامريڊ غلام محمد لغاري، غلام نبي شيخ وڪيل به موجود هئا. جلسو زبردست ڪامياب ٿيو. هن جلسي ۾ شاگردن جي طرفان جناب ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ کي اجرڪ پارايو ويو. ياد اٿم ته هن ئي جلسي ۾ محترم حيدر بخش جتوئيءَ کي ”باباءِ سنڌ“ جو لقب ڏنو ويو. ٻئي ڏينهن اسان جو عظيم انسان ۽ رهنما پنهنجو سنديش پهچائڻ لاءِ ٻئي پاسي روانو ٿي ويو.

مارشل لا جي پيچڪڙيءَ جي ڏوهه ۾ اسان تي ڪيس مڙهيو ويو. جن ماڻهن کي ان سلسلي ۾ گرفتار ڪيو ويو تن ۾ سيد رشيد احمد وڪيل، شيخ غلام نبي وڪيل، شهمير پنگوار، مير محمد سهتو، قاضي عبدالخالق (جنهن جو تعلق نيشنل عوامي پارٽيءَ سان هو) شاگردن ۾ شاهه محمد شاهه، احمد خان جمالي ۽ آءٌ هيس.

ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ کي، غلام محمد لغاريءَ سميت نواب شاهه پوليس رات جو ڏيڍ بجي گرفتار ڪري وٺي آئي. ۽ اسان سان گڏ ڪين لاڪ اپ ڪيو ويو. هنن ٻن ڪامريڊن جي اچڻ ڪري اسانجو حوصلو هيڪاري وڌيو ۽ نئون جذبو ۽ جوش پيدا ٿيو. ٿورن ڏينهن ۾ اسين سڀني ضمانت تي آزاد ٿي آياسون. بعد ۾ ڪيس هليو جنهن ۾ سمري مليٽري ڪورٽ طرفان هن طرح فيصلو ڪيو ويو:

(١) ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ تي ١٠٠٠/ هڪ هزار روپيا ڏنڊ،
(٢) غلام محمد لغاريءَ تي ١٠٠٠/ هڪ هزار روپيا ڏنڊ،
(٣) سيد رشيد احمد وڪيل تي ١٠٠٠/ هڪ هزار روپيا ڏنڊ،
(٤) غلام نبي شيخ وڪيل تي ٢٠,٠٠٠ ويهه هزار روپيا ڏنڊ،
(٥) شهمير پنگوار، قاضي خالق، مير محمد سهتو ۽ شاهه محمد شاهه تي ڏهه ڏهه هزار روپيا ڏنڊ ۽ هڪ هڪ سال ٽيپ،
(٦) مون تي ۽ احمد جماليءَ تي ڏهه ڏهه هزار روپيا ڏنڊ ۽ ڇهه ڇهه مهينا سزا، جو فيصلو ٻڌايو ويو.

برگيڊيئر اسان سڀني کان پڇيو ته ”توهان ڪهڙي جيل ۾ رهڻ پسند ڪندئو.“ شاهه محمد شاهه حيدرآباد وڃڻ چاهيو، باقي اسان نواب شاهه ڊسٽرڪٽ جيل ۾ رهڻ پسند ڪيو. مانيءَ کان وٺي ڪپڙن تائين هر هڪ شيءِ گهران ايندي هئي. هتي اسان خانگي ويس ۾ رهڻ لڳاسين. ٿورن ڏينهن بعد جيل جا ٻيا قيدي به ملڻ لڳا ۽ انهن پنهنجين تڪليفن کان پڻ آگاهه ڪيو، اسان جيلر تي زور ڀريو ته ”قيدين کي تنگ نه ڪيو وڃي.“

اسان اخلاقي ڏوهاري قيدين سان روزانو ڪچهريون ڪندا هئاسون. هاڻي آهستي آهستي هنن ۾ سجاڳي پيدا ٿيندي ويئي. ايتري قدر جو جيلر جو هر حڪم مڃڻ کان انڪار ڪري ڇڏيائون. جيلر اسان مان تنگ ٿي پيو. ڇاڪاڻ ته قيدين جي ماحول کي پنهنجي خلاف ٿي ڇاتائين، تنهن ڪري هن اسان کي ڊسٽرڪٽ جيل مان ڪڍڻ گهريو. ڪجهه ڏينهن بعد اسان سڀني سياسي قيدين کي پوليس وين جي ذريعي سکر سينٽرل جيل روانو ڪيو ويو. وين ۾ چاري لڳل هئي، جنهن مان اندريون ٻاهريون نظارو چڱي نموني ڪري ٿي سگهيو. پر ٻاهريون اسان کي ڏسي نٿي سگهيو. اڳ نواب شاهه، شهر

مان گاڏيءَ هلندي پنهنجا واقف ڏسڻ لڳس. شهر کان ٻاهر هڪ ٻڪرار کي ٻڪريون چاريندو ڏٺم. جيڪو وڻ جي ڇانو ۾ چنگ چوري رهيو هو. (اهو ديدار مون کي تڏهن نصيب ٿيو جو گاڏي خبر ناهي ڇا لاءِ ٻه ٽي منٽ بيٺي هئي.) ٻڪريون به سندس ويجهو چري رهيون هيون. هن جي منهن مان خوشي ڀهڪي رهي هئي. هن کي نه ڪنهن جو فڪر نه فڪرات نه گهٽتي نه غم، نه بيقراري ۽ نه وري قيد ٿيڻ جو خوف. نه آزاديءَ جي امنگ نه بک جو فڪر نه کي شاهوڪاريءَ جي سوچ. هيءُ مارو ماڻهو پنهنجي اباڻي ڪرت يعني ٻڪريون چارڻ ۾ چنگ چورڻ ۾ مشغول. هيءُ جنوني ڪيفيت ۾ جهومي رهيو هو. ٻي سڄي ڪائنات کان بي نياز.

پوليس وين رواني ٿي. گاڏيءَ جي ددڪي تي منهنجو ڌيان پنهنجي موجوده حالت ڏانهن ڦري آيو. مون کي پنهنجي حالت تي افسوس ٿيڻ لڳو. ڇو جو مون کان خوش نصيب اهو ٻڪرار هيو، جو گهٽ ۾ گهٽ آزاد ته هو ۽ پنهنجي ڌرتيءَ تي، ڪو پل سک جو ساهه ته کڻي رهيو هو. پر ڊپ تي ٿيم ته ڪٿي هن جي خوشي لکين سنڌ، واسين جي غمن ۾ گم نه ٿي وڃي، جيڪي پنهنجي ديس ۾ رهندي به ڌاريا پيا لڳن. منهنجو ذهن وري هڪ وار گهرو سوچڻ شروع ڪيو ۽ فخر ڪرڻ لڳس ته اها به هنن سنڌين جي خوشقسمتي چئبي جو ڪجهه نه ڪجهه ماڻهو انهن جي غلاميءَ واري زندگيءَ کي تبديل ڪرڻ گهرن ٿا ۽ پنهنجي فيصلي تي اٽل آهن. سچ لٿي کان ٿورو اڳ پوليس جي گاڏي اچي سکر سينٽرل جيل جي وڏي دروازي وٽ بيٺي، وين جو ڪلف کولي اسان کي هيٺ لاٿو ويو. مون جو منهن مٿي ڪري ڏٺو ته ٻاهران ٻن شينهن کي هڪڙو سپاهي سنگهرون وجهي جهليو بيٺو هو. مون حيرت مان هڪڙي سپاهيءَ کان پڇيو ته "شينهن کي سپاهي ڪيئن جهليو بيٺو آهي؟" سپاهيءَ ٺهڪ ڏيندي چيو ته "هي مٽيءَ جا بوتا آهن." ان جو مقصد آهي ته هن جيل ۾ شينهن بند آهن." اهو ٻڌي آئون ويتر حيران ٿي ويس.

نواب شاهه واري صوبيدار، اسان جي سزا وارا ڪاغذ جيلر کي ڏنا. جنهن اردليءَ کي سڏي ڪجهه ڳالهايو. اسان کي سپاهي اندر جيل ۾ وٺي ويا. سڀ کان اڳ ۾ اسان جي تلاشي ورتي ويئي. پوءِ

اڳتي وڌياسين. اندرين جيل جيڏين پتين تي نظر پئي، دل کي ماحول وڻندڙ محسوس ٿيو. پريان ڪولين ۾ لوهي شيخن جي پٺيان قيد ٿيل سنڌي جوڌا، شهپريل ۽ چاپين ڏاڙهين وارن جوڌن سان نظرون اٽڪيون. هنن سپاهين کان اسان بابت پڇا تي ڪئي ته "پڪا آهن يا ڪچا؟" سپاهين کين چيو ته "پڪا آهن." مون کي ڪچي، پڪي جي ڪابه خبر ڪانه هئي. مون ان بابت سپاهين کان پڇيو. جن ٻڌايو ته "ڪچا معنيٰ جن کي سزا لڳل نه هجي ۽ پڪا معنيٰ جن کي سزا لڳل هجي."

اسان کي هڪ باريڪ ۾ وري بند ڪيو ويو. ڪوليءَ ۾ اڳئي هڪ ٻه پراڻا ۽ ڦاٽل ڪتا پيل هئا. سامهون ٻي باريڪ هئي، جنهن جي لوهي دروازي پويان هڪ اڌڙوٽ وينل هو.

سج لهي چڪو هو ۽ جيل ۾ بلبن جي روشني اهڙي ته تيز هئي جو ڄڻ سج مٿي چڙهي آيو هجي. ڊيوٽي ڏيندڙ سپاهي هاڻي اسان کي وڏيءَ باريڪ ۾ وٺي آيو. جتي قيدين جي تمام گهڻائي هئي، اندر گهڙياسين. گهڙي کن کان پوءِ سپاهي اسان کي ٣-٣ ڪمبل وڇائڻ ۽ مٿان وجهڻ لاءِ ڏئي ويو. اسين ڪمبل پٿاري ويهي رهياسين. ايتري ۾ هڪ قداور اڌڙوٽ پر مضبوط جسم جو مالڪ مسڪرائيندي پر ۾ ويهي اسان سان واقفيت ڪرڻ لڳو. پاڻ بابت ٻڌائين ته هو خان محمد نيازي- مياانواليءَ جو آهي. ٨- سالن جي ڪيس سزا لڳل آهي.

جيل ۾ اسان جتي مضبوط جسم ۽ دل وارا، جوان ۽ جوڌا ڏٺا، اتي ڪي وري روئيندي ۽ ٻاڏائيندي به ڏٺاسين. اسان کي سواءِ احمد خان جماليءَ جي ٻه ٻه فائيل ڏنا ويا. اسان جي ليکي ته اسان جي سزا جي تفصيل وارا ڪاغذ هوندا. پر خبر تڏهن پيئي ته اردليءَ اسان جي هٿن ۾ اڇا اڇا ڪپڙا ڏنا. اسان جي پڇڻ تي ٻڌايائين ته هيءَ توهان جي جيل جي وردي آهي! هلي پنهنجا سول ڪپڙا گودام ۾ جمع ڪرايو. سپاهي اسان کي موٽائي هڪڙي باريڪ ۾ وٺي آيو ۽ دروازو ڪولي اندر وڃڻ لاءِ چيائين.

اسان پنهنجا اڳيان ڪپڙا لاهي قيدين وارا ڪپڙا پاتا. اڇي پتلون جهڙي شلوار ۽ مولوين واري اڇي فراڪ جهڙي قميص ۽ مٿي تي پائڻ لاءِ اڇي ٽوپي. هينئر هرڪو دوست هڪٻئي کي ڏسي کلڻ

لڳو. اسان لباس پهرڻ کان پوءِ حقيقت ۾ پاڻ کي بہ پورو ڪونہ پيا سڃاڻي سگهون ڇو جو اسان جو حليو ئي بدلجي چڪو هو. سوڙهي شلوار، گوڏن کان هيٺ ٿوري هيٺ قميص ڪنهن کي پوري تہ ڪنهن کي اٽپوري، باقي ٽوپيون سيني کي پوريون هيون، پر منهنجو مٿو امڙ خيرن سان انهيءَ ٽوپيءَ پائڻ لاءِ ويهاريو ئي ڪونہ هو، ۽ وري مزي جي ڳالهہ تہ مونکي ڪپڙا بہ وري اهڙي ڪنهن بندري قد واري جا مليا جو منهنجو قد بلڪل ان جي ابتڙ هو، يعني بيلنگهہ- هاٿي آئون باجنسي مسخرو لڳي رهيو هوس.

اسان کي بک بہ ڏاڍي لڳي هئي. ٿوري دير ۾ پٽاٽا ۽ ڳپل مانيون آيون. اسان هاٿي ڪائڻ ۾ جنبي وياسين. هڪ همراهہ سگريٽ جا ڪش هڻندو اسان وٽ آيو اچڻ سان پڇيائين تہ پاڻرو کهڙي ڪيس ۾ آيا آهيو. اسان هن کي سچي حقيقت ٻڌائي. هن اهو ٻڌي چيو تہ هتي فشري ڪيو تہ چڻ ڪلهہ مري ويئو. اسان سندس مبهم مطلب سمجهي نہ سگهياسين. جڏهن هو اتي ويو تہ اسان نيازيءَ کان پڇيو تہ ان جو مطلب ڇا آهي؟ تنهن هتان جي مخصوص لفظن کان واقف ڪيو. هن ٻڌايو تہ هت ڪاڪوس کي ڪڙڪي، بلڊ کي بدمعاشي ۽ هڪ باريڪ واري کي هنبي وال چوندا آهن. ان کان سواءِ پيا بہ ڪافي مخصوص لفظ ٻڌايائين. ايتري ۾ هڪ ڳرو آواز ڪنن سان ٽڪرايو ”جوڙي جوڙي تي ويهو“ اسان وائڙن وانگر نيازيءَ ڏانهن نهاريو تہ نيازي اتي ويهي رهيو ۽ چيائين تہ هاٿي قيدين جي ڳڻپ ٿيندي. سو توهان بہ ٻہ ٻہ همراهہ تي ويهو، تہ ڳڻپ ڪرڻ وارن کي سولائي ٿئي. سپاهي آيو ۽ ڳڻپ ڪري هليو ويو. بعد ۾ هڪ ٻيو آواز ڪنن سان ٻيهر ٽڪرايو ”۲۷- ٽوٽل جڙ خير“ انهيءَ خير جو اسان، پراڻن قيدين کان مطلب پڇيو. هنن ٻڌايو تہ هر باريڪ ۾ جيترا قيدي هوندا آهن. تن مان هڪڙي جي ڊيوٽي ٽن ڪلاڪن جي جاڳڻ جي هوندي آهي ۽ ڊيوٽيءَ مهل هو پنهنجي باريڪ جي قيدين جي ٽوٽل يعني تعداد جو آواز وڏي واڪي ٻڌائيندو آهي. ٻاهر جمعدار وينو هنن جا واڪا ٻڌندو رهندو آهي. ايتري ۾ ٻين باريڪن مان بہ اهڙا آواز اچڻ لڳا. جيڪي پنهنجي باريڪ ۾ رهندڙ قيدين جي ٽوٽل جو انگ

ٻڌائي رهيو هئا. ان رات نئين ماحول ۾ سوچن جي ڪري گھڻو دير سان ننڊ آئي.

صبحُ جو اک تڏهن کلي، جڏهن کلهي تي ڪا وزني شيءِ لڳي. ُتڪڙ ۾ اکيون مهٽي اٿي ويهي رهيس ڏسان ته هڪڙو ٿلهو متارو مهانڊو اڳيان بيٺل هو. مون پڇيو "ڇاهي؟" هن جواب ڏنو ته "بابي جي شاديءَ تي آيو آهين ڇا؟" اٿي جوڙي جوڙي تي ويهو. شهمير پنگوار، مون کي پاڻ ڏي ڇڪي ويهاريو. هينئر سڀ قيدي جوڙن جي صورت ۾ ويٺا هئا. ڳڻپ شروع ٿي. ڳڻپ بعد پوليس وارا ۽ مقدم هليا ويا. شايد صبح جا چار ٿي رهيا هئا. سج اُڀريو ته در کليو ۽ هرڪو قيدي ٻاهر وڃڻ لڳو. اسان به ٻاهر نڪتاسين. هڪ ڪوليءَ جي پرسان جڏهن لنگهياسين ته اندر هڪ ٿلهو ٻڌل هو. ان جي مٿان وري اُس جي بچاءُ لاءِ سرن جي گول ڇت نهيل هئي، پرسان هڪ وڻ به هو، جتي هڪ صوبيدار ٽنگ ٽنگ تي چاڙهيو، سگريٽ جا ڪش هڻي رهيو هو. هيءُ ديگ جهڙو ٿلهو اسان کي چتائي ڏسڻ لڳو، اسان کي ڏسي هن سگريٽ مان وڏو ڪش هڻندي، سپاهين کان پڇيو ته "هي بشني ڪٿان آيا آهن؟" تنهن تي شهمير پنگوار، هن کي جواب ڏنو ته اسان بشني نه پر سياسي قيدي آهيون. هن نفرت وچان چيو ته "هتي هرڪو بشني ايندو آهي." وري ڪاوڙ ۾ چيائين ته "هلو هلو. توهان سياسي قيدي نه ٿا ڏسجو."

اڳتي وڌياسين ته اُسان کي جست جي وٽي (تسري) هڪ پيالو ۽ هڪ پليٽ ڏيندا ويا. اڳتي وڃي قطار ۾ ويهاسين، جتي چانهه ملي. ان کان پوءِ اُسان کي اندر غاليچن اڻڻ واري فيڪٽريءَ ۾ ڊيوٽيءَ تي رکيو ويو.

هتان جو ماحول مون لاءِ بلڪل نئون هو، هرڪو قيدي پنهنجي ڪم ۾ رڌل هو. مون سپاهيءَ کان پڇيو ته "هتي ڇا ڪرڻو آهي؟. هن مون کي نمبر وار تفصيل ٻڌايا. سپاهي هليو ويو (ٻئي قيديءَ جي حوالي اسان کي ڪري. مون ان قيديءَ کي چيو ته "يار! مون کي ته ڪوبه ڪم نه ٿو اچي" هو به هيو ڪو دلبر جوان، سو مونکي چيائين ته "ڇڱو جي توکي ڪوبه ڪم نٿو اچي ته مٿ ڪري بينچ تي ويهي رهه ۽ جڏهن سپاهي وغيره ڏسين ته اچي مون سان گڏ

هٿ وندائجانءِ.“ اڌ ڪلاڪ کان پوءِ پريان سپاهي ايندي ڏٺم. سو بينچ تان لهي ان قيديءَ سان گڏ ڪم ڪرڻ لڳس. ايتري ۾ سپاهي به اچي مٿان بيٺا ۽ جيل جي مخصوص لفظن ۾ (سوبه اردوءَ ۾) سمجھائڻ لڳو. آئون ماٺ ڪري اهو سڀ ڪجھ ٻڌندو رهيس پر سمجھ ۾ ڪجھ به نٿي آيو. سڄي فيڪٽريءَ ۾ اها ئي اوپري ٻولي هئي. سپاهي ڪڪ تي قيديءَ کي چيو ته ”اس ڪو سمجھائو“ قيدي به هاڻ مون کي سمجھائڻ لڳو.

ٿوري دير بعد سيٽيون وڄڻ لڳيون. قيديءَ ٻڌايو ته صاحب ماڙيءَ تي اچي ويو آهي (صاحب جي آفيس کي ماڙي چيو ويندو آهي) انهيءَ گھڙيءَ بينڊ باجن جو آواز ڪنن تي پيو. مون قيديءَ کان پڇيو ته ”هي بينڊ باجا ڇو پيا وڄن؟“ چيائين ته ”صاحب رون تي ايندو آهي ته سڪنڊڙ قيدي اهي بينڊ باجا وڄائيندا آهن ۽ ٻيا سڀ قيدي ڪم ڇڏي ٻاهر اچي بيهندا آهن.

اسان به ٻاهر نڪتاسين، قيدين سمجھايو ته ”جڏهن صاحب رون تي اچي ته ڪنڌ هيٺ ڪري بيهجو. ڪير به ڪنهن سان نه ڳالهائي، ۽ نه وري صاحب سان ڪير ڳالهائي، جي فشري ڪيو ته ڄڻ ڪلھ مري ويئو.“

صاحب ڄڻ ملڪ الموت هجي جو ايتري قدر هنن جي مٿان خوف ڇانيل هو. خير صاحب رائونڊ ڪري هليو ويو. اسان هاڻي ٻيهر فيڪٽريءَ ۾ آياسين. ١٢ وڳين ڊاري سيٽي ٻڌم ۽ ان سان گڏو گڏ پتو ونو، پتو ونو، جا آواز به ٻڌم. پر وارو قيدي ٻانهون ڇنڊي اٿيو ۽ مون کي چيائين ته ”تسري ۽ ٿالهي کڻ ته هلي ماني وٺون.“ اسين ٻاهر آياسين ته ماني ورهائجي رهي هئي، ڪافي قيدي ماني وٺي واپس وڃي رهيا هئا، پنهنجين پنهنجين ڪولين ڏانهن. منهنجو حليو ڏسي ماني ڏيڻ واري مون ڏانهن چتائي ڏسي بنا ڳالهائڻ جي ٽانو وٺي به مانيون ۽ ڀاڄي ڏني. ماني ۽ ڀاڄي ڏسي منهنجا ڍڍر ئي ڍرا ٿي ويا.(ڇو جو مانيون بلڪل سڙيل ۽ ڪاريون ۽ ڀاڄي گاھ جي ڏاندين جھڙي اڌ پڪي هئي) ماني کٽي هرڪو قيدي ڪائڻ لڳو آءٌ به ويهي رهيس، ماني‌ءَ جو هڪڙو گرهه پيجي وات ۾ وڌم ته ائين محسوس ٿيو ڄڻ گاهه ۽ سڪل پن چٻاڙي رهيو هجان. بڪ به منهنجا پاسا ورتا

هئا. جو تہ رات بہ نيازيءَ جيڪا ماني آندي هئي سا تمام گهٽ هئي ۽ اسين ڪائڻ وارا تمام گهڻا هئاسين، بہ ٽي گرهہ پيا بہ ڪاڏم تہ دل ڪچي ٿيڻ لڳي، سو اٿي پاڻي پيتم.

قيديءَ پڇيو تہ ”چو تو ماني ڪانہ ڪاڌي، بک ڪانہ لڳي هيئي ڇا؟“ مون ان پڇيل سوال جو جواب ڏيڻ بدران اٿلندو ڪيس چيو تہ ”ٻڌاءِ رات جي مانيءَ ۾ ڇا ڏيندا آهن؟“ هن غريب ٿڌو ساهہ ڀري چيو تہ ”سائين ماني تہ روز ساڳي ملندي آهي پر ادا، جي اڄ نہ وٺيو تہ صبحاڻي بک کان بيزار ٿي نيٺ ڪائيندئو.“ مان منهن پيلو ڪري ٿانو ڌوئڻ لاءِ روانو ٿيس. وري خيرن سان ۴ وڳين ساڳي سيٽي وڳي. پرسان وينل قيديءَ کي چيو تہ ”هل تہ هلي باريڪ ۾ ويهون جو ديوٽي ختم ٿي.“ هاڻي هرڪو قيدي پنهنجي پنهنجي باريڪ ڏانهن وڃي رهيو هو. آءٌ بہ پنهنجي باريڪ ۾ رڙهي اچي پهتس. احمد خان جمالي، مون کان اڳ ۾ لت ڪوڙيو ستو پيو هو پيا بہ قيدي ستا پيا هئا تہ ڪي وري وينا هئا. احمد خان، مون کي ڏسي اٿي ويهي رهيو. شهمير پنگوار ۽ مير محمد سهتو بہ سهڪندا آيا. اڃا هو بہ اچي وينا تہ قاضي عبدالخالق بہ پين سان گڏ اچي نڪتو. منهن لٿل هوس مڙس بيزار پئي ڏسڻ ۾ آيو. ڪنڌ لڙڪائي. شوڪارو ڀري پٽ تي ويهي رهيو. قاضيءَ ويهڻ شرط هيڻئن چوڻ شروع ڪيو ”توهان سڀئي معتبر الائي ڪٿي هيئو مونکي تہ ”قندا ماري“ ۾ قاسائي ڇڏيائون. شهمير ڪائنس پڇيو تہ ”اها وري قندا ماري ڇا آهي؟“ وراڻي ڏنائين تہ ”قندا ماري غاليچن ٺاهڻ کي چوندا آهن، منهنجيون تہ آڱريون ئي سور ڪري رهيون آهن.“

اسان يڪ آواز ٿي چيس تہ ”اسان بہ اهوئي ڪم ڪيو آهي.“ ائين ڪندي هڪ اڏڙوٽ وڪريل وارن وياڪل منهن سان اسان جي پرسان اچي ويٺو. هن ويهندي چيو تہ ”ادا توهين ڪير مڙس آهيو؟ هت ڪيئن آيا آهيو؟“ قاضي خالق اڳڀي هو بخيل ٿيل سو چيائينس تہ ”اسين چرس افيم، ۽ پنگ جي ڪيس ۾ ڪونہ آيا آهيون.“ شهمير، قاضي خالق کي چيو تہ ”ڪاوڙ چو ٿو ڪرين، هن ويچاري تہ پاڻ اسان کان همدرديءَ وچان پڇيو.“ خير- اسان هن کي سزا بابت ٻڌايو تہ اسين سياسي قيدي آهيون. بعد ۾ هو ويچارو موڪلائي اٿي ويو. اسان کي

پاڻ ۾ تکو ڳالهائيندي ڏسي نيازيءَ چيو تہ ”ماڻهو چا سمجهندا تہ هي ڪي بنهہ بزدل آهن جو پهرئين ڏينهن تي بيزار ٿي پيا آهن.“

اٽڪل سادي چئين ڏاري ڳاڙهي ٽوپي پاتل هڪ ويڪري ڇاتيءَ واري اچي اسان کي ٻڌايو تہ ”توهان کي سائين وڏو سڏي ٿو.“ قاضيءَ هن کان سائين وڏي بابت پڇيو تہ هن ٻڌايو تہ ”اهو سومر نالي صوبيدار آهي.“ مير محمد سهتي هن کان سرائڪيءَ ۾ پڇيو تہ ”جوان تيڏي متي تي ڳاڙهي ٽوپي هي تي ڏوجهين ماڻهنين دي متي سائي ٽوپي. اتي اڇي ٽوپي اي، آخر اهين دا ڪهڙا مطلب هي؟“ هن ٻڌايو تہ ”جنهين دي سزا دا وقت گهٽا ڪڻ ڳيا هوا اتيِ چال چلت چڱي هو ويس، تنهن ڪو بمقدم ڪريندي هن. ولا تنهن ڪون ڳاڙهي ٽوپي ڏيندي هن.“ مير محمد وزي پڇيس تہ ”مقدم ڪنهين ڪون اکيندي هن؟“ اتي هن ڪنڌ متي ڪري آڪڙ مان چيو.

”مقدم انهين ڪون آکيندي هن، جنهن تان ڪم معاف هوندا اي. تي ڏوجهين قيديان تي نظرداري ڪريندااهي.“ ائين ڳالهيون ڪندا اسين سائين وڏي جي آفيس پهتاسين. قاضي خالق ۽ شهمير پنگوار هن ڏانهن حيرت مان نهاريو. هيءُ اهو ساڳيو ڪالهوڪو صوبيدار هو. جنهن اسان کي بشني ڪوٺيو هو. هو ڪرسيءَ تي ٽيڪ ڏيو. سگريٽ جا ڪش لڳائي رهيو هو. ڪيس قيدي زور ڏئي رهيا هئا. هن ڪنگهڪار ڪندي پڇيو تہ ”ڪٿان آيا آهيو؟“ اسان دل ٻڌي چيو تہ ”نواب شاهہ کان.“ صوبيدار يڪدم سڌو ٿي نواب شاهہ- نواب شاهہ چيو ۽ وري چيائين نواب شاهہ ڊانڊرس ۽ ڏاميچ.“ (ڊينجرس، ڊينجرس، خطرناڪ) صوبيدار ڪجهہ دير جي خاموشيءَ بعد چيو تہ ”اوهان جو اوهي واهي آهي. ڪو يار دوست؟“ اسان هن کي ٻڌايو تہ:

”اسان کي اوچتو پوليس نواب شاهہ مان وٺي آئي آهي. اسان جا مائٽ بي خبر آهن. خبر پوندن تہ ايندا.“ ان ڪانپوءِ هن اسان کان نالا ۽ ذاتيون پڇيون. اسان کي سزا لڳل هئي سو صحيح صحيح ٻڌايوسين. سيني نالا ۽ ذاتيون ٻڌايون. جڏهن مون ۽ شهمير ڪيس ذات ٻڌائي تہ هن اکيون ڦاڙي اسان ڏي نهاري چيو تہ ”پنگوار-!! پلا دلمراد کي سڃاڻو؟ جيڪو ويجهڙائيءَ ۾ ڦاسيءَ تي چڙهيو هو. شهمير چيس تہ ”ها، اهو اسان جو مائٽ هو. اهو ٻڌي هن قيديءَ کي

چيو تہ ”هنن کي باريڪ ۾ چڏي اچ.“ ويندي ويندي چيائين تہ ”توهان کي مٽ پارٽيءَ ۾ موڪليو ويندو.“

وات تي اسان ڪالوءَ کان مٽ پارٽيءَ بابت پڇيو (ڪالو سومر صوبيدار جو خاص ماڻهو هو) هن چيو تہ ”مٽ پارٽي هن جيل ۾ سخت ۾ سخت ڊيوٽي آهي. جنهن ۾ قيدين کي پريل مٽ ڪلهن تي کڻي وڻن ۽ بوٽن کي پاڻي ڏيڻو پوندو آهي.“ هاڻي اسان بہ موٽي اچي باريڪ ۾ پهتاسين. نيازيءَ رڙ ڪري پڇيو تہ ”ڪنهن گهرايو هيو؟“ قاضي خالق ٻڌايس تہ ”سومر صوبيدار“ يڪدم نيازيءَ ڳالهہ کي اڌ ۾ ڪٽيندي چيو تہ ”سوئر سڏايو هيو“ (سمورا قيدي هن کي سوئر ڪري ڪوٺيندا هئا.)

رات جو دستور موجب ساڳي ماني هلي. ڪنهن بہ کاڌي کاڌي. تنهن بعد ڳڻپ ٿي. پوءِ ٿڪ هئڻ سبب سمهي پياسين ۽ جلدي ننڊ اسان جي مٿان پنهنجو ديرو ڄمايو. ٻئي ڏينهن بہ ساڳيا لاٿون ساڳيا چڱهہ. آهستي آهستي اسان جي همت جواب ڏيڻ لڳي. فيڪٽريءَ ۾ ڪم ڪندي هڪ ڏينهن هڪڙي سپاهيءَ اچي ٻڌايو تہ توهان جي ملاقات آئي آهي. تنهن ڪري هلو. اسان جا ڪومايل چهرا ٽهڪي پيا. عبدالخالق، مير محمد سهتي پنهنجي پنهنجي مائٽن جا (اوٽ) تي نالا وٺڻ شروع ڪيا. سيئي ڪپڙن ۾ نہ پيا ماپون. پلا. ماپون بہ ڪيئن هڪ اڳئي ڪپڙا سوڙها پيو خوشيءَ جي ڪري رت وڌيو.....“

اسان ملاقاتين واري چاري وٽ آياسين. جتي پيا ڪيترائي قيدي پنهنجي ملاقاتين سان ٺهڪا ڦهڪا لايون بيٺا هئا. اسان وارا همراهہ سڃاڻي ڪونہ سگهيا (ڇو جو اسان قيدين واري ڊريس ۾ بلڪل جوڪر لڳي رهيا هئاسين.) اسان جي سامهون بيٺل اسان جا مائٽ هيڏانهن هوڏانهن نهاري رهيا هئا. اسان سندن ڌيان ڇڪائڻ لاءِ زور زور سان وٺي رڙيون(ڪوڪون) ڪيون. سڏن تي ڇتائي ڏٺائون ۽ ڏسڻ سان ئي کين کل اچي ويئي. هنن جي کلڻ تي اسان بہ ٽهڪ ڏيڻ لڳاسين.

ٻاهر منهنجو سوٽ، شهمير جو پيءُ، مير محمد سهتي جا ويجها عزيز، احمد خان جماليءَ جو پيءُ ۽ قاضي خالق جا مائٽ آيل هئا.

ڪل پوڳ ۾ ملاقات جو وقت پورو ٿي ويو. ويندي ويندي قاضي خالق ۽ شهمير پنگوار، کين چيو تہ توهين باقر شاهہ، شمس الدين شاهہ ۽ نبي بخش خان کوسي سان ملو (جيڪي نعپ سان واسطو رکندڙ هئا) ۽ کين جيل جي تڪليفن بابت ٻڌايو تہ اسان کي ڏاڍي تڪليف آهي. اسان لاءِ هنن فروٽ (ميوات) سگريٽ، بسڪوٽن جا پاڪيٽ ۽ صابڻ وغيره آندا هئا. اهي ڏئي واپس موڪلائي هليا ويا. پنهنجي باريڪ ڏانهن ويندي ويندي رستي تي صوبيدار مليو. هن جي هڪ چمچي چيو تہ صاحب کي ڪجهہ نہ ڪجهہ ڏئي راضي ڪيو نہ تہ ڏاڍو تنگ ڪندو. هن جي ليکي ملاقاتي کين پئسا وغيره ڏئي ويا آهن. شهمير خان چيس تہ ”جي پئسا هجن ها تہ اڄ آزاد نہ هجون ها.“ ويندي مهل سگريٽ گهريائين. شهمير هن کي سگريٽن جو پاڪيٽ ڏنو.

ٻئي ڏينهن شمس الدين شاهہ، باقر علي شاهہ، نبي بخش کوسو ملڻ آيا. هنن اسان کي سپرنٽينڊنٽ وٽ گهرايو. اتي هنن اسانجي باري ۾ ڏاڍي ڪوشش ڪئي ۽ نيٺ ڪم جي گهٽي سختي معاف ٿي. ويندي مهل هنن اسان کي جلد آزاديءَ لاءِ دلداري ڏني. ٻئي ڏينهن مونکي، احمد خان جمالي ۽ شهمير پنگوار کي پڙهائڻ جو ڪم مليو. قاضي عبدالخالق ۽ مير محمد سهتي کي ڪپهہ اُٽڻ جي چرخي تي ڪم مليو.

اسان قيدين تي پنهنجي استاديءَ جو ڏاڪو جمائڻ لڳاسين. قيدين کي اسان سياسي تعليم بہ ڏيڻ لڳاسين. هڪ ڏينهن ساڳيو صوبيدار، چڪر ڏيندو اچي اسڪول وٽ بيٺو. اسان کي ڏاڍي لئي سان پڙهائيندو ڏسي پڇيائين تہ ”توهان کي هن ڪم تي ڪنهن موڪليو آهي؟“ ڳاڙهي ٽوپيءَ واري مقدم ٻڌايس تہ ”سپرنٽينڊنٽ“. هن اکيون ڦوٽاڙيندي چيو تہ ”چئبو توهان وڏا ماڻهو آهيو پر اسان جي هٿ ۾ بہ گهڻو ڪجهہ آهي“ ٿورو نرم ٿيندي چيائين تہ ”اسان جي بہ پارت اٿوَ، سپرنٽيننٽ تہ ٢٤ ڪلاڪ هتي جيل ۾ ڪونہ ويهندو آهي، پوءِ نہ تہ ڏسجو مزا!“ ايترو چئي هو واپس هليو ويو.

هاڻي اسان هن حضور پيشي ۾ پاڻ کي ضم ڪرڻ لڳاسين. هتي هر قسم جي ماڻهوءَ سان اسان جو واسطو پيو. ٻڪريءَ جي چور

ڪان ويندي ڏاڙيل تائين. خونيءَ ڪان ويندي سياسي رهنمائن ۽ شاگردن تائين. اسان سندن نفسياتي مطالعو ڪيو. غلام نبي شيخ وڪيل، سنڌ جي مارشل لا ايڊمنسٽريٽر ڏانهن برگيڊيئر جي فيصلي خلاف رويو پٽيشن داخل ڪئي. جنهن جي نتيجي ۾ سزائون معاف ڪيون ويون ۽ ڪيس واپس ورتا ويا. شيخ صاحب اِنهيءَ فيصلي بابت نواب شاهه ۾ اچي اسان جي مائٽن سان اها ڳالهه ڪئي. وڌيڪ چيائين ته ”ڪورٽ، ليٽر سکر سينٽر جيل ڏياري موڪليو آهي.“ ٻئي ڏينهن اسان جا مائٽ مٽ، دوست، باقر شاهه، شمس الدين شاهه، نبي بخش ڪوسو سميت اچي جيل پهتا. ڏٺل چهرن ڪان علاوه، اهڙا چهرا به موجود هئا جن جي هٿن ۾ گلن جا هار هئا. سي سڀ اسان کي مبارڪون ڏيڻ لڳا. ان ڏينهن افسوس جو ليٽر اجان ڪونه پهتو هو. تنهن ڪري هو واپس وريا ۽ ايترو چيائون ته جيئن ليٽر پهچندو ته توهين آزاد ٿيندؤ.“

اسين هنن ڪان موڪلائي. خوشيءَ مان باريڪ ڏانهن نينگ ٽپا ڏيندا پئي وياسين واٽ تي اهو ساڳيو سومر صوبيدار سيٽيو وينو هو. هن جي اڄ ڪابه پرواهه نه ڪندي اڳيان اچي لنگهياسين ان تي سومر صوبيدار سڏ ڪري چيو ته ”اڄ باندرن وانگر نينگ ٽپا ڏيندا پيا وڃو.“ قاضي خالق خوشيءَ مان اداڪاري ڪندي چيو ته ”آزاد ٿيا آهيون!“ اهو ٻڌي ڪاوڙ مان منهن ڪٽي ٻئي پاسي ڪيائين.

اڄ اسان ڪم تي ڪونه وياسين جو مقدم ٻڌايو ته ڪم معاف ٿيو اٿو.“ هيترن سارن ڏينهن ڪان پوءِ هڪٻئي ڏانهن پنهنجائپ ۾ ڏسڻ ۽ ڳالهائڻ لڳاسين ۽ گهڻي دير تائين ماضيءَ جي يادگيرين تي ويچاريندا رهياسين. پوءِ موضوع اچي بيٺو. سومر خان صوبيدار جي آڪڙ ۽ خان محمد نيازيءَ جي پنهنجائپ جو-!! ڪچهريءَ ۾ آزاد ٿيڻ جي آرڊر پهچڻ جي انتظار سبب سوچن جي ساگر ۾ غوطا کائڻ لڳاسين. شهمير اهو چئي خيالن کي منتشر ڪيو ته ”گاڏيءَ جي اچڻ جو ٽائيم ٿيو آهي بس آرڊر اڌ ڪلاڪ ۾ پهچي ويندو.“ قاضي خالق چيو، ”يار! منهنجي دل تي چوي ته آرڊر اچي ويو آهي ۽ سومر صوبيدار کي اچي مليو هوندو.“ ايتري ۾ نيازيءَ به اچي مبارڪ ڏني. اسان خوشيءَ مان اٿي بيهي رهياسين. نيازيءَ تڪڙ ۾ چيو ”آرڊر

اجان ڪونہ آيو آهي، پر سومر صوبيدار ٻڌايو تہ آرڊر اچڻ کان پوءِ کين آزاد ڪيو ويندو. تنهن ڪري اوهان کي اڳواٽ مبارڪون ڏيڻ آيس.“ اهو ٻڌي اسان کان ٽڏو شوڪارو نڪري ويو!

ڪچهري ڪندي هڪ اڌڙوٽ اچي هوريان اسان کي مبارڪ ڏني. اسان سيني جون اکيون هن ڏانهن کڃي ويون. پر هو محبت مان مشڪي رهيو هو (هيءَ اهوئي نيڪ انسان هو جنهن کي شروع شروع ۾ قاضي خالق، چڙ مان چٽڀ ڏني هئي) قاضي خالق جو ڪنڌ هيٺ ٿي ويو. اسان سيئي هن سان ـپاڪر پائي ملياسين هو بہ ساڳئي خلوص سان اسان سان مليو ۽ آزاد دنيا ۾ پيهر موٽي وڃڻ لاءِ مبارڪون ڏنائين. سندس سڪ جو اهڙو جذبو مون اڳ ڪڏهن بہ ڪونہ ڏٺو هو.“ سدائين ياد رهندو. مون ڏي ڪيئي واقف ايندا رهيا ۽ مبارڪن جو سلسلو جاري رهيو.

قاضيءَ چيو ”يار- هاڻي پنهنجا ڪپڙا تہ گهرايون. هاڻ تہ هنن ڪپڙن ۾ آئون ڊڃان ٿو.“ مون ڳالهہ ٻڌي اڻ ٻڌي ڪري ڇڏي. باريڪ جو دروازو کليل هو. آئون ٻاهر وڃڻ لڳس. پر مقدم در تي بيٺل هو (جيڪي قدين کان کولين ۾ گهڙڻ وقت تلاشي وٺندا آهن) مقدم کي چيم ”يار، اسانجا ڪپڙا تہ گهراءِ.“ تنهن تي وراڻي ڏنائين ”آرڊر اچي تہ توهان کي گودام تي وٺي هلندس. هينئر هلي ويهہ.“

شام جو اسان ان آسري ۾ ماني کانہ کاڌي تہ اڳو پوءِ وڃي سکر جي هوٽل تي ڊو ڪبا. سج لهي سومهڻي ٿي وئي پر دل جي آس اجا پوري کانہ ٿي. آزاديءَ جي خوشيءَ ۾ اڃا تصوراتي دنيا ۾ گم سم هوس. لڇ لڇان لڳي پيئي هئي. هرڪو دوست هينئر پنهنجي منهن پاسا ورائيندي سوچن ۾ ٻڏو پيو هو. سيني کي آزاديءَ جي اُڻ تڻ لڳي پيئي هئي. الائي ڇو منهنجي دل تي ڊپ ڇانئجڻ لڳو ۽ وسوسا بلڪل ائين ڪرڪٽي اچي بيٺا، جيئن ڪٽڪ جا داڻا انگور ڪڍي بيهندا آهن. انديشو اهو ٿيو تہ متان آرڊر نہ ڪڍيو هجين. اُسر جو خبر ناهي ڪيئن اک اک سان مس لڳي تہ خواب لڌم. ڏسان ٿو تہ:

”نواب شاهہ ۾ دوستن سان ڪچهري ڪري رهيو آهيان.“

اجان انهيءَ ديدار ۾ هجان تہ اوچتو هڪ چرڪائيندڙ آواز ڪنن جي پردي تي زور زور سان ٺڪيون هنيون. خوابن جي دنيا مان موٽي

حقيقي دنيا ۾ آيس. جوڙيءَ جوڙيءَ جو. ٻڌي اتي پرسان همراهه سان ٿي ويٺس. ٻيا ٻه دوست سواءِ قاضي خالق جي، اتي جوڙي ٿي ويٺا.

شهمير پنگوار، قاضي خالق کي ڏنڊاڙيو، پر قاضي هن کان پانهن ڇڏائي پاسو ورائي سمهي پيو. اتي مير محمد سهتي ويجهو ٿي چيس ته اٺ بابي جي شاديءَ تي آيو آهين ڇا (اهو جملو مقدمين جو تڪيو ڪلام هو) لاچار ٿي قاضي اٿيو ۽ روئٽهارڪو منهن ڪري چيائين ته "يار- سڄي رات ننڊ ڪانه آئي مس ٿوري گهل آئي ته وري پائيتال شروع- اُف-" سچ متي اچي چڪو هو يعني ٿي چار ڪانا شايد متي آيو هو ته مقدم اسان کي وٺڻ آيو. سيني قيدين کان موڪلائي باريڪ مان نڪتاسين ته ساڳيو صوبيدار ڪونگهرا (ڪرسيءَ. تي ويٺي) هٽي رهيو هو. اسان ڪيس ڏونڊاڙي چيو ته "سائين وڏا چڱو هاڻي دعا ڪجانءِ!" تنهن تي وقت پڪوڙي ڏند ڪرٽيندي چيائين ته "ڏنا ٻه لک اٿو-"

اسان مقدم سان گڏ سپرنٽينڊنٽ جي آفيس ۾ پهتاسين ڪاغذي ڪارروائي پوري ٿي. ۽ پوءِ اسان کي آزاد ڪيو ويو. اسان گودام مان ڪپڙا ڪٽي پاتا. وڏي دروازي کان ٻاهر دوست، مٽ مائٽ ۽ ٻيا دوست جهڙوڪ باقر علي شاهه، شمس الدين شاهه ۽ نبي بخش ڪوسو. ان کان سواءِ ٻيا ڪافي تعداد ۾ سکر جا شاگرد آيل هئا. جيڪي سيئي گلن جا هار ڪنيو بيٺا هئا. خيرن سان دروازو ٽپي ٻاهر ٿياسين. سائين ڏاڍو سٺو استقبال ڪيو. هار پارائي مبارڪون ڏيڻ لڳا.

هاڻي شاگردن نعرا هڻڻ شروع ڪيا. نعرا ٻڌي خوشي به ٿي ۽ ان سان گڏ ڊپ به ته متان نعرن ڪري وري نه جيل موڪلين. قاضي خالق هٿ متي ڪٽي چيو ته "نعرا نه هڻو" سيني دوستن سان گڏ سينٽرل جيل کي آخري سلام ڪري سکر پهتاسين. شمس الدين شاهه اسان سيني جي دعوت ڪئي. جيل مان نڪرڻ کان پوءِ پهريون دفعو ڍئو ڪري ماني کاڌيسين. رات جو ٿي پهر کن ڪچهري ڪري سمهي پياسين. ننڊ مان هڪڙو پيرو چرڪ پري اٿيس. سمجهيم ته شايد ڪير جوڙي جوڙي چوي پيو، ڪنايم ته فجر جو وقت هو. پرواريءَ مسجد مان ملان بانگ ڏئي رهيو هو. پوءِ دلجاءِ ڪري وري سمهي پيس- پر ننڊ ڦٽي ته وري نه آئي.

صبح تي باقر علي شاهه، سيد رشيد احمد وڪيل کي فون ڪري ٻڌايو تہ "همراهه آزاد تي نواب شاهه گاڏيءَ ۾ اچي رهيا آهن." نواب شاهه اسٽيشن تي وڏي تعداد ۾ شاگرد ۽ ڪافي دوست (جيڪي اڳ ۾ ئي سيد رشيد احمد وڪيل سان رابطو رکندا تي آيا. سي قرب جي ناتي ۽ باقي ٻين جو تعلق تحريڪ سان هو) سڪندر ڏهراج، فيض محمد هيسباڻي، سڪندر پنگوار، مير حسن شر وغيره وارا اچي اسٽيشن تي انتظار ڪرڻ لڳا.

اسين بہ هاڻي اچي نواب شاهه پهتاسين. جتي دوستن نعرن سان سنو استقبال ڪيو ۽ گلن جا هار پارايا. مون ائين محسوس ڪيو تہ ڄڻ گلن جي باغ ۾ پهچي ويو آهيان. جتي چوڌاري رڱو گل ئي گل هجن. دوستن سان وڏيءَ حب ۽ اڪير سان ملياسين. پوءِ سڪندر ڏهراج جي ڪار ۾ چڙهي روانا ٿياسين. قاضي خالق ۽ احمد خان جمالي اڳين سيٽن تي ويٺا ۽ باقي ٻيا اسين پويان ويٺاسين. قاضي خالق هر ڪنهن ماڻهوءَ کي ڏسي ٻانهن ٻاهر ڪڍي زوريءَ سلام ڪري رهيو هو. احمد خان جماليءَ کيس ٽوڪيندي چيو تہ "ٻانهن اندر ڪر- ماڻهو توکي سڃاڻن ٿا. بابي جي شاديءَ تي آيو آهين ڇا؟" اسان سيني ۾ ٽهڪڙو مچي ويو.

چانهه پاڻي پي سيد رشيد احمد جي جاءِ تي آياسين. جتي هن اسان جي دعوت جو بندوبست ڪري ڇڏيو هو. ڏاڍي ڪچهري تي دعوت کائي ٻاهر نڪتاسين تہ اسان کي شاهه محمد شاهه جي آزاديءَ جي خبر پئي. خوشيءَ مان هڪبئي کي ڀاڪر پائڻ لڳاسين. هينئر هتان سيڪو پنهنجي پنهنجي گهر روانو ٿي ويو.

ڳوٺ پهچي، سڀ کان اول امڙ ۽ بابا سان، پيرين پئي مليس. ڳوٺ وارا سڀ مٽ مائٽ ملڻ آيا هئا. ٻئي ڏينهن سڪندر پنگوار، سڪندر ڏهراج جي دعوت جي يادگيري ڏياري. آزاد ٽيڻ جي ٽئين ڏينهن تي ڪاليج پهتاسين. هرڪو سنڌي شاگرد چاهه سان ملڻ آيو. اهڙيءَ طرح هڪوار اسين ڪاليج جي ماحول ۾ رلجي ملجي وياسين.

(2)

گورنمينٽ ڪاليج جون چونڊون

ٽورن هفتن بعد ڪاليج يونين جون چونڊون ٿيون. آءٌ جوائنٽ سيڪريٽريءَ لاءِ بيٺس. اسان جي گروپ جا دوست ورڪ شروع ڪرڻ ۾ لڳي ويا. اوچتو هڪ ڏينهن ڪارواني پرنسپال ٻڌايو ته پهريان ڪلاسن جي نمائيندن جون چونڊون ڪرائيندا سين. اسان خير محمد مريءَ کي صدارت لاءِ بيهاريو. سندس مقابلي ۾ آصف شاهه نشاط سئنيما وارو بيٺو. آخرڪار آصف شاهه ڪٽي ويو ڇاڪاڻ ته هو پئسي وارو هو، ٻيو سبب اهو هو ته آصف شاهه ڪارواني جو خاص ماڻهو هو ۽ ٽيون سبب اهو هو ته الاهي بخش ڏاهري جيڪو پڻ ڪاليج جو شاگرد هو. هي دوست هڪ وڏو زميندار هو ۽ هن سان گڏ ڪافي اثر رسوخ وارا ماڻهو هئا تنهن ڪري اسان جو همراهه هارائي ويو. هن کي پنهنجي ڪلاس مان صرف هڪ ووٽ مليو. ان کان پوءِ ڪاليج يونين جون عام چونڊون ١٩٦٨ع ۾ شروع ٿيون. اسان جي گروپ جا دوست رجب لنڊ، جاويد ميمڻ ۽ ٻيا اميدوار بيٺا هئا.

عام چونڊن ۾ سنڌي شاگرد هارائي ويٺا ۽ مهاجر شاگرد سڀ سيٽون کٽي ويا. ١٩٦٩ع ۾ ڪاليج جي عام چونڊن لاءِ بي- ڊي سسٽم جو پروگرام ظاهر ٿيو. اسان سخت مخالفت ڪئي پر اسان جي ڪنهن به نه ٻڌي، ڇو ته ڪارواني جهڙو سخت انتظام سنڀاليندڙ هو. تنهن جي اڳيان سڀئي شاگرد هيسيل هئا. نيٺ اسان جي مرضيءَ جي خلاف بي- ڊي سسٽم تحت چونڊون ٿيون. ان ۾ اهو قانوني فقرو نافذ ڪيو ويو ته هر ڪلاس جو نمائندو ئي صدارت لاءِ ووٽ ڏئي سگهي ٿو.

بهرحال چوندبون ٿيون، جنهن ۾ اسان جو سچو پينل ٿي اليڪشن ۾ هارائي ويٺو. (ان جو خاص هڪ هيءُ به سبب هو ته ڪاروانيءَ پاڻ مداخلت ۽ ورڪ ڪئي هئي) اسان احتجاجن سنڌي شاگردن گڏجي ڪاروانيءَ جي مداخلت خلاف نعرا هڻايا. نتيجو اهو نڪتو جو ٻئي ڏينهن جڏهن مان اڪيلو ڪاليج پهتس ته مهاجرن (ڪاروانيءَ جي حمايت ۾) مون کي ڏاڍا ڏڪ هنيا. جنهن ڪري ڏاڍو زخمي ٿي پيس ۽ رت ڳاڙيندو اسپتال پهتس.جتي ڪير به منهنجو واقف ڪونه هو. ميڊيڪل سپرنٽينڊنٽ رفيق چوڌري هو. رفيق چوڌريءَ ڊاڪٽر پيشي يعني خدمت خلق جو پورو پورو جذبو ڏيکاريو هو. سنڌين وانگر شفقت سان پيش آيو، ۽ مون کي ايمرجنسي وارڊ ۾ في الحال داخل ڪيو. ان کان پوءِ مون کي جنرل وارڊ ۾ سائيڊ روم کان جاءِ ملي بعد ۾ هڪ پرائيوٽ وارڊ ۾ آءٌ منتقل ٿيس.

هوڏانهن جڏهن سنڌي شاگردن کي اها خبر پئي ته انهن مون واري گهاٽي دوست اڪبر رند جي جاءِ تي ميٽنگ گهرائي، هڪ گڏيل فيصلو ڪري نڪتا شهر ۾ (اڪبر رند شراب جي اسٽور تي ان وقت مئنيجر هو) پوءِ جيڪو به مهاجر شاگرد هٿ لڳن، تنهن کي ويا موچڙا هڻندا. اهو حال ڏسي مهاجرن احتجاج طور شهر بند ڪري ڇڏيو.

آءٌ اسپتال ۾ چئن سپاهين جي پهري هيٺ هوس. جن ۾ هڪ سنڌي ۽ باقي ڏاريا هئا. ڪجهه وقت کان پوءِ ٻاهر وارڊ ۾ گوڙ ٻڌم. پوليس وارن کان پڇيم ته ”ڇا آهي؟“ تن ٻڌايو ته هي شاگرد آهن جن کي سنڌين ماريو آهي. اهو ٻڌي مون کي خوشيءَ گاڏڙ ڊپ به ٿيو دل ۾ چيم هاڻي ته مون کي هت اڪيلو ڏسي ماريندا-!!

ڪلاڪ ٻن کان پوءِ دروازو کڙڪيو. پوليس واري رائيفل سڌي ڪندي در کوليو. (مون کي تمام گهڻي پريشاني هئي. مون سمجهيو ته شايد مهاجر اچي ويا) پر دروازي کلندي ڏٺم ته مون وارو دوست اڪبر رند هيو. هن وٽ ٢٥- گولين سان ريوالور هو. گهڙيءَ کن کان پوءِ هن مون کي شراب پياريو. اسين ٻئي نشي ۾ مدهوش بنجي ويهي رهياسين.

هن مٿئين جهيڙي ۾ رجب لنڊ، جاويد ميمڻ، ننگر رند ۽ نور الدين ڪوڪر وارا گرفتار ڪيا ويا، جن کي چالان ڪري سکر سينٽرل

جيل موڪلي ڇڏيائون. انهيءَ جهيڙي جو اهو اثر ٿيو جو ڪاليج ۾ سنڌي شاگردياڻيون، مهاجر شاگردياڻين سان وڙهيون.

سچل سرمست ڪاليج ۽ ڊي سي- هاءِ اسڪول ۾ به سنڌي شاگردن، مهاجرن کي ڪٽيو. ايتريقدر جو اخبارن ۾ آيو ته:

نواب شاھ ۾ جهيڙو- شاگردن جا ٻه گروھ وڙهي پيا، ڇھ شاگرد زخمي- تعليمي ادارا بند.

نواب شاھ ١٢ (قمر- نمائندو مهراڻ)

اڄ هتي گورنمينٽ ڪاليج جي شاگردن جي ٻن گروهن درميان جهيڙو ٿي پيو. جنهن ۾ لٺين ۽ چاقن جو آزاداڻو استعمال ڪيو ويو. جهيڙي ۾ ارشد، منير، مشتاق، خالد، ننگر رند، اقبال ۽ جاويد زخمي ٿي پيا.

معلوم ٿيو آهي ته اهو جهيڙو ان وقت ٿيو. جڏهن سنڌي شاگردن ڪالھ هڪ شاگرد رهنما عزيز ڀنگوار تي ٿيل حملي خلاف احتجاج طور هڪ جلوس ڪڍڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. اهو جهيڙو ايترو ته وڌي ويو جو نواب شاھ ڊسٽرڪٽ جيل ۾ سنڌي قيدين، غير سنڌي قيدين کي ڌاڍا ڌڪ هنيا.

* * *

ڪارواني، جهيڙي جي وڌندڙ صورتحال کي ڏسي اڇي ڊنو سو پنهنجي آفيس جي ٻاهران پوليس بيهاري ڇڏيائين. آخرڪار اهو جهيڙو ڪاروانيءَ جي بدليءَ بعد ختم ٿيو ۽ پوءِ گرفتار ٿيل شاگرد به هڪ مهيني کان پوءِ آزاد ٿي آيا.

ڪاليج ۾ جهيڙن جي ڪري عام ماڻهن تي اسان جو ڌاڪو ڄمي ويو هو. هرڪو ڀيو ڪن هٽندو هو. شل نه ڪنهن تي ڪاوڙجون، بس پوءِ ان جي قتي-!!

هڪ دفعي چوڌري ڊاڪٽر انور جي هڪ دڪان جي قبضي ڇڏائڻ لاءِ اسان کي /-٥٠٠٠ هزار روپيا ڏنا. جيڪي ڇئن حصن ۾ ورهاياسين. هزار راجو ڀنگوار، هڪ هزار مولو لاکي ۽ هڪ هزار سندس ڀاءُ ۽ هزار ڪنيو امام بخش لاکي.

ٻئي دفعي ڀڳوان داس جي پيءُ سيٺ نترمل نياپو موڪليو.
اسين اتي پهتاسين ته سيٺ چڱي نموني پيش آيو. حال احوال ڏيندي، چيائين ته منهنجي ٻنيءَ تي ڪن ماڻهن قبضو ڪيو آهي. مون کي مهرباني ڪري قبضو ڇڏرائي ڏيو ته اوهان کي چار پئسا ڏيندس!"
اسان هن کان -/٦٠٠٠ هزار روپيا قبضي ڇڏائڻ لاءِ ورتا. مون ۽ برڪت علي شاهه وچ تي ڪائي ڪپائي ڇڏياسين. پر ويچاري کي قبضو به ڪونه ڇڏائي ڏنوسين- افسوسُ!!
اسان سنڌي شاگردن، هڪ ڏينهن جرنيل هوش محمد شهيد جي ورسي ملهائڻ جو پروگرام ٺاهيو. تاريخ مقرر ڪري جناب شيخ اياز صاحب کي جلسي جي صدارت لاءِ منٿ ڪئيسين. ان ڏينهن سڀ سنڌي شاگرد قميص شلوار، ٽوپي ۽ اجرڪ ۾ ملبوس هئا، هو ڪاڪ جا راڻا لڳي رهيا هئا. لطيف هال کي شيخ صاحب سنڌي شاگردن ساڻ ستيل ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو (صدارت شيخ صاحب پاڻ ڪئي هئي) آخر ۾ محفل موسيقيءَ جي آخر ۾ .هو جمالو ڳايو ويو. دوستن هو جمالو تي ڏاڍي سٺي جهمر هنئي. جهمر هڻڻ ۾ مشتاق قريشي کي ڏاڍو پسند ڪيو ويو.
مهيني ٻن ڪانپوءِ اسان لطيف ڏينهن ملهائڻ جو پروگرام تيار ڪيو ۽ پئسا گڏ ڪرڻ شروع ڪيا. سرنديءَ وارن اسان جي سٺي مدد ڪئي. غلام مصطفيٰ جتوئيءَ پڻ چندي ۾ ٻه سئو رپيا ڏنا. اسان گورنمينٽ ڪاليج جي پارڪ ۾ انتظام ڪيو هو. جتوئي صاحب کي صدارت لاءِ دعوت ڏني هئيسين. غلام مصطفيٰ جتوئي مقرر تاريخ تي آيو. اتي شاهه محمد شاهه نرووار ٿي ويٺو ته "جتوئيءَ کي تقرير ڪرڻ نه ڏبي!" نيٺ گهڻي بحث مباحثي کان پوءِ هن کي ٺاريوسين. "لطيف ڏينهن" ملهائڻ وارو پروگرام نهايت ڪامياب ٿيو.
انهن ڏينهن ۾ ١٩٧٠ع جي عام اليڪشن جي لاءِ مهم شروع هئي. ڪيترن ئي پارٽين جا اڳواڻ ملڪ جو دورو ڪري رهيا هئا. شيخ مجيب الرحمان جي پارٽي عوامي ليگ ۽ ڀٽي صاحب جي پارٽي پيپلز پارٽيءَ جو سخت مقابلو هو. عوامي ليگ جي سينئر نائب صدر محترم قاضي فيض محمد جي دعوت تي شيخ صاحب نواب شاهه جي

دؤري تي آيو هو. فردوس هوٽل جي سامهون جلسو ٿيو. ڏاڍا سنڌي ڀهراڙيءَ ۽ شهر جا گڏ ٿيا هئا. جلسي ۾ سائين محترم جي. ايم سيد به آيل هو. نعرن سان ميدان گونجي رهيو هو. "تمار نيتا، أمار نيتا، شيخ مجيب، شيخ مجيب." "تنهنجو رهبر منهنجو رهبر جي. ايم سيد، جي. ايم سيد."

شيخ مجيب الرحمان کي ٻن ننڍڙن ٻارڙن گلدستا پيش ڪيا هئا (جيڪي چاچا جناب محمد يوسف ميمڻ جا فرزند هئا. هرهڪ طارق ميمڻ ۽ شعيب ميمڻ) اسان شاگردن شيخ صاحب کي سنڌي ٽوپي ۽ اجرڪ پيش ڪيو ٽوپي هن وڏي چاهه سان پاتي ۽ اجرڪ اوڍيو. فرمايائون ته "هيءَ سوکڙي مون سان هميشه لاءِ گڏ رهندي."

شيخ صاحب، پنهنجي تقرير ۾ اسان شاگردن جي دل ۾ نئون جذبو جاڳايو، تقرير ڪندي فرمايائين ته "سنڌ ۾ صرف سنڌي ئي رهندا ۽ بنگال ۾ رهڻ جو حق صرف بنگالين کي ئي آهي."

ڪاليج جي پڙهڻ دوران مائٽن جي شفقت ۽ محبت، سادگيءَ مان ناجائز طرح فائدو وٺندو هيس. يعني مختلف بهانن کي سامهون رکي پئسا وٺندو هوس. مثال:

Direct (ڊائريڪٽ)، indirect (ان ڊائريڪٽ) جي في. ايڪٽ وائيس (Activevoice) ۽ پئسيوائيس (Passovoice) جي في وغيره.

جيئن بابا سائين صرف چار درجا سنڌي پرائمري پڙهيل آهي. تنهن ڪري انگريزي لفظ استعمال ڪري، بابا کان پيو پئسا وٺندو هوس. وڌيڪ ناجائز خرچ لاءِ مائٽ پئسا ڪونه ڏيندا هئا ته پوءِ هڪ ترڪيب سوجهڻ لڳس اسان جي دڪان تي شهر ۾ مسجد جي چندي لاءِ هڪ پيتي رکيل هوندي هئي. واپاري هر طرف کان ايندا رهندا هئا. سي ان ۾ چندو وجهندا ويندا هئا. موقعو ملندي ئي اهي پئسا ڪڍي وڃي دوستن سان فلمون ڏسندو هوس.

فرسٽ ايئر پاس ڪري هاڻي آءٌ انٽر ۾ پڙهندو هوس. فرسٽ ايئر جا ڪافي نوان دوست شاگرد ڪاليج ۾ داخلا وٺي چڪا هئا. اسان نظرياتي ڪم کي وڌيڪ تيز ڪرڻ لڳاسين. پارڪن ۽ هوٽلن تي بحث مباحثا لڳا پيا هوندا هئا. اسان سنڌين جي قومي ٻڌي قائم ڪرڻ لاءِ شاگردن ۾ سياسي شعور پکيڙڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳاسين ته گهڻ

۾ گهٽ هو پنهنجو پاڻ کي سجاڳي سگهن. ڪين قومي حقن جي سڌ پوي، لطيف سائين جي پيغام کي سمجهڻ ۽ سنڌ جي قومي آزاديءَ لاءِ جدوجهد ڪن وغيره.

ان دور ۾ (١٩٧٠ع) سائين محترم جي. ايم سيد دادو ضلعي ۾ اليڪشن لڙي رهيو هو. شاهه محمد شاهه ۽ ٻين دوستن مون کي سائين جي اليڪشن ورڪ لاءِ چيو. مون کي ڏاڍو شوق جاڳيو. اسان ڪافي دوست ڪوٽڙي پهتاسين (سائين جي. ايم سيد جي مقابلي ۾ ملڪ سڪندر پي پيءَ جي ٽڪيٽ تي بيٺو هو.) اتي ڪافي نون دوستن سان ملاقات ٿي. انهن ۾ اقبال ترين، امان الله شيخ، مولا بخش لغاري وغيره شامل هئا.

اسان- (آءٌ، سڪندر پنگوار، اسماعيل وساڻ، احمد خان شر) هيڊ ڪوارٽر ٿاٽي بولا خان روانا ٿياسين. محترم حفيظ قريشي اسان جي پرگهور لهڻ لاءِ اسان سان شامل هئو. جناب حفيظ قريشيءَ جهڙو مدبر، ڳالهائڻ ۽ پروگرام کي صحيح رخ ڏيڻ جو، مون ڪٿي به ڪونه ڏٺو. آءٌ هميشه جناب قريشيءَ جي آڏو ڳالهائڻ کان ڏاڍو ڊڄندو هوس. ڇو جو هڪ سني مقرر جي حيثيت ۾، سندس قابليت جو مون تي غير معمولي اثر هو. ساڻس جڏهن به مليس. سندس هر ڳالهه وزنائتي هئي. ٿاٽي بولا خان پهچڻ لاءِ هڪ جيپ ۾ سوار ٿياسين ۽ اتان پولنگ اسٽيشن پنڪر چاٽ وڃڻ لاءِ راهي ٿياسين واٽ تي ڊرائيور جيپ بيهاري ڇڏي، چي ”گاڏي خراب ٿي پيئي آهي“ اسان ڪانئس پريشان ٿي پڇيو ته ”پنڪرچاٽ گهڻو پري آهي؟“ چيائين ته ”هاڻي اچي پهتا آهيون، باقي ٢-٣ ميل پنڌ ٿيندو“ اسان ڊرائيور کي اتي ڇڏي پنڌ ڪرڻ شروع ڪيو. چوندا آهن ته بچ ڪٽي ته سج لهي اسين به اچي اڻ سونهي تر ۾ ڦاٿاسين. ڪافي پنڌ ڪيوسين نه پنڌ ڪٽي ۽ نه وري جان ڇٽي. ويتر وري بک ۽ اڃ بلڪل بيحال ڪري ڇڏيو هو. بت ۾ ڏاڍو اچي سور ٿينو. واٽ تي ڏس پنڌ پڇائيندا هلندا رهياسين پري کان هڪڙي جهوپڙي ڏٺيسين. ڏاڍا خوش ٿياسين. خوشيءَ جي ڪري پيهر جسم ۾ جوت موٽي آئي. تڪڙا تڪڙا اچي ان جهوپڙيءَ کي رسياسين.

گهر کان ٻاهران وٽن جي ڇانوَ ۾ ڊور ڍڳا ٻڌا پيا هئا. اڳيان گاهه پيو هين اتي بيهي اسان سڏ ڪيو ”او- ادا گهر وارا“ به ننڍڙا

ٻارڙا ڊوڙندا آيا. هڪڙي جي بت تي صرف قميص پيل هئي ۽ ٻيو ته ماڳهين غريب ڪپڙن کان بي نياز هو. ويجهو پهچي اسان ڏانهن اچرج مان ڏسڻ لڳا. اسان کين چيو ته "ابا- گهر ۾ ڪو وڏو آهي؟" هو ئي اسان ڏانهن سواليه انداز سان ڏسڻ لڳا. گهڙي کن بيهي، پوءِ گهر ڏانهن ڊوڙندا هليا ويا. تنهن کان پوءِ هڪڙو ٻڍڙو لٺ جي سهاري تي ٻاهر آيو. هن خوش خير عافيت ڪري اسان کان نالا ۽ ذات پڇي. اسان کيس سموري معلومات ٻڌائي، تنهن بعد کيس پاڻي آڻڻ جو چيوسين. هاڻي هو پاڻي کڻڻ ويو ته اسان وري وڻ جي چانوري ۾ پيل کٽولي تي ويهي رهياسين.

ڪراڙي- ويچاري پاڻيءَ سان گڏ ٻه ٿي مانيون ۽ لسي آندي. اسان هئاسين اجارا سو لسي جهارو ڪري پيتيسين ته پيٽ ٻمجي ويو. مانيءَ تان ارواح ئي ڪجي ويو. وري روزيءَ ڪي موٽائڻ ٺيڪ نه هو، تنهن ڪري ٻه گرهه ڪنياسين. ان کان پوءِ پوڙهي ويچاري کان گس جو ڏس پتو پڇيوسون ۽ ائين ڪانئس موڪلائي سندس ٽورو مجيندي ڪٽي راهه ورتي سين. اڃان اسان سڌ پنڌ مس ڪيو هوندو ته پري کان مٽي اڏندي ڏٺي سين. مٽيءَ جو رخ اسان جي طرف هو. سڄ ٻه هاڻي پوين پساهن ۾ هو. ڪڪرن مان ڪرڻا نڪري جبلن کي جدائيءَ جو پيغام ڏئي رهيا هئا. پکي ۽ پکڻ پنهنجي گهرن ڏانهن وڃڻ جا سانباها ڪري رهيا هئا. جيئن جيئن اونداهي ٿيندي پئي وئي تيئن اسان جا لڳ وسامندا تي ويا، پويان گهرکو ٻه چٽو پئي ٻڌڻ ۾ آيو. جيپ جو آواز پئي معلوم ٿيو پوئتي ڏٺوسين ته برابر جيپ نظر اچي رهي هئي. جڏهن جيپ ويجهو آئي ته اسان کيس هٿ ڏنو جيپ بيٺي ته حيرت جي حد تي ويئي ان ۾ اسان جو محبوب اڳواڻ اشوڪ ڪمار "(شهيد)" ويٺو هو تنهن وقت ۾ هو انجيرنگ ڪاليج ۾ ليڪچرار هو ۽ هاڻي هن تڪ ۾ پرزائيڊنگ آفيسر ٿي آيو هو ۽ هو ٻه پنڪرچاٽ وڃي رهيو هو. پاڻ جسم ۾ سنهڙو ۽ تمام حسين هو. اسان کي جيپ ۾ ڪنيائين. آءٌ سوڙهه سنگهوڙ ۾ ڊرائيور واري پاسي ۾ ويٺس. اسماعيل وساڻ منهنجي مقابلي ۾ پهلوان هو. تنهن کي جيپ جي اڳين بانيٽ تي ويهاريو ويو. خيرن سان وڃي پنهنجي منزل پنڪرچاٽ پهتاسين.

اسان اتي واسطيدار ماڻهن کي ٻڌايو ته اسين سائين جي. ايم سيد جا پولنگ جا ايجنٽ آهيون. اسان کي ملڪ سڪندر وارن رهڻ لاءِ ڪمرو ڏنو. هٿ منهن ڌوئي ويهي رهياسين ته ايتري ۾ هڪڙو همراهه مانيءَ کڻي آيو آءُ اسماعيل وساڻ ڏي ۽ اسماعيل مون ڏي نهارڻ لڳو. همراهه پاڻي کڻڻ ويو ته اسماعيل مون کي چيو ته "يار- ماني تون کاءِ، آءُ ڪونه کائيندس، اتفاقاً متان نشو وغيره هجي!" مون چيومانس "يار ماني تون کاءُ تلهو مڙس آهين نشي جو ڏڪ پچائي ويندين." ائين ڪندي همراهه پاڻي کڻي آيو. هو اسان کي ماٺ ڏسي. سمجهي ويو ۽ پاڻ گرهه پيجي کائڻ لڳو.

اسماعيل جي هاڻ اها ڪوشش هئي ته مون کان وڌيڪ ماني کائي ۽ وري ٻئي طرف منهنجي اها ڪوشش هئي ته هن کان سرس ماني کان. پنج منٽ ئي نه گذريا هوندا ته اسان خالي ٿانو همراهه جي هٿ تي رکيا. رات جو سمهي ڪئيسين ڏاڍي ننڊ (صبح تي پولنگ شروع تي ووٽنگ دوران اسان هر ووٽ ڏيندڙ کي ووٽ ڏيندي "بوٽ" مان .هر .هر ايندي ويندي ڏسي رهيا هئاسين هڪڙي ووٽر کي اسماعيل سڃاڻي. ورتو، هو هن کان اڳ ٻه ووٽ ڏئي ويو هو ۽ ٽيهر ووٽ ڏيڻ لاءِ اچي رهيو هو. (آپريشن واري اک تي سائي پٽي ٻڌي ٽيهر ووٽ ڏيڻ آيو هو) اسماعيل سندس اک تان ڪپڙو لاهي ڏٺو ته هو دوکو ڏئي رهيو هو. يڪدم اسماعيل رڙ ڪري چيو ته "اسان کي هيءَ پولنگ منظور ڪانهي!"

هتي ته هرڪو پي- پيءَ جو هو ڪير ٻه اسان جي ٻڌڻ وارو ڪونه هو اٽلندو اسان کي ڪوڙو ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آخر رات جو ڪُجهه دير تائين هلي پوري ٿي. هن پولنگ تي ملڪ سڪندر گهڻا ووٽ حاصل ڪيا. اسان موٽي اچي ٽاٽي بولا خان تي پهتاسين. ساٿيا دوست گڏيا ان بعد هرڪو دوست "سن شريف" ڏانهن روانو ٿي ويو نيٽ هيڏانهن هوڏانهن وارا دوست اچي سائين محترم جي. ايم سيد سان ملياسين. سائين اڳي کان وڌيڪ سرهو هو. هر ڪنهن ورڪر پنهنجي .پنهنجي رپورٽ پيش ڪئي. ملڪ سڪندر جي ڏاڍاين ۽ ڌانڌلين بابت هر ڪنهن پئي ڏانهن ڪئي. صبح تي سائينءَ کان موڪلائي هرڪو پنهنجي اباڻي ڳڻن ڏانهن روانو ٿي ويو.

ووٽن ڪي ٿي چار هفتا گذري ويا. اڳيون ماحول منجي رهيو هو، ملڪ اندر شيخ مجيب الرحمان جي ڇهن نڪتن تي چڪ چڪان هئي. سنڌ اندر شيخ صاحب جي ڇهن نڪتن جي حمايت ۾ جلوس نڪرڻ لڳا، اسان به جلوس ڪڍڻ جو پروگرام ٺاهيو. اسان جو مقصد يحيٰ گورنمينٽ کي پنهنجي راين کان آگاهه ڪرڻ هو. مقرر ڏينهن تي جلوس ڪڍيوسين.

جلوس جڏهن لياقت مارڪيٽ نواب شاهه ۾ پناڻن جي هوٽلن وٽ پهتو ته روڊ جي ٻنهي پاسن کان پناڻ لٺيون ٻاٺا ڪنيو تيار ويٺا هئا. اوچتو اسان تي لٺيون وسڻ لڳيون. ڪيترائي شاگرد ڦٽجي پيا. انهيءَ ردعمل ۾ ڇوڪرن مونٽندي وينس واچ ڪمپنيءَ جي دڪان جو فرنيچر ڀڳو ۽ واچون ڪنيون. ايتري ۾ پوليس پهچي وئي. جنهن ڳوڙها گيس استعمال ڪري جلوس کي منتشر ڪيو.

جڏهن سڪرنڊ جي ساٿين کي اها خبر پئي ته هو پناڻن کان پلاند وٺڻ لاءِ پهچي ويا. غريب آباد ۾ مخالف ڌر (غير سنڌين) اسان سنڌي شاگردن تي گهر مان گوليون هلايون، جنهن جي نتيجي ۾ مولا بخش لاکو ڦٽجي پيو. اصل ڏوهاري ڪونه پڪڙيا وري به اسان کي گرفتار ڪيو ويو.

ٻئي ڏينهن اخبارن ۾ هيٺين خبر ڇپي.

نواب شاهه ۾ هٿياربندن جو حملو:

شهر ۾ هراس، شهر بند، پوليس جو گشت، ڇهن دڪانن کي سخت نقصان رسيو.

٢٧ (ن-ع) شرارت جي ٻن گروهن، جيڪي لٺين ۽ کهاڙين سان مسلح هئا. انهن نواب شاهه شهر ۾ اڄ شام جو ستين ٻجي دڪانن تي حملو شروع ڪري ڀيچ ڊاهه ڪئي. هنن ٽن ڇهن دڪانن جا شيشا ۽ فرنيچر تباهه ڪيو ۽ ڦرلٽ ڪئي.

فسادين موڙي ڦري ورتي: اطلاع ملڻ تي ايس- پي ۽ ايس- ڊي ايم پوليس سان موقعي تي پهتا ۽ ٻه فسادي گرفتار ڪيا ويا آهن. فسادين جي حملي ۾ هڪ هيڊ ڪانسٽيبل نالي امير احمد ۽ ڇهه ٻيا شخص ڦٽيا آهن. سڀ کان وڌيڪ زخمي فينسي ڪارنر جو مالڪ

محمد ابراهيم ٿيو آهي. سندن چوڻ آهي ته فسادين هن جي موڙي به ڦري ورتي آهي.

شهربند: شهر ۾ فساد جي خبر ٻڌڻ سان شهربند ٿي ويو ۽ شهرين ۾ زبردست خوف ۽ هراس پکڙجي ويو. ٻئي طرف ڪن شرپسندن چڪري بازار جي هڪ لائبريريءَ تي حملو ڪيو. جتي ايس. پي، ايس. ڊي ايم ۽ ٻيا آفيسر وينل هئا. شرپسندن ايس پيءَ خلاف نعرا هنيا ۽ پٿر بازي ڪئي. جڏهن هنن تي پٿر بازيءَ ۾ تيزي آئي ته پوليس به هنن تي لاٺي چارج ڪئي. هوڏانهن پوليس هاٿي انهن شرپسندن جي پنيان آهي. جن نواب شاهه ۾ اچي هنگاما ڪيا.

صورتحال: هن وقت صورتحال قابوءَ ۾ آهي. شهر ۾ خوف ۽ هراس پکڙيل آهي ۽ پوليس جو گشت جاري آهي.

اسان هفتو ڪن جيل ۾ (لاڪ اپ) پيا هئاسين. تنهن ڪان پوءِ آزاد ٿياسين. نواب شاهه ۾ ايتريقدر ته هنگاما وڌي ويا جو ڊي سيءَ قرآن، تي امن قائم ڪرڻ لاءِ "شهري امن ڪاميٽيون" ناهيون. ١٥- ٢٠ ڏينهن گذري ويا. تنهن ڪانپوءِ مس مس ٺاپر ٿي.

سنت ئي اسان جي انٽر جي امتحان جي رزلٽ ظاهر ٿي. اخبار وٺي نمبر جاچڻ لڳس. مون کي اميد پاس ٿيڻ جي ڪانه هئي ته ڪو پاس ٿيندس. پر پوءِ ڀاڳ هئا ڀلا سو پاس ٿيس. اخبار ۾ پنهنجو سيٽ نمبر ڏسي ڪلاڪ به ته اعتبار ئي ڪونه ٿي آيو.

انٽر پاس ڪرڻ ڪانپوءِ سڪندر پنگوار ۽ ٻين دوستن صلاح ڏني ته B. A آنرس ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ داخلا وٺان. مون اچي والد صاحب سان احوال ڪيو ته بي- اي آنرس لاءِ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ داخلا وٺندس." بابا پڇيو ته "هتي بي- اي آنرس جي پڙهائي ڪانه آهي ڇا؟" (مون سچ ڳالهائيندي چيو ته) "سنڌ، يونيورسٽيءَ کان سواءِ ڪٿي به ٻئي هنڌ داخلا ڪانه ملندي آهي." بابا، موڪل ڏني، سرٽيفڪيٽ وغيره وٺي حيدرآباد وڃڻ جي تياريءَ ۾ لڳي ويس. مون کي سڪندر پنگوار ۽ ٻين دوستن يونيورسٽيءَ جي ماحول کان اڳيئي گهڻو ڪجهه ٻڌايو هو، سو منهنجي دل ۾ اهائي اُڻ تڻ هئي ته "ڪڏهن تو ڪهر ڇڏيان."

(۳)

سنڌ يونيورسٽيءَ روانگي

آءٌ ۽ سڪندر پنگوار، بسترا ٻڌي يونيورسٽيءَ ڏانهن روانا ٿياسين. سڪرنڊ پهتاسين. اتان وري ٻيءَ بس ۾ سوار ٿي حيدرآباد پهتاسين. ماني وغيره کائي هوٽل جو بل ادا ڪري بس ۾ چڙهي ڄامشوري روانا ٿياسين. گهڙيءَ کن ۾ بس ڄامشوري پل وٽ پهتي ته منهنجي ذهن کي درياهه جي ڇولين جي موسيقيءَ موج ۾ آڻي ڇڏيو. مهراڻ پنهنجي مستيءَ ۾ هئي ٻنهي طرف پاڻي ئي پاڻي هو. اهو تمام پيارو ۽ حسين منظر هو. ملاح ٻيڙين ۾ درياهه شاهه جي سيني تي رانديون ڪري رهيا هئا؛ ڪيئي نوريون پنهنجي ورن (ڄامڻ) سان مڇيون ماري رهيون هيون. مٿان کان ايندڙ جوشيلو پاڻي دروازن سان زور آزمائي زوريءَ هيٺ لهڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو. پاڻيءَ سان گڏ مڇيون به ٻڏڙڪا ڏئي رهيون هيون. بس ڦاٽڪ اڪري پهاڙين تائين وڃي پهتي، جيڪي اولاهين پاسي کان ڪر ڪنيون بيٺيون هيون.

پهريون دفعو آءٌ اُيي ڳاٽ وڏيون وڏيون جايون ڏسي دل وندرائڻ لڳس. سڪندر پنگوار پنهنجي ڄاڻ جو ڏاڪو جمائڻ خاطر هر هر ٻڌائي رهيو هو ته هيءَ آرٽس فيڪلٽي آهي. آءٌ وائڙو بنجي ڏسندو رهيس.

سڪندر مون کي ديدار حسين شاهه وٽ وٺي هليو دوستن جي ڪوشش سان مون کي حسن علي آفندي هاسٽل جي بي بلاڪ ۾ ڪمرو رهائش لاءِ مليو. بي بلاڪ ۾ منهنجي پسند جي شيءِ هئي يعني ننڍڙا ننڍڙا پارڪ ۽ گلن جون ٻاريون وغيره. هر ڪمري جي در تي مختلف نالا لکيل هئا. مون کان اڳ منهنجا پراڻا ساٿي مير حسين

شر. احمد خان شر ۽ ٻيا گهٽائي دوست اتي پڙهندا هئا. تنهن ڪري مون ڪي ڪابه ڏکيائي يا اوپرائي ڪانه ٿي. منهنجي ڪمري جو نمبر ۹ هو. جنهن ۾ مون سان روم ميٽ مسٽر امان الله شيخ هو. منهنجا اڳيان دوست مون کان گهڻو اڳي ساڳي هاسٽل ۾ رهندا هئا. انهن جي معرفت ٻين نون دوستن سان واقفيت ٿي. راتيون ۽ ڏينهن ڪلندي خوش ٿيندي گذرندا رهيا. مون بي- اي آنرس پوليٽيڪل سائنس ۾ داخلا ورتي.

داخلا بعد روزانو مقرر ٽائيم تي ڪلاسن ڏانهن راهي ٿيندا هياسين. هڪ ڏينهن آءٌ دستور مطابق ڪلاس ۾ گهڙيس. ليڪچرار اجان ڪونه آيو هو. اجان مان به مس وينس ته ليڪچرار به اچي نڪاءُ ڪيو. ليڪچر شروع ٿيو، ڪلاس ۾ ڪافي سڃاڻو شاگرد دوست هئا. مون ڪي ڪنهن به قسم جي مونجهه ڪانه ٿي. ڪلاس اٽينڊ ڪري ٻاهر نڪتاسين، ماحول ڏاڍو وڻندڙ هو. اسين بلڪل شريفن وانگر رهڻ لڳاسين. ان جو وڏو ڪارڻ اسان جون قومي ڀينرون ادي شاهين ۽ رضيه شيخ هيون. انهن ڀينرن جو اخلاقي اثر هو جيڪي پڻ اسان سان گڏ نواب شاهه ۾ پڙهنديون هيون ۽ پڻ هڪ ئي شهر جو لاڳاپو هو. انهيءَ دور ۾ جيئي سنڌ جو نعرو اسان جي قومي ٻڌيءَ جو نشان هو. منهنجو-مطلب آهي ته سيئي شاگرد، سلام بدران جيئي سنڌ، جيئي سنڌ چئي هڪٻئي کي ڪيڪاريندا هئاسين. ڀيڻ تنوير جوڻيجو، ڀيڻ نسيم قريشي، ڀيڻ نسيم نوراني (نوابشاهه واري) ۽ ڀيڻ فضلان ٻرڙو، ادي شاهين ۽ رضيه جون ساهيڙيون هيون. اسان ڪڏهن ڄامشوري ڦاٽڪ تي چڪر ڏيڻ به ويندا هئاسين، اتي ڇوڪرن جا ٽولا پنهنجي ڌن ۾ مگن ۽ ڪل پوڳ ۾ رڌل هوندا هئا..

تن ڏينهن ۾ شاهه محمد شاهه ۽ يوسف ٽالپر جي گڏيل ڪوششن سان ”جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن“ جو بنياد وڌو ويو. جنهن جو صدر اقبال ترين کي چونڊيو ويو، ۽ جنرل سيڪريٽري شاهه محمد شاهه ئي رهيو.

جلد ئي يونيورسٽيءَ جي طرفان شاگرد يونين جي چونڊن جو اعلان ڪيو ويو. جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن طرفان ايوب ڏامراهه صدارت لاءِ اميدوار بيٺو (هيءَ اليڪشن منهنجي يونيورسٽيءَ ۾

داخلا وٺڻ واري سال، منهنجي لاءِ يونيورسٽي سطح تي پهرين اليڪشن هئي.) ۽ ان جي مقابلي ۾ ”رفيق ٽالپر“ عرف مير پپو صدارت لاءِ اميدوار هو. جنهن کي سنڌ آزاد ماروئڙا اسٽوڊنٽس فيڊريشن ۽ ٻين مختلف تنظيمن جي حمايت حاصل هئي.

اسان جو اهو مطالبو هو ته پولنگ هر شعبي ۾ ڪرائي وڃي. نيٺ اهو مطالبو ان وقت جي وائيس چانسلر سائين غلام مصطفيٰ شاهه تسليم ڪيو. اسان اليڪشن واري ڏينهن دوستن جا گروپ تيار ڪيا. جن جي مختلف شعبن ۾ پولنگ اسٽيشنن تي ڊيوٽي لڳائي ويئي. پولنگ دوران هڪ ناخشگوار واقعو پيش آيو. ٿيو هينئن ته مهاجر ٻاهريون غير شاگرد به ووٽ ڏيڻ آيو. اسماعيل وساڻ، عبدالمجيد خان جمالي، غلام قادر ڏاهري دروازي تي بيٺا هئا ۽ هو هر ايندڙ ووٽر کان سنڌس ايڊنٽي ڪارڊ جي گهر ڪرڻ لڳا. هن همراهه وٽ ڪارڊ ڪونه هو. جنهن تان ڳالهه وڌي وڃي وڻ ٿي. آخر مهاجر ڇوڪري ريوالور جا فائر ڪري ڀڄي وڃڻ جي ڪوشش ڪئي.

اسماعيل وساڻ کي ران ۾ ڇرا لڳا ۽ عبدالمجيد جمالي ۽ غلام قادر ڏاهريءَ کي تمام گهٽا زخم رسيا. اسان انهن ٻنهي کي اسپتال ۾ داخل ڪونه ڪرايوسين (ڇاڪاڻ ته هو به غير شاگرد هو. جيڪو صرف دروازي تي چيڪنگ وغيره ڪرائڻ ۾ اسان جي اخلاقي مدد ڪري رهيو هو. هن اڃان يونيورسٽيءَ ۾ داخلا ڪانه ورتي هئي. پهرين سال پرائيوٽ امتحان ڏيڻ کان پوءِ ٻئي سال داخلا ورتي هيائين) پر ڪيس پرائيويٽ اسپتال ڪٽائي وياسين. هوڏانهن اسان جي ٻين دوستن انهيءَ مهاجر کي وڃي سوگهو ڪيو ۽ هن کي قيهه ڪيندا سڌو وي- سيءَ وٽ وٺي آيا.

اسان جي اليڪشن ۾ ڪاميابي يقيني هئي. تنهن ڪري پولنگ جاري رهي. مير پپوءَ وارن جو شڪست ڪائيندي ڏٺي سو ڇا ڪيائون جو ڪيمسٽري ڊپارٽمينٽ مان بيلٽ باڪس چورائي ڪٽي ويا. هنن ان مهل اهي بيلٽ باڪس وغيره سڪندر ڏهراج جي ڪار ۾ وجي رکيا. پر اتفاق سان اسان کي به ڪڙڪ پئجي ويئي سو ڪار وجي پڪڙيسين.

اسان ڪار وي- سيءَ وٽ پهچائي، ڪانئس ڪار ضبط ڪرڻ جو مطالبو ڪيو. بعد ۾ مخالف ڌر وارن ڪي سائين غلام مصطفيٰ شاهه گهرايو ۽ ڪين ڪار ضبط ڪرڻ جي ڌمڪي ڏني. آخرڪار منٿ ايلاز ڪري مس ڪار واپس ورتي ۽ مير پپو هر ڪنهن کي چوندو پئي وتيو ته "جيسين غلام مصطفيٰ شاهه کي يونيورسٽيءَ مان نه ڪڍرائيندس، تيسين ڏاڙهي نه لاهيندس." نتيجي طور سائينءَ غلام مصطفيٰ شاهه اليڪشن رد ڪري بنا ڪنهن ۽ هارائڻ جي پنهي ڌرين کي ناڪام قرار ڏنو.

تن ڏينهن ۾ صوبائي ۽ قومي اسيمبليءَ جا ووٽ ٿي چڪا هئا شيخ مجيب الرحمان اوڀر بنگال ۾ ڪامياب ۽ جناب ڀٽو سنڌ ۽ پنجاب ۾ ڪامياب ٿيو ۽ ولي خان سرحد ۽ بلوچستان ۾ ڪامياب ٿيو هو. ڀٽو صاحب، ملڪ جي دؤري تي نڪتو هو. جڏهن هو حيدرآباد ۾ مير رسول بخش جي دعوت تي آيو ته اسان هرهڪ سڪندر پنگوار، انور ٻچاٽي، غلام مصطفيٰ جمالي ۽ آءٌ مير رسول بخش جي بنگلي تي پهتاسين. ٻاهر دروازي تي حسين شاهه بخاري مليو. اسان هن کي جناب ڀٽي سان ملاقات ڪرائڻ جو چيو. هن دير ٿي ڪانه ڪئي. اسان کي پاڻ سان وٺي هليو. ان وقت ڀٽي صاحب سان مير رسول بخش ٽالپر ۽ مسٽر غلام مصطفيٰ جتوئي ويٺا هئا.

اسان ڀٽي صاحب کي اليڪشن ۾ ٿيل بدنظمي ۽ سنڌ جي مسئلن کان آگاهه ڪيو. اسان ڪيس مير پپوءَ جي سائين غلام مصطفيٰ شاهه کي يونيورسٽيءَ مان ڪڍرائڻ واري ڳالهه ٻڌائي. ڀٽي صاحب ان وقت ظاهري طور تي مير کي ڏاڍي دپ ۽ اسان کي دم دلاسا ڏيئي روانو ڪيائين. انهن ئي ڏينهن ۾ شيخ مجيب جي پارٽيءَ عوامي ليگ تي بندش پئجي ويئي. ان وقت شيخ مجيب جو ڇهن نڪتن وارو پروگرام هو. جهڙوڪ:

١. هرهڪ صوبي کي خود مختياري.
٢. هر صوبي کي پنهنجي مليشا رکڻ جو حق.
٣. ڪنهن به صوبي جو ماڻهو بنا ڪنهن به صوبي ۾ داخل ٿي نٿي سگهيو.

٤. هر هڪ صوبي جي پنهنجي مقامي ٻوليءَ کي قومي زبان بنائڻ جو حق.
٥. ٽن کاتن (خارجه، دفاع ۽ ڪرنسي) کان سواءِ ٻيا سڀ کاتا صوبن جي حوالي ڪرڻ.
٦. عوام جي خوشحاليءَ لاءِ سوشلزم جو نفاذ.

اهي مٿيون ڳالهيون سندس منشور هيون.

اسان جي شاگرد جماعت، جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جيڪا خالص سياسي جماعت هئي. جنهن جي قول ۽ فعل ۾ سنڌ جي حقن جي ڳالهه هئي. سا ٻين تنظيمن جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ مقبول هئي. سندس مقبوليت جو ڪارڻ سنڌ سان سچائي هئي. اسان وٽ شاگرد يونيورسٽيءَ جي مسئلن جي حل لاءِ ايندا هئا. اسان سندن دل جان سان مدد ڪندا هئاسين. هڪ دفعي سينڊوز (دوائن واري ڪمپني) وارن سنڌي مزدورن کي نوڪرين مان ڪڍي ڇڏيو. اها خبر جڏهن اسان کي پئي ته اسان شاگردن سان ٻه ٻسون ڀري سينڊوز جي آفيس پهتاسين. ان ڪمپنيءَ جو وڏو عملدار هڪ انگريز هو. اسان ڪيس سنڌي مزدورن جا مطالبا ٻڌايا ۽ حقيقت کان واقف ڪيو. پر هن جي ٻولي رڍ وانگر هئي سو اسان به جوش ۾ اچي وياسين. ڇو جو ملڪ به اسان جو، ڪمپني به اسان جي، وري مزدوري ڪن اچي ٻاهريان، ۽ هتان جا مقامي ماڻهو اهي ئي بيروزگار-!!

اسان ان انگريز جي ڦر ڪري اغوا ڪري ”انٽرنيشنل هاسٽل“ ڪٺي آياسين. انهيءَ وٽ وٺان ۾ اسان جا ٻه ساٿي عبدالستار جمالي ۽ ٻئي جو نالو وسري ويو اٿم. ان ڪمپنيءَ ۾ رهجي ويا. جڏهن اها افسوسناڪ خبر اسان کي ڪنهن اچي ٻڌائي ته اسان جا تاڪ لڳي ويا. اسان کي انهن رهجي ويل دوستن جي ڏاڍي ڳڻتي ٿي. پر الله سائينءَ جو ڪرم نوازي ٿي ۽ ڪلاڪ ڏيڍ کان پوءِ اسان وارا رهجي ويل دوست به ڪنهن نموني اسان وٽ پهچي ويا. تڏهن اسان وڃي سک جو ساهه کنيو.

اِن اغوا ڪيل انگريز کي اسان انٽرنيشنل هاسٽل جي ڪمري نمبر ٣٤ ۾ بند ڪيو. ياد رهي ته هيءُ ڪم اسان سينڊوز ۾ ان وقت جي ملازم مامي الله بخش سومري جي مرضيءَ سان ڪيو هو.

نيٺ آخرڪار هيءُ فيصلو ٿيو ١٠% سيڪڙو سنڌي ماڻهن کي ڏنو. تنهن بعد اسان انگريز کي آزاد ڪيو. اهڙيءَ طرح اسان شروع شروع ۾ قومي حقن حاصل ڪرڻ لاءِ هھڙي نموني سان ڪوششون ڪندا هئاسون.

(۴)

ٻيهر يونيورسٽيءَ جون چونڊون

سٽت ئي محترم حسن علي عبدالرحمان وي- سي ٿي آيو، جنهن سنڌ يونيورسٽيءَ جي يونين جي چونڊن جو اعلان ڪيو. شاگردن ۾ هڪوار نئون جوش ۽ ولولو پيدا ٿيو. ڇاڪاڻ ته اڳين اليڪشن بـ بنا ڪنهن نتيجي جي ختم ڪئي ويئي هئي. تنهن ڪري شاگردن ۾ ڏاڍي نراسائي ڇانيل هئي. هاڻي جو اليڪشن جو اعلان ٿيو ته شاگردن ۾ خوشيءَ جي لهر ٻيهر ڊوڙي آهي.

اسان جي (جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن) طرفان هينئان اميدوار بيٺا:

صدارت لاءِ	قادر بخش راڄپر مقابلي ۾	سڪندر پانڌياڻي (سپاف) عبدالجبار عباسي (آزاد) رحيم بخش بلوچ SNSF
نائب صدر	(وسري ويو اٿم)	(وسري ويو اٿم)
جنرل سيڪريٽري	مولا بخش لغاري	يوسف جکراڻي ۽ شفيق ڪوسو (آزاد)
جوائنٽ سيڪريٽري	عزيز پنگوار	مخدوم نعيم شاهه

اهڙيءَ طرح اليڪشن لڙڻ لاءِ گروپ تيار ٿيا، انهن پنهنجي لاءِ ورڪ شروع ڪئي. اليڪشن جي تاريخ ٦- اپريل مقرر هئي ان کان اڳ نامينيشن پيپر داخل ڪرايا ويا. هاڻي اليڪشن جي تاريخ بلڪل ويجهي اچي چڪي هئي. ٻئي ڏينهن اخبار ۾ هينئين خبر سرخيءَ سان آئي.

”يونيورسٽي اميدوار ڪهڙا اراد ڪٽي آيا آهن، سياڳي شاگرد يونين جي چونڊ آهي“

خان محمد پنهور

سنڌ يونيورسٽي، شاگرد يونين جي چونڊ ٦- اپريل تي ٿي رهي آهي هر اميدوار پنهنجي منشور جو اعلان ڪيو آهي. جنهن ۾ يونيورسٽيءَ جا مسئلا حل ڪرڻ، گرانٽ وڌائڻ، سنڌي زبان کي قومي زبان بنائڻ ۽ جيئي سنڌ تحريڪ کي هٿي ڏيڻ جا نڪتا شامل آهن.

صدارت لاءِ قادر بخش راڄپر، عبدالجبار عباسي، سڪندر پانڌياڻي. رسول بخش بلوچ، رحيم بخش بلوچ، سچل ۽ الهبچايو انڙ، اميدوار آهن.

نائب صدر لاءِ مولا بخش بلوچ ۽ يوسف مرزا، اميدوار آهن.
جنرل سيڪريٽريءَ لاءِ مولا بخش لغاري، يوسف جکراڻي، شفيق ڪوسو ۽ جوائنٽ سيڪريٽريءَ لاءِ عزيز پنگوار ۽ مخدوم نعيم شاهه اميدوار آهن. ٻيا جنرل ڪلاس نمائندن لاءِ اميدوار آهن.

قادر بخش راڄپر: ايم- اي سياست جي آخري سال جو شاگرد آهي. هن کي گڏريل تحريڪ ۾ نواب شاهه ضلع جي حمايت حاصل هئي. نظرياتي شاگرد آهي. سنڌ جي مسئلا حل ڪرڻ. ٻهاري نه آڻڻ، سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ جو عزم رکي ٿو. هن چيو ته ڪٿان يا هارايان پر ڪنهن به صورت ۾ يونيورسٽيءَ ۽ سنڌ جي مسئلن حل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪندو رهندس.

عبدالجبار عباسي: عرف چاچو سروٽو، ايم- اي انٽرنيشنل رليشن جو شاگرد آهي، ۽ ادب دوست ماڻهو آهي. ٻارڙن جي ٻاريءَ ۾ چاچي سروٽي جي نالي سان مشهور ۽ وابسته آهي. هن ٻڌايو ته خدمت جو جذبو رکي بيٺو آهيان. آءٌ يونيورسٽيءَ جا مسئلا حل ڪرائڻ لاءِ جدوجهد ڪندس. مثال- گرانٽ وڌائڻ ۽ ڪراچي يونيورسٽيءَ جهڙيون سهوليتون ڏيارائڻ، جيئن اتي پاڻي ۽ صفائيءَ جو بندوبست، ڪي. ڊي. اي ۽ ميونسپل طرفان ڪيو وڃي ٿو. استادن جي لاءِ هاسٽلن جو

انتظام درست ڪرائڻ ۽ ايڊيوڪيشن ڊپارٽمينٽ الڳ ڪرائڻ جيئن ڪراچيءَ ۾ آهي، لاءِ مان ڪوشش ڪندو رهندس ڪيس سنڌ جي مسئلن حل ڪرائڻ جو عزم آهي.

يوسف مرزا: بي- ايڊ جو شاگرد آهي. مسلم ڪاليج حيدرآباد مان ڪورس لاءِ آيل آهي ۽ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد سان وابسته آهي. سندس چوڻ آهي ته ۴- مارچ ۾ هن جو به حصو هو ۽ هن شاگردن جي انهن الزامن جي ترديد ڪئي ته ڪو هو مسرور ڪمشنر جو واسطيدار هو ۽ سازش تحت اليڪشن ۾ بيٺو هو. هن صاحب پڻ استادن جي مسئلن ڪي حل ڪرائڻ جو عهد ڪيو.

مولا بخش لغاري: جنرل سيڪريٽريءَ لاءِ اميدوار آهي. انگريزي ادب ۾ ايم- اي جو شاگرد آهي. هي ضلع دادوءَ جي هڪ غريب خاندان جو چشم و چراغ آهي. دادو ضلع ۾ گذريل ون يونٽ ٽوڙ تحريڪ دوران پيان سعيدآباد ۾ پهرين ''شهيد هوشوءَ'' جي ورسي هن جي ڪوشش سان ٿي ۽ تحريڪ دوران جيل به وڃي چڪو آهي. هن چيو ته يونيورسٽيءَ ۾ هميشه سرمائيدار اڇن ٿا. ليڪن هن پيري اها رسم آءٌ ختم ڪري غريب طبقي جي نمائندگي ڪندي بيٺو آهيان. جيئي سنڌ منهنجي لاءِ سياست اقتصاديات، مطلب ته سڀ ڪجهه آهي. يونيورسٽيءَ ۾ سنڌ جي هر مفاد لاءِ سر ڌڙ جي ڪوشش ڪندس.

عزيز پنگوار: بي- اي سياسيات جو شاگرد آهي. هيءُ نواب شاهه ۾ مخالفن جي حملن جو ڪافي شڪار رهيو آهي. لٺ باٺي ۾ مڙس ماڻهو آهي. هو نظرياتي طور جيئي سنڌ جو پروانو شاگرد آهي. گذريل ون يونٽ ٽوڙڻ واري تحريڪ ۾، سندس چوڻ مطابق ٽي مهينا جيل ۾ هو ۽ ٽي مهينا اسپيڪر ۾. هن چيو ته سنڌ جي تهذيب، ثقافت، ٻوليءَ ۽ ادب جي حفاظت لاءِ جان جي بازي لڳائيندس. سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ ۽ يونيورسٽيءَ کي مثالي يونيورسٽي بنائڻ لاءِ شاگردن ۾ جديد فڪر پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس.

يوسف جکراڻي: هيءُ سوشل ورڪ ۾ ايم- اي ڪري رهيو آهي گذريل تحريڪ ۾ ڪافي دفعا جيل ويو آهي. هن ٻڌايو ته

شاگردن، سنڌ ۽ يونيورسٽيءَ جي حقن جي حفاظت لاءِ جدوجهد ڪندس ۽ يونين فنڊ صحيح نموني استعمال ڪندس.

مولا بخش بلوچ: نائب صدر لاءِ اميدوار آهي. بي- ايڊ جو شاگرد آهي جوهي هاءِ اسڪول ۾ هو. جتان ٽريننگ تي آيل آهي. هن ٻڌايو ته يونيورسٽيءَ ۾ بسن جي کوٽ آهي. سا پوري ڪرائيندس. فيون گهٽائڻ لاءِ ڪوشش ڪندس. ٻين يونيورسٽين ۽ سنڌ جي مسئلن جي حل لاءِ جدوجهد ڪندس.

شفيق ڪوسو: هيءُ سنو ڊبيٽر آهي. هن ٻڌايو ته تعليمي ماحول خراب ٿي ويو آهي. ان کي درست ڪرڻ جي لاءِ ڪوشش ڪندس. سنڌ يونيورسٽيءَ جي حقن لاءِ جدوجهد ڪندس ۽ يونيورسٽيءَ مان غنڊا گردي ختم ڪندس.

رسول بخش بلوچ: هيءُ صدارت لاءِ اميدوار آهي. سنو نظرياتي آهي. سندس چوڻ آهي ته شاگردن جي اتحاد لاءِ ڪوششون ڪندس ته جيئن اسين گڏجي سنڌ جي مسئلن کي حل ڪري سگهون ۽ سامراج جي چاڙتن جي عزائم کي ناڪام بنائڻ لاءِ جدوجهد ڪندس.

الهه بچايو انڙ: هيءُ به صدارت لاءِ اميدوار آهي. سنو ڊبيٽر آهي. هيءُ به سنڌ جي مسئلن کي حل ڪرڻ جو عزم رکي ٿو. سندس چوڻ آهي ته سنڌ کي ١٩٤٠ع جي قرارداد موجب پاڻيءَ جو حق ملڻ گهرجي. بهاري نه کپن، ڪوڙا ڊوميسائيل رد ڪرائيندس، ۽ سنڌي ماڻهن کي نوڪريون ڏيارڻ لاءِ آواز اٿاريندس. سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ لاءِ جدوجهد ڪندس. استادن، شاگردن ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ جي مڪيه مسئلن جي حل لاءِ سر ٽوڙ ڪوشش ڪندس.

رحيم بخش بلوچ: سندس تعلق SNSF سان آهي. نظرياتي شاگرد آهي. سنڌ جي مسئلن حل ڪرڻ، بهاري نه آڻڻ. سنڌي ٻوليءَ کي قومي ٻولي بنائڻ لاءِ ڀرپور جدوجهد ڪرڻ، جو عزم رکي ٿو.

سڪندر پانڌياڻي: صدارت لاءِ اميدوار آهي. سنو نظرياتي آهي. سندس چوڻ آهي ته يونيورسٽيءَ جو ماحول افراتفريءَ جو شڪار آهي ان کي صاف ۽ پاڪ بنائڻ لاءِ ڀرپور ڪوشش ڪندو.

شاگرد برادريءَ جي مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ ڪوششون ڪندو رهندو. سنڌ جي حقن جي حفاظت ڪندو.

* * *

اسان به پنهنجي اليڪشني ورڪ زور شور سان جاري رکي. اسان پنهنجا دوست مختلف شعبن (ڊپارٽمينٽن) ۾ ووٽن وٺڻ لاءِ بيهاري ڇڏيا هئا ۽ اسان جو اهڙئي مقصد هو ته اليڪشن هڪ هنڌ نه پر جدا جدا هنڌن تي ٿيڻ گهرجي ته جيئن شاگرد آسانيءَ سان ووٽ ڏئي سگهن. پر بي ڏر جو چوڻ هو ته اليڪشن جدا جدا شعبن ۾ نه ٿئي. اسان جي دوستن اها صلاح ڪئي ته ڪنهن به طرح سان مخالفن جا ارادا خاڪ ۾ ملائڻ گهرجن، يعني ڪانه ڪا سياست ڪرڻ گهرجي. تنهن ڪري اسان پهريان وي- سيءَ وٽ وفد جي صورت ۾ وياسين ته "اليڪشن هر ڊپارٽمينٽ ۾ ٿيڻ گهرجي ۽ ڇوڪرين جي اليڪشن مارئي هاسٽل بدران ٻئي هنڌ يعني "آرٽس بلاڪ" ۾ ٿيڻ گهرجي. ڇو ته اُتي مارئي هاسٽل ۾ غنڊاگردي آهي."

اتان اچي اسان ادي شاهين ميمڻ، ڀيڻ تنوير جوڻيجو، نسيم قريشي ۽ ڀيڻ ممتاز کهاوڙ جن کي سمجهايو ته اسين رات جو اچي فائرنگ ڪنداسين. اوهان سڀ سنڌي ڀينرون هراسان نه ٿجو ۽ اوهان هاسٽل مان نڪري شهر هليون وڃجو. ڇو جو اسان کي اهو ظاهر ڪرڻو آهي ته هتي حقيقي غنڊا گردي آهي پوءِ جي صورتحال هنن اخبارن جي ڪٽنگن مان واضع آهي.

شاگرد وڙهي پيا، مارئي هاسٽل کي پولنگ اسٽيشن بنائڻ تان هنگامو. وائيس چانسلر تي هڪ پارٽيءَ جي حمايت جو الزام.

ڄامشورو د- (سنڌ نيوز) رات يونيورسٽي ڪيمپس ڄامشوري شاگرد انتخابي انتظام تان وڙهي پيا.

هي اختلاف ڇوڪرين جي پولنگ اسٽيشن تان ٿيو. جيڪا مارئي هاسٽل ۾ قائم ڪئي ويئي هئي. چيو وڃي ٿو ته هن سلسلي ۾ ڪالهه وائيس چانسلر وٽ شاگردن جي هڪ ميٽنگ ٿي جنهن ۾ اڪثر شاگردن ڇوڪرين جي الڳ پولنگ اسٽيشن جي مخالفت ڪئي ۽ ٿورن حمايت ڪئي. شام جو يونيورسٽيءَ انتظاميه ڇوڪرين جي

الڳ مارئي هاسٽل ۾ پولنگ ڪرائڻ جو اعلان ڪيو. جنهن تي شاگردن جو هڪ وڏو گروهه اميدوارن سميت ساڍي ٩ بجي ڊاري وائيس چانسلر وٽ ويا ۽ ان تي الزام هنيائون ته ”هو هڪ پارٽيءَ جي چوڻ مطابق چوڪرين جي الڳ پولنگ اسٽيشن قائم ڪرائي رهيو آهي.“ جنهن جي وي- سيءَ سختيءَ سان ترديد ڪئي. ڳالهين هلندي هڪ غير شاگرد ان سلسلي ۾ مداخلت ڪئي. جيڪو صدارتي اميدوار سڪندر پانڌياڻيءَ جو حمايتي هو. جنهن تي شاگردن جي وچ ۾ تون چاء تون چا ٿي ويئي. وائيس چانسلر جي سامهون هڪ شاگرد سڪندر پانڌياڻيءَ ڪي ڪافي ڌڪ لڳا. بعد ۾ شاگرد منتشر ٿي ويا، ۽ ”وائيس چانسلر نه کپي-“ جا نعرا هڻندا رهيا. رات جو چيو وڃي ٿو ته ڪن ماڻهن شاگردياڻين جي هاسٽل وٽ هوائي فائر پڻ ڪيا.

(ٻي خبر)

سنڌ يونيورسٽي، شاگرد يونين اليڪشن، فائرنگ- هاڻي چونڊون نه ٿينديون

جيدرآباد د-١ (اسٽوڊنٽس رپورٽر وٽان).

گذريل رات ۽ اڄ منجهند جو سنڌ يونيورسٽي، نيو ڪئمپس ۾ ان وقت هراس پکڙجي ويو. جڏهن پستولن سان لڳاتار فائرنگ ڪئي ويئي. پهرين فائرنگ رات جو مارئي هاسٽل جي ٻاهران ٿي. جتي ڪن شاگردن فائر ڪيا ۽ نعرا هنيا. ٻي فائرنگ اڄ منجهند جو ٿي. جتي هڪ ڊر طرفان ڏيڍ سئو فائر ڪيا ويا. جنهن بعد اڄ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ شاگردن جي وچ ۾ اتحاد برقرار رکڻ ۽ صورتحال کي پرامن رکڻ لاءِ چونڊون نه ڪرائڻ جو فيصلو ڪيو ويو.

هوڏانهن صورتحال کي خراب ٿيندو ڏسي وائيس چانسلر ڪن اميدوارن سان تعلق قائم ڪيو ۽ صبح جو وائيس چانسلر جي آفيس ۾ هڪ گڏجاڻي ٿي، جنهن ۾ يڪراءِ فيصلو ڪيو ويو ته شاگرد پاڻ ۾ اتحاد ۽ امن جي فضا کي برقرار رکڻ لاءِ چونڊن ۾ حصو نه وٺندا ۽ نه ئي چونڊون ٿينديون.

جڏهن اهي اميدوار وي- سيءَ جي آفيس مان اهو فيصلو ڪري ٻاهر نڪتا ته يونيورسٽيءَ جي شاگردن سندن گهيراءُ ڪيو ۽

چيو تہ هي فيصلو ڪرڻ وارا ڪير آهن. ڇو تہ هو چونڊيل اميدوار نہ بلڪ نمائندگيءَ جا اميدوار آهن ۽ ھنن شاگردن ۽ وي- سيءَ کي اهڙو يڪطرفو فيصلو ڪرڻ جو اختيار ناهي. ڇو تہ هاڻي اليڪشن ۾ حصو وٺڻ سندن حق آهي. اتي نعرا هنيا ويا تہ ”نااهل ۽ نالائق اميدوارن کي اليڪشن ۾ ويهڻ جو ڪوبہ حق ڪونهي. صبح تائين جي هنن اسان کان معافي نہ ورتي تہ سندن خلاف پرامن جلوس ڪڍيو ويندو.“ آخر اهو فيصلو ٿيو تہ جنرل باڊيءَ جي هڪ هنگامي گڏجاڻي ڪوٺائي وڃي. جيڪا ان باري ۾ فيصلو ڏئي. اهو فيصلو قبول هوندو (اها گڏجاڻي اڄ رات جو ١١ بجي ٿيڻ واري هئي.)

”هينڊ آئوٽ“

چونڊون نہ ٿيڻ جي باري ۾ يونيورسٽي انتظاميہ هي هينڊ آئوٽ جاري ڪيو. ”سنڌ يونيورسٽي اسٽوڊنٽس يونين جي چونڊ ۾ حصو وٺندڙ سڀني اميدوارن ۽ سندن ڪارڪنن اڄ فيصلو ڪيو آهي تہ شاگرد برادريءَ جي اتحاد خاطر يونين جون چونڊون نہ ڪرايون وڃن.“

اهو هڪ تاريخي فيصلو اڄ صبح جو ساڍي ڏهين بجي وائيس چانسلر جي قيام گاهہ تي سنڌ يونيورسٽي اسٽوڊنٽس يونين ۾ حصو وٺندڙ اميدوارن ڪيو تہ سڀ شاگرد پنهنجي پياري يونيورسٽيءَ کي عروج تي پهچائڻ لاءِ پڙهائيءَ ۾ مشغول ٿي وڃن.

”اڄوڪي فيصلي جي خوشيءَ ۾ سياڻي ٦- اپريل تي موڪل ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو آهي ۽ ٥- اپريل کي هميشہ جي لاءِ سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگرد اتحاد جو ڏينهن قرار ڏنو.“

(ٽين خبر)

اميدوارن شاگردن کان معافي ورتي. اسان شرمسار آهيون، اسان سان دوکو ڪيو ويو آهي. اڌ رات جو جنرل باڊيءَ جي اجلاس ۾ اميدوارن جون تقريرون.

ڄامشورو ٦ (سنڌ نيوز سروس)

سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن رات انهن اميدوارن جو گهيراءُ ڪيو، جن يونين جي چونڊن کي ختم ڪرڻ لاءِ لکي ڏنو. اميدوارن جنرل باڊيءَ کان معافي ورتي.

جنرل باڊيءَ جو اجلاس رات ١٢- وڳي ابن خلدون هاسٽل ۾ ٿيو. يونيورسٽي جي شاگردن، اسٽوڊنٽس يونين ٻن سالن لاءِ ختم ڪرائڻ واري فيصلي تي احتجاج ڪيو ۽ چيو ته وائيس چانسلر کي سنڌ جي اتحاد جي نالي يونين ختم ڪرڻ نه ڏينداءِ اميدوارن شاگردن اڳيان ٻانهون ٻڌي معافي ورتي.

باڊيءَ جي شروع ۾ علم سياست جي شاگرد شاهه محمد شاهه تقرير ڪندي يونين ختم ڪرائڻ تي شاگردن ۽ وائيس چانسلر تي ساز باز جو الزام لڳايو. ان فيصلي کي شاگردن جي مفاد خلاف سازش قرار ڏنو. هن چيو ته فيصلي وقت وي- سيءَ جو گورنر سان رابطو قائم هو. گذريل رات ۴- بجي وائيس چانسلر انٽرنيشنل هاسٽل تي ان ساز باز جي لاءِ آيو هو.

شرمسار آهيان: جوائنٽ سيڪريٽريءَ لاءِ بيٺل اميدوار عزيز ينگوار پهرين ٻانهون ٻڌي شاگردن کان معافي ورتي. ان کان پوءِ چيو ته مون کي ڪن دوستن سنڌين جي اتفاق جي نالي ڦاسايو پر آءٌ ان فيصلي تي شرمسار آهيان. هن چيو ته ان ڪري اسان لائق نه آهيون، ۽ آءٌ چونڊ ۾ نه بيهندس، ليڪن اسان غداري نه ڪئي آهي.

اليڪشن ۾ بيهڻ کان بس: صدارتي اميدوار عبدالجبار عباسي پڻ معافي ورتي. ان کان پوءِ چيو ته برابر اسان فيصلي ڪرڻ کان اڳ اوهان سان رابطو نه ڪيو. بعد ۾ هن چيو ته مون اليڪشن ۾ بيهڻ کان بس ڪئي. هن وي- سيءَ وٽ ڪيل فيصلي جو پس منظر بيان ڪيو ۽ چيو ته اسان کان اهو فيصلو دوکي سان ڪرايو ويو آهي. پر هاڻي هڪ ته اسان اهو فيصلو مڃيو آهي، زبان ڪئي آهي. ان ڪري فيصلي تان ڦرڻ نه گهرجي. سنڌ جي نالي ۾ جو اتحاد ٿيو آهي ان کي آزمائجي ۽ ڏسجي ته ان مان فائدو حاصل ٿئي ٿو يا نه. تنهن تي شاگردن سندس برخلاف نعرا هنيا ته:

چمچاگيري نہ هلندي. ڪجھ سڌر. ڪجھ سڌر.

جنرل باڊيءَ جي اجلاس ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ اليڪشن ٿيڻ گهرجي ورنہ ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو ويندو.

١٥ ڏينهن ڪان پوءِ ستت ئي امتحان شروع ٿيا تہ اسان شاگردن جو وفد وٺي ان وقت جي وائيس چانسلر حسن علي عبدالرحمان کي امتحان ملتوي ڪرڻ جي گذارش ڪئي. چاڪاڻ تہ انهن ڏينهن ۾ اليڪشن مهمل ڪرڻ سبب بہ رنجشون هيون وري شاگرد گوڙ گهمسان جي ڪري پڙهي ڪونہ سگهيا هئا. ويتر سائين بخش لغاريءَ وارن جو گروپ اخلاق جي حدن کي اورانگهي غنده گردي ڪندو هيو. ڪوبہ شاگرد هنن مان خوش ڪونہ هو. مطلب تہ انتشار لڳو پيو هو.

پر وي- سيءَ اسان جي هڪ بہ نہ ٻڌي. چيائين تہ امتحان ملتوي نہ ٿيندا- اسان کي شاگردن ڪري ڇڏيو هو باهہ، ويتر وي- سيءَ امتحان پوئتي نہ هٽايا. مٿني رنجشن کي سامهون رکي اسان فيصلو ڪيو تہ "وي- سيءَ جي آفيس تي قبضو ڪيو وڃي."

ٻئي ڏينهن اسان آفيس تي قبضو ڪيو ۽ وي- سيءَ کي آفيس مان ٻاهر ڪڍي ڇڏيوسين، رڳو مون (عزيز ڀنگوار) کي قائم مقام وي- سي مقرر ڪيو ويو، ۽ پنهن دوستن ڪلاسن ۾ وڃي پروفيسرن جي جاءِ والاري. رڳو چند شاگرد ناراض ٿيا. باقي ٻيا سمورا شاگرد انهي قدم کڻڻ مان راضي هئا. آفيس مان جناب نواز پنهي ڏانهن (جيڪو AC-2 جو انچارج هو) فون ڪئي تہ اي سي-٢ جون چاٻيون اسان جي حوالي ڪيون وڃن. اسان وي- سيءَ کي آفيس مان ٻاهر ڪڍي ڇڏيو آهي ۽ هاڻي ان تي اسان جو قبضو آهي."

هن ويچاري چاٻيون اسان جي حوالي ڪيون. آخرڪار ڪجھ ڪلاڪن تائين اسان جو قبضو رهيو ۽ امتحان مهمل ڪرڻ جو اعلان ڪيوسين. انهيءَ ڪان پوءِ حڪومت حسن علي عبدالرحمان کي هٽائي ان جي جاءِ تي وري ٻيهر سائين غلام مصطفيٰ شاهہ کي وائيس چانسلر مقرر ڪيو. جڏهن اهو اعلان ٿيو تہ سائينءَ کي يونيورسٽيءَ جي چارج ڏني ويئي آهي تہ شاگردن جا جٿا بس ۾ چڙهي ٽول پلازه وٽ استقبال لاءِ ڳڏ ٿيا ۽ سائينءَ کي جلوس جي شڪل ۾ آندو ويو.

مهيني سوا ڪان پوءِ امتحان شروع ٿيا ۽ ماحول پُر امن رهيو. هتي هڪ ڳالهه جي وضاحت ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان ته شاهه صاحب ۾ اها قابليت هوندي هئي جو هر ڏکئي مسئلي کي جلدي حل ڪري ڇڏيندو هو. هيءُ هڪ پر خلوص نيڪ انسان هو. سائين غلام مصطفيٰ شاهه اسان سنڌي شاگردن جا مسئلا ڀڏا ۽ تنهن ڪان پوءِ اسان سائٽس هر قسم جو اخلاقي تعاون ڪرڻ جو واعدو ڪيو. يونيورسٽيءَ ۾ پر امن ماحول هو. اهو ماحول ڏسي سپاف وارا (جن ۾ مهاجر به شامل هئا) شاگرد سائين غلام مصطفيٰ شاهه جي خلاف ۽ اسان جي جماعت جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي شاگردن جي برخلاف ڳجهه ڳوهه ۾ سٽون سٽيندا رهيا، ۽ ان ڪان سواءِ پي پي حڪومت جي ڪري به هنن جي اسان جي خلاف مخالفت وڌندي رهي.

امتحان شروع ٿيا ته امتحان ڏيڻ لاءِ سيني تياريون ڪيون هيون. امتحانن ڪان پوءِ انتظار ڪنهن به ڳالهه جو ڪونه رهيو. سڀ ڇوڪرا آزاد گهمندا ڦرندا، مطلب ته رڳو چڪر هڻندا وتندا هئا.

بهرحال ڇهڇٽو لڳو پيو هوندو هو. هاٽي اسان به ائين واندا، نه ڪم نه ڪار، رڳو ڪائي پي سمهڻ وغيره. اهي اسان جون مشغوليون رهيون. وقت پاس ڪرڻ لاءِ يوڳ چرچا به ڪندا هئاسون، ته وري ڪڏهن هينئن به ٿيندو هو. مثال:

اسان هاسٽل ۾ اها ڳالهه هلائي ڇڏي، ته "مير حسن شر کي ڪڏهن ڪڏهن مرگهي ٿيندي آهي ۽ جنوني حالت ۾ اهڙيون ته غلط حرڪتون ڪري ويهندو آهي جو ڪڏهن ڪڏهن انساني جانين جي لاءِ خطرناڪ ثابت ٿي سگهي ٿو."

شاگردن کي يقين ڏيارڻ خاطر هو مذاق طور اهڙيون حرڪتون به ڪندو هو ۽ ان نموني هو شاگردن ۾ هراس وجهندو هو. جنن ڪري سيئي شاگرد اعتبار ڪندا هئا ته برابر هن کي مرگهي آهي. اوڏي مهل اسان شاگردن کي چوندا هئاسون ته هيءَ نيڪ تڏهن ٿيندو آهي جڏهن هن جو راٽيپور وري پير ڪان ڦيٽو چنبو ڪرائيندا آهيون-!!

اسان جا به جڏهن پئسا ڪٽندا هئا ته مير حسن کي به مرگهي وٺندي هئي ۽ هو اداڪاري ڪري ڪڏهن ڪڏهن پٽين کي ٽڪر هڻندو هو ته وري ڪڏهن چاقو ڪڍي شاگردن جي پويان پوندو هو.

هوڏانهن شاگرد ويچارا پنهنجا ڪمرا ڇڏي ڀڄي ويندا هئا. پوءِ اسان ان موقعي مان فائدو وٺندي شاگردن ڪان چندو وٺي، ڦيٽي جي بهاني ڳوٺ ويندا هئاسون، ۽ پوءِ انهن پئسن مان ٽي پتيون ڪري ڪڻندا هئاسون. هڪ حصو مير حسن پيو آءٌ ۽ ٽيون حصو ڪڻندو هو غلام رسول بروهي. ڇو ته اسان مير حسن جا چيلا هئاسون. اها خبر اسان جي وارڊن سائين شمس الدين ميمڻ (حميد سنڌيءَ جو پيءُ) ۽ ابراهيم شاهه بخاري، ان وقت شعبي انٽرنيشنل رليشن جا هيڊ هئا ۽ اعوڻ صاحب شايد زولاجيءَ جو ليڪچرار هو. (جيڪي ساڻس گڏ رهندا هئا) کي پئي تنهن اسان کي گهرائي حقيقت پڇي. سائينءَ کي اسان چيو ته ”جن ڀن جي ڪابه ڳالهه ڪانه آهي. هيءَ مذاق آهي جيڪا ڪڏهن شاگردن جي ذهني سڪون لاءِ ڪندا آهيون، ۽ اسان کي به پاڙي پتي لاءِ پئسا ملي ويندا آهن.“ پوءِ ميمڻ صاحب کلي چيو ته ”پلا اهو ڪرتب ڪڏهن اسان کي به ته ڏيکاريو اسان چيو ته ”ها“ ڪو اهڙو فنڪشن ٿئي يا ڪا اهڙي ٽي چانهه پارٽي ٿئي ته اوهان کي انهيءَ فن جو مظاهرو ڏيکاريو ويندو.“

هڪڙي ڏينهن الوداعي پارٽيءَ جو ميڙ هو اسان ميمڻ صاحب کي چيو ته ”سائين هو ۽ مير حسن شر اڄ پنهنجو ڪرتب ڏيکاريندو. اها خبر صرف چند ماڻهن کي هئي. اهو ميڙ اڄ به ياد اٿم ته بي بلاڪ جي پارڪ ۾ ڪيو ويو هو. پارڪ ۾ ڪرسيون ڇڱي نموني رکيون ويون. سڀئي بلاڪ جا شاگرد اچي ڪرسين تي ويٺا. ڇوڏاري ڇهڇٽو ۽ مزو لڳو پيو هو. سڀئي منتظرين انهيءَ انتظار ۾ هئا ته جلد پروگرام شروع ٿئي انهيءَ مهل هڪ ڊرامون پيش ڪرڻ لاءِ اسٽيج سينگاري ويئي هئي. مقرر وقت تي ڊرامو شروع ٿيو. ڪردارن پنهنجي اداڪاري ڏيکارڻ لاءِ پنهنجو پاڻ سنو موڪيو. انهيءَ دوران هڪ آئيٽم مسخريءَ جو رکيل هو. ان ۾ ڪنهن ڪتي جي ڀونڪ ته ڪنهن گڏهه جي هينگ ته ڪنهن ڪڪڙ جي بانگ ڏئي حاضرين کي خوش ڪيو. اڃان ڪافي آئٽم رهيل هئا ته اوچتو اسان واري سيڪاريل يار مير حسن جون اکيون به ڳاڙهيون ٿينديون ويون. شاگردن جا ٽهڪ شروع ٿي ويا. هن پنهنجو پاڻ تي ضابطو رکيو ۽ اداڪاري ڏيکاريندو رهيو.

شمس الدين ميمڻ صاحب کي انهيءَ جي سڏ هئي تنهن ڪانئس جاٽي واٽي سوال پڇڻ شروع ڪيا. مير حسن گم شم جواب ڏيڻ بجاءِ ويو سانڊي وانگر سيٽبو ۽ اوچتو هن مونکي چماٽ وهائي ڪڍي. جيئن مون کي چماٽ لڳي ته ”اداڪاري ڪندي اچي ٿڪو ڪيم. جڻ مون کي سچي پچي ڪو اهڙو زوردار ڌڪ لڳو آهي. مون وٺي دانهون ۽ رڙيون ڪيون ته گهوڙا ڙي مري ويس. بچايو ”اڙي الا، مير کي جن اچي ويو آهي. فقير مون کي معاف ڪر- ٻيلي ڏٽيءَ جي نالي مون کي سر دان ڏي-!!“

مُنهنجي رڙين تي هيڪاري شاگردن ۾ هراس پکڙجي ويو. ميمڻ صاحب کان علاوه ٻيا جيڪي به استاد هئا سي وٺي ڀڳا. ڀڄندي ڀڄندي هڪ شيشي جي ٽيبل جيڪا سندن اڳيان پيل هئي سا ڀڃي رکيائون. اسان اڳيئي پٽيوالي کي سمجهائي ڇڏيو هو ته ٻاهريون گيٽ بند ڪري ڇڏي، ڪيس چيل هو ته متان ٻين بلاڪن جا ڇوڪرا نه اچن.

هاڻي دروازو به ٻاهريون بند هو. تنهن ڪري ڇوڪرا ٻاهر نه نه ٿي نڪري سگهيا. پئي هاسٽل ۾ ڊوڙيا. ڪافي وقت گذري ويو. سائين ميمڻ صاحب ڪل ۾ ويڙهيو پيو هو. بس اصل رومال وات تي ڏئي ٺهڪن ۾ ٻڏو پيو هو. گهڙي ڪن کان پوءِ ماٺهو موڪليائون ته هاڻي بس ڪيو، متان ڇوڪرن جا هانو نه ڦاٽي پون. تنهن کان پوءِ اسان (غلام رسول بروهي ۽ مون) مير حسن کي ڪٽي هڪڙي ڪمري ۾ بند ڪيو. ڪلاڪ ڏيڍ کان پوءِ اسان مير حسن جي علاج جي بهاني (ته ڪيس راڻيپور تا وٺي وڃون) چندو وٺڻ شروع ڪيو- اهڙي نموني اسان ڇوڪرن کي تنگ ڪندا هئاسون هڪ دفعي اسان هيئنئن به ڪيو.

”حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ورسي“

اسٽيج تي قبضو

شاعرن جي سرتاج حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي ساليانه ورسيءَ جي موقعي تي اسان سنڌ يونيورسٽيءَ جا تمام گهڻا شاگرد لطيف سائينءَ جو ميلو ڏسڻ لاءِ بس ڀري اچي ڀٽ شاهه پهتاسين. ميلو گهمي پوءِ ثقافتي ۽ ادبي ڪانفرنس ڏسڻ وياسين ته راڳ روپ جي محفل موسيقي شروع هئي. موسيقيءَ جي محفل ۾

ان وقت جو وزير تعليم درمحمد اوستو هو، سو بہ محفل ۾ وينو هو. اسان بہ وڃي محفل ۾ شرڪت ڪئي. اتي امان الله شيخ ڪي سوال لکي پنو مون کي اچي هٿ ۾ ڏنو ۽ چيائين تہ ”جيڪڏهن مڙس آهين تہ هي سوال وڃي در محمد اوستي کان پڇ.“ مون بہ بغير ڪنهن سوچڻ جي نہ ڪا ڪير هر نکي تم. ائين الله توهار ڪندي اسٽيج تي پهتس ۽ وڃڻ سان مائيڪ ۾ هٿ وجهي اوستي سان مخاطب ٿيندي، سوالن جي لانڍ شروع ڪري ڏنم. ڪجهہ سوال ياد اٿم جيڪي هن طرح هئا:

١. تنهنجي تعليمي قابليت ڪيتري آهي؟ جو تون تعليم جو وزير ٿيو آهين؟
٢. ادب جي باري ۾ توکي ڪهڙي ڄاڻ آهي؟
٣. علم ڇا کي چئجي ٿو؟

جيئن تہ انهن سوالن جا جواب مون کي بہ ڪونہ ٿي آيا. پر اُرهہ زورائيءَ موجب مون پڇڻ شروع ڪيا. اتي وينل شاگرد اٿي کڙا ٿيا ۽ اچي اسٽيج تي قبضو ڪيائون. اوستي خلاف نعري بازي شروع ٿي ويئي. اٽڪل ٢٠ منٽ کن اها نعري بازي هلي. اهو حال ڏسي ممتاز مرزا مون کي شرمائيندي چيو تہ ”هيءُ فنڪشن تہ لطيف سائين جو آهي، جيڪو سنڌ جو سرتاج آهي. توهان پاڻ کي سنڌي بہ ٿا سڏيو ۽ فنڪشن پاڻ ئي ٿا خراب ڪيو. مهرباني ڪري توهان سيني شاگردن کي اپيل ڪريو تہ اسٽيج خالي ڪن تہ جيئن محفل جاري رهي.“ پوءِ شرمسار ٿيندي ائين ڪيوسين. راڳ جي محفل جاري رهي. رات جي پوئين پهر اسين واپس يونيورسٽي موٽي آياسين.

اڄ اسان کي ڳوٺ نواب شاهہ وڃڻو هو، کيسا خالي هئا. مير حسن کي مرڳهي اچي ويئي کن گهڙين کان پوءِ اسان جا کيسا پئسن سان سهڪي رهيا هئا ۽ پوءِ سٽت ئي ڳوٺ ڏانهن راهي ٿياسين. تصور ۾ سوچيان ٿو تہ ”پنيان چوڪرا پيا چون تہ چڱو ٿيو ويا. اڄ ملڪ ئي نري پيو آهي. اهي نريا ئي چڱا آهن. ان ڪانسواءِ منهنجيون پيون لچايون هن طرح آهن:

(١) نواب شاهہ ۾ چند ڏينهن ٿي ويا هئا. هڪڙي ڏينهن پنهنجي پاءُ کي موڪليم تہ **بابو نالي دڪاندار** کان ٽوپيون وٺي آ، هن

غريب اسان جي وڏن جي رهائيءَ جي ڪري، اعتبار ڪندي ٽوپيون عدد- ٣ موڪليون پر اڃان تائين مولائي کي پئسا ناهن مليا!!

(٢) **خان ريڊيو ايجنسي** وارن کان ٽي وي ورتيسين. هنن جا باقي -/٥٠٠ روپيا رهيا. هن همراهه به ڏاڍ ڏسي ڪٽي ماٺ ڪئي. اڄ تائين به هن نه ئي پئسا گهريا ۽ نه وري اسان ئي ڏنا.

(٣) **شيخ جنرل اسٽور** سڪرنڊ روڊ واري مالڪ کان اٽڪل -/٦٠٠ روپين جو سامان ورتوسين. مون سان قدرت الله شاهه ان معاملي ۾ گڏ هو. ڪجهه ڏينهن اڳ هن اسان جي دوست کي رڪت تي سامان ڪونه ڏنو هو. اهو سبب هو جو اسان سندس اهي پئسا ڪائي وياسين. تندرستيءَ واري زماني ۾ مون ڏاڍو پاپ ڪيو. اڄ به جڏهن سوچيندو آهيان ته مونکي پنهنجو ضمير ملامت ڪندو آهي!

(٤) **سنڌ حبيب هوٽل** جي مالڪ سيٺ حبيب کان ڪرسيون ۽ ٻيو فرنيچر مسواڙ تي ورتم. جنهن جي مسواڙ اٽڪل -/٥٠٠ روپيا هئي. خيرن سان غريب کي فرنيچر واپس مليو باقي مسواڙ سا وئي پڳڙا تي.

(٥) نواب شاهه جي فحاشي اڏي ۾ هڪڙي ڏينهن ڪسب ڪرائيندڙ عورت جو خون ٿي پيو. مون کي خبر ناهي ته ڪنهن ڪيو. ان وقت ٿائون ٿاڻي نواب شاهه جو صوبيدار ملڪ يوسف (موجوده انسپيڪٽر) مون کان ريوالور وٺي هڪ بي گناهه جي پنيان لڳايو. آءٌ اهي تجربا ڏسي سمجهان ته به 13-D قلم ۾ جيڪي به گرفتار ڪيا وڃن ٿا سي گهڻي ڀاڱي بي گناهه آهن. جن کي ملڪ يوسف جهڙا آفيسر، گرفتار ڪندا آهن. جو ته حقيقي چور يا ڏوهي ته هنن کي رسائيءَ طور پئسا ڏئي، ڇُٽيو وڃن پوءِ قلم سچو ڪرڻ لاءِ بي گناهه ماڻهن کي راهه ويندي ٻئي جي آئيءَ ۾ اڙايو ويندو آهي!

(٦) سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ بي بلاڪ ۾ رهندي، مون ٽي چار چوريون ڪيون. پهرين چوري پنهنجي دوست احمد خان شر جي گهڙي چورايم، جيڪا اڪبر رند کي تحفي طور ڏئي ڇڏيم.

(الف) **مسٽر عبدالعزيز ڏيپلائيءَ** جو هڪ ريڊيو چورايم جيڪڏهن هن ڪتاب کي هو دوست پڙهي ته مهرباني ڪري مون وٽان ڪٽي وڃي. اڃان تائين سندس امانت مون وٽ محفوظ آهي. هن وقت

ڏل چاهي ٿي تہ ڪيس پنهنجي سر هلي وڃي پڇتايان پر افسوس آهي جو معذور آهيان پر اها امانت دوست ڪنهن بہ وقت حاصل ڪري سگهي ٿو.

(ب) هاسٽل ۾ رهندي مون پنهنجي دوست بشير احمد چنڙ جو بوٽ چورايو.

(ٻ) پيون چوريون تہ پنهنجي جاءِ تي پر مون هڪ دفعي قومي امانت يعني يونين جي فنڊ مان ٢٥ روپيا ڪوٽ جي ڪپڙي وٺڻ لاءِ ذاتي طور خرچ ڪيا. جڏهن اها قومي چوريءَ جي ڳالهہ دل تي هري ايندي آهي تہ ضمير ملامت ڪندو اٿم تہ پيون چوريون تہ مون ڪيون پر قومي چوري! افسوس- اڙي عزيز حيف هجئي پنين ها پر اهڙو ڪڏو ڪم نہ ڪرين ها.

(ڀ) هڪ دفعي مهاجر عثمان ڪينڊيءَ کي سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ وٺي آيا. هنن ڪيمسٽري ڊپارٽمينٽ ۾ تقرير جو پروگرام ٺاهيو. سنڌي شاگردن کي جڏهن اها خبر پئي تہ جمال بجاراڻي ۽ پير منور وارا هن کي اغوا ڪري سر سيد هاسٽل ڪٺي آيا آهن. مون کي بہ جڏهن اها خبر پئي تہ آءٌ بہ سر سيد هاسٽل پهچي ويس. پين ڇوڪرن کي ڇڙوڇڙ ڪري آئون مير حسن شر، پير منور، سائين علي مردان شاهہ، ڪينڊيءَ جون اکيون ٻڌي مختلف هاسٽلن مان چڪر ڏيارائي اچي ڪيس هڪ ڪمري ۾ بند ڪيو. اها خبر جلدي پري پري تائين پکڙجي وئي. مهاجرن سڄي حيدرآباد ۾ هڙتال ڪري ڇڏي. سيني دڪان بند ڪري ڇڏيا ۽ جلوس ڪڍيا. ان وقت جي انتظاميہ ايس- پي (دادو) مسٽر عبدالرحيم ۽ هوم سيڪريٽري ڪئپٽن عثمان علي عيساڻي ۽ ڊي- سي پنهور صاحب يونيورسٽي پهچي ويا، ۽ اچي اسان سان ڳالهہ ٻولهہ شروع ڪيائون. گهڻي بحث مباحثي کان پوءِ اسان عثمان ڪينڊيءَ کي رات جو ٩- وڳي ڇڏيو. هن کي ڪار ۾ ويهاري يونيورسٽيءَ جي حدن کان ٻاهر ڪڍي ڇڏيوسين. نتيجاً اسان تي ڪيس هليو. آخرڪار قانوني پوئواري ڪري بنا گرفتاريءَ جي ڪيس واپس ورتو ويو.

هوڏانهن وري ڪينڊيءَ جي حمايت ۾ مهاجرن حيدرآباد شهر ۾ لنگهندڙ يونيورسٽي بسن تي حملو ڪيو. جنهن ۾ ڪيترائي شاگرد زخمي ٿي پيا. جڏهن اها خبر اسان کي پئي ته اسان وري يونيورسٽيءَ ۾ موجود مهاجر شاگردن کي ڌڪ هنيا. ايتري قدر جو اهي.يونيورسٽي ڇڏي ڀڄي ويا.

(5)

سال 1973ع ـ ٽين اليڪشن سنڌ يونيورسٽي

ٻن سالن کان پوءِ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ سرڪاري طور اليڪشن جو اعلان سائين غلام مصطفيٰ شاهه، وائيس چانسلر طرفان ڪيو ويو. اڳ ۾ ٿي ٻه اليڪشنون درهم برهم ٿي ويون هيون. تنهن ڪري سڀني سوچيو ته سنجيده ٿي اليڪشن لڙي وڃي. جو ته ٻئي اليڪشنون پاڻ ۾ وڙهڻ جي ڪري ڊانوا ڊول ٿي ويون. تنهن ڪري هاڻ هن اليڪشن کي ڪامياب ڪجي، شاگردن جا مسئلا، استادن ۽ ٻين يونيورسٽيءَ جي مسئلن کي منهن ڏئي سگهجي.

جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن طرفان صدارت لاءِ يوسف جکراڻي ۽ مولا بخش لغاري بيٺا ۽ جنرل سيڪريٽريءَ لاءِ هن ڪتاب جو ليکڪ، جوائنٽ سيڪريٽري لاءِ نظرمحمد جوٽيجو اميدوار بيٺو. فيڊريشن طرفان مولا بخش لغاريءَ ۽ يوسف جکراڻيءَ ٻنهي مان ڪنهن ٻه هڪ کي صدارت لاءِ ٽڪيٽ ڏيڻي هئي. جيئي سنڌ- ا- ف جي صدر اقبال ترين ۽ جنرل سيڪريٽري شاهه محمد شاهه ورڪنگ ڪاميٽيءَ جي ميٽنگ سڏائي، جنهن ۾ اڪثريت يوسف جکراڻيءَ جي حمايت ۾ هئي. ان تان مولا بخش لغاري ڪاوڙجي پيو.

هوڏانهن يوسف جکراڻيءَ جي مقابلي ۾ پير مڪرم، منهنجي مقابلي ۾ شفيق صديقي ۽ نظر محمد جوٽيجي جي مقابلي ۾ (ياد ناهي) هڪ اميدوار بيٺو. اڳين اليڪشن ۾ ٻيون شاگرد تنظيمون جدا جدا بيٺيون هيون. پر هن اليڪشن ۾ اهي گڏجي جيئي سنڌ جي طاقت جو مقابلو ڪرڻ لڳيون.

يوسف جکراڻي، پير مڪرم جي گلا ڪرڻ لڳو ۽ پير مڪرم وري يوسف جکراڻيءَ جي گلا ڪرڻ لڳو (ته جيئن ته آءٌ هن جي

مخالفت ڪري مهاجرن کان ووٽ وٺڻ) يعني پير مڪرم، جکراڻيءَ جا فوٽو هٽ ڪري مهاجرن کي پڙڪائڻ لڳو (ان تصوير ۾ يوسف جکراڻي، سائين محترم جي ايم. سيد سان گڏ بيٺو آهي ۽ هٿ ۾ رائيفل اٿس) اهڙيءَ طرح سائين بنهي هڪبئي تي ذاتي حملا ڪرڻ شروع ڪيا.

منهنجي مقابلي ۾ بيٺل اميدوار هڪ ذهين، هوشيار، باهمت نوجوان هو، جنهن شريفن وارو رستو اختيار ڪيو. هن ڪڏهن به منهنجي ڪنهن ذاتي ڪوتاهيءَ جو سهارو نه ورتو ۽ نه ئي مون سندس خلاف ڪو گٿو لفظ ئي ڳالهايو مطلب ته آءٌ سندس مدبرانه ذهنيت جو قائل رهيس. يوسف جکراڻيءَ جا خاص ورڪر اڪبر پنگوار (موجوده ڊي ايس پي) اسرار سرڪي، شاهنواز شاهه، سليمان سهتو، شمس الدين هيسباڻي ۽ ٻيا هئا.

پير مڪرم جا چيف ورڪر غازي بروهي، سائين بخش لغاري، عالم ڪوسو، عجيب جمالي ۽ ٻيا ڪيترائي هئا.

مسٽر شفيق صديقي، جا چيف ورڪر قلي بخش رند (موجوده ڊي سي) جيڪي مير پپوءَ سميت سپاف سان واسطو رکندا هئا.

منهنجا ورڪر اسماعيل وساڻ، شاهه محمد شاهه، سڪندر پنگوار، مير حسن شر، غلام رسول بروهي ۽ ٻيا هئا. هاڻي هر اميدوار پنهنجي پنهنجي گروپ سان گڏ پمفليٽ هٿن ۾ ۽ ڪپڙن تي چنبڙيل مزي جي ڳالهه ته سيني کي جوڪرن وارا ٽوپلا پاتل هئا. هوڏانهن بينر هر هڪ فيڪلٽيءَ تي لٽڪيل، پتين تي ووٽ وٺڻ لاءِ طرحين طرحين جا وعدا لکيل، رنگ برنگي اکرن ۾ هر طرف نظر اچي رهيا هئا.

پوليٽيڪل سائنس ڊپارٽمينٽ ۾ منهنجي مقابلي ۾ بيٺل اميدوار تقرير پئي ڪئي. (هو ايڪنامڪس جو شاگرد هو ۽ انگريزيءَ ۾ ڏاڍو هوشيار هو. هو ڏاڍيءَ رواني سان تقرير ڪري رهيو هو. جنهن ڪان شاگرد ڏاڍو متاثر پئي معلوم ٿيا.) ٻاهران مون پڻ اها تقرير ٻڌي. منهنجا ته حوصلا ئي خطا ٿي ويا. مون سوچيو ته آءٌ پنهنجي مادريءَ زبان ۾ به اهڙي تقرير ڪري ڪونه سگهندس.“ پر پوءِ هنيانءَ جي سچائيءَ تي مون به اندر وڃي تقرير ڪئي.

مون سنڌيت جو سهارو وٺي شاهه سائينءَ جو انقلابي بيت پڙهي تقرير شروع ڪئي. مون پنهنجي مادري زبان سنڌيءَ ۾ هنن همراهن کي ڏاڍو متاثر ڪيو ۽ پنهنجو مقصد بيان ڪري ويس. (ڇو ته مون کي انگريزي اچي ئي ڪانه) ڇاڪاڻ ته سواءِ مئٽرڪ جي، جنهن ۾ محنت ڪيم. باقي پوءِ وارا سڀ امتحان ائين ئي ياري باشي ۽ غنڊه گرديءَ جي ڪري پاس ڪيم. ڪڏهن ڪڏهن ته امتحانن ۾ ٻاهران سوال حل ڪرائي وٺندو هوس. مطلب ته انگريزيءَ جي نه اچڻ ڪري خاص ڪري عرب شاگردن کان پاسو ڪندا هئاسون ته متان هنن سان انگريزيءَ ۾ ڳالهائڻو پوي. ڇو ته عرب سڀ ڳالهائيندا ئي هئا انگريزيءَ ۾. ٻي ته ٻولي اسان سان ڳالهائيندا ئي نه هئا.

هڪ دفعي حيدرآباد جي گهمڻ لاءِ آيا ۽ شاهه محمد شاهه يونيورسٽيءَ جي بس ۾ وڃي رهيا هئاسون. هڪ بس اسٽاپ تي شاهه محمد شاهه جي نظر عرب شاگرد تي پيئي ته مون کي نونٹ هڻندي شاهه محمد شاهه چيو ته "ڏئينس منهن" مون جهڙا پرڪار شاهه محمد شاهه سميت ٻين گهٽن ئي دوستن جا هئا.

اسان صرف ٻه جملا ياد ڪري ڇڏيا هئا يعني How are You? ۽ ٻيو جملو هو "Finc" پوءِ هميشه ان ڪوشش ۾ هوندا هئاسون ته اسان جي پير ۾ ڪو ٻيو سنڌي ويهي ته جيئن اسين عربن جي سوال ۽ جواب کان ڇٽي پئون.

ڳالهه ڪٿان ڪان ڪٿي وڃي پهتي، ها ته اليڪشن جي پئي ڳالهه ڪيم. اليڪشن کان هڪ ڏينهن اڳ مسٽر شفيق صديقي پنهنجي ورڪرن سان گڏ بينڊ باجن سميت، ڊانسرن جو ٽولو وٺي اچي آرٽس فيڪلٽيءَ ۾ پهتو، اتي هنن بينڊ باجن تي ڊانس پئي ڪئي ته ائين اسان وارا ورڪر پهچي ويا. هو ته سندن ڊانس ۾ شامل ٿي ويا پوءِ ڏسندڙن اهو تاثر ورتو ته اهي بينڊ باجا هنن (اسان) گهرايا آهن. مخالفن جا حوصلا خطا ٿي ويا. اسان جي هڪ ورڪر شايد رفيق ميمڻ حرڪت ڪندي ڇاقوءَ سان پڪ اپ (جنهن ۾ اهي بينڊ باجا گهرايا ويا هئا) جا ٽائر بسٽ ڪري ڇڏيا. هو ويچارا ڏاڍا پريشان ٿيا، ليڪن ڪري ڪجهه به نه سگهيا.

جيئن ته .مون کي مهاجر ووٽرن جي هڪ به ووٽ ملڻ جي اميد ڪانه هئي. تنهن ڪري اسان صلاح ڪئي ته هنن کي کهڙي نموني روڪجي. سو مون ۽ منهنجي دوست اڪبر رند مهاجر شاگرد ياڻين جي بس تي هوائي فائر ڪري ڪين هراس ۾ وجهي ڇڏيو. اليڪشن واريَ ڏينهن مهاجر ووٽرن کي روڪڻ لاءِ اسان هڪ گروپ تيار ڪيو، جنهن ۾ اسماعيل وساڻ، اڪبر رند، مير حسن شر، روشن جوڻيجو، مشتاق جوڻيجو، نورل جوڻيجو، ضمير سومرو، الطاف پيو، غلام مصطفيٰ جمالي، رفيق ميمڻ ۽ ٻيا ڪيترائي ورڪر ريوالور ۽ رائيفلن سان يونيورسٽيءَ جي رستن تي بيهي رهيا. پر ان هوندي به يوسف جکراڻي ۽ پير مڪرم وارا پنهنجين پنهنجين سوارين ۾ هيڪڙ ٻيڪڙ مهاجرن ووٽرن کي آڻڻ ۾ ڪامياب رهيا. ناڪابنديءَ جي خبر جڏهن سائين غلام مصطفيٰ شاهه کي پئي ته هو پاڻ پنهنجي سر ناڪابندي ختم ڪرائڻ لاءِ نڪتو. سائينءَ جي اچڻ ڪري انهيءَ مهل هو همراهه رستي کان هيٺ لڙي تي ويا پر سنڌن وچڻ ڪانپوءِ وري اچي تي بيٺا. اهو سلسلو ڪافي وقت تائين جاري هو. هوڏانهن پولنگ شروع هئي. اتي جن به دوستن کي اسان مختلف ڊيوٽين تي ڇڏيو هيو سي به ايمانداريءَ سان ڊيوٽي ڏئي رهيا هئا. جيئن جيئن پولنگ ختم ٿيڻ جو وقت ويجهو ٿيندو پئي ويو. تيئن تيئن اسان کي خشڪيون وننديون ٿي ويون. اميد ۽ نااميديءَ جي گڏيل ڪيفيت ۾ بيٺا هئاسون. ڪڏهن ڪنهن ڊپارٽمينٽ ۾ ته ڪڏهن ڪنهن پئي ڊپارٽمينٽ ۾ پڇندو رهيس ته اها ڳالهه معلوم ٿئي ته پوزيشن ڇا آهي؟ آخرڪار پولنگ جو ٽائم پورو ٿي ويو. ان بعد ڳڻپ شروع ٿي. هاڻي سڀني اميدوارن جي دلين جا ڌڙڪا تيز ٿي ويا. خبرن سان رزلٽ ظاهر ٿيڻ جو وقت اچي ويو ۽ نتيجو هن طرح ظاهر ٿيو.

يونيورسٽيءَ جون چونڊون

جکراڻي صدر ۽ پنگوار جنرل سيڪريٽري چونڊيا

اڄ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ شاگرد يونين جون چونڊون خير خوبيءَ .سان ٿي گذريون. هي چونڊون ٻن سالن بعد هڪ پرامن ۽

خوشگوار ماحول ۾ ٿيون آهن. چونڊن مطابق محمد يوسف جکراڻيءَ کي صدر ۽ عزيز پنگوار کي جنرل سيڪريٽري ۽ نظر محمد جوڻيجي کي جوائنٽ سيڪريٽريءَ لاءِ چونڊيو ويو.

محمد صفر مري نائب صدر ۽ انيس ميمڻ کي شاگردياڻين جي نمائينده منتخب ڪيو ويو. منظور احمد ميمڻ (نمائندو ايم- ڪام، ايم- ايس، سي فائينل) خير محمد جوڻو نمائندو (ايم- اي، ايم- ايس سي ايم ڪام، ايم ايڊ پريوس).

مرزا قزلباش نمائندو بنا مقابلي (بي- اي، اي- ايس- سي آنرس پارٽ ٿرڊ)، الهڏنو ڪيريو نمائندو بي- اي، بي- ايس- سي آنرس پارٽ ٽو) اعجاز حسين شاهه چاموٽ (بي- اي- بي- ايس- سي آنرس پارٽ ون).

هنن چونڊن ۾ شاگردن ڪافي تعداد ۾ حصو ورتو. ڪوبه ناخشگوار واقعو پيش نه آيو.

* * *

منهنجي مخالفت ۾ بيٺل دوست شفيق صديقيءَ کي 162 ووٽن تان شڪست آئي. تنهن ڏاڍي سٺي اخلاق جو مظاهرو ڪيو، ايتري قدر جو مون کي ياکر پائي چميون ڏئي هار پارايائين. صحيح معنيٰ ۾ سندس اخلاقي فتح رهي. هونءَ جيئي سنڌ. 1- ف ڪامياب رهي. فتح جي خوشي ۾ اسان سيني يارن دوستن، ورڪرن سان گڏ هڪ وڏي جلوس جي صورت ۾ مسلم ڪاليج پهتاسون. انهيءَ سفر دوران پنج ڇهه سئو رائونڊن جا فائر ڪياسين.

اسين هوائي فائر ڪندا، نعرا هڻندا بس ۾ چڙهي جڏهن ڪاليج پهتاسون ته اتي يوسف جکراڻيءَ پنهنجي خيالن جو اظهار ڪيو. سندن تقرير پوري ٿيڻ ڪانپوءِ اتان موٽي يونيورسٽي آياسين. سيئي شاگرد مبارڪون ڏيندا رهيا. جن ووٽ ڏنا تن به مبارڪون ڏنيون ۽ جن ووٽ نه ڏنا هيا سي به مبارڪون ڏيڻ لڳا ياد اٿم انهيءَ رات گهڻيءَ دير تائين ڪچهري ڪندا رهياسين.

چونڊ کان اڳي سنڌ جي وزارت ٽهي چڪي هئي. ممتاز علي ڀٽو وزيراعليٰ مقرر ڪيو ويو، مسعود نورانيءَ کي ممتاز صاحب.

پوليٽيڪل سيڪريٽريءَ طور ڪنيو. هاٽي اليڪشن ۾ ڪاميابيءَ کان پوءِ يوسف جکراڻي اندروني طرح ممتاز علي ڀٽي جي حمايت ڪندو رهيو.

هڪ ڏينهن مسعود نوراني ۽ روشن پنهور (ان وقت سپاف جي چيئرمن) وارن مون سان ملڻ جو نياپو موڪليو. مون نظر محمد جوڻيجي، ديدار بلوچ، اسماعيل وساڻ، سڪندر پنگوار ۽ مير حسن شر کي گڏ ڪيو. مسعود نوراني آيو ۽ اسان تي زور پريائين ته ”قسم کڻڻ واري تقريب ۾ توهان ممتاز علي ڀٽي کي گهرايو“ جنهن تي اسان انڪار ڪيو، بعد ۾ هنن گهڻو ئي زور بار ڪيو ايتريقدر جو پچاڙيءَ ۾ لالچون آڇيائين. ليڪن اسان انهن لالچن کي ٺڏي ڇڏيو. وري مون کي ڌار ملڻ جو چيائين. (ته جيئن منهنجي خلاف شاگردن کي غلط تاثر ڏياريو وڃي ته مون حڪومت جي حمايت ڪئي آهي. اهڙي طرح حڪومت جو مون کي حمايتي ڏيکاري مون کان شاگرد بدظن ڪيا وڃن ها.)

مسعود نوراني ٻه ٽيرا وري به ملڻ آيو. پر وري به مون سيني دوستن جي سامهون هن سان ڳالهيون ڪيون. آخر اسان سيني شاگردن جي ميٽنگ سڏائي ۽ هن مسئلي تي راءِ پڇي ان ۾ اڪثريت ممتاز علي ڀٽي جي اچڻ جي مخالفت ڪئي. ٻئي ڏينهن يونين وارن جي قسم کڻڻ واري رسم جو پروگرام سائين غلام مصطفيٰ شاهه ٺاهيو. ان ۾ سيئي عهديدار گڏ ٿيا. مزي جي ڳالهه تي هن تقريب ۾ شاهه محمد شاهه مون کي لکيل تقرير ڏني هئي. مون اها تقرير اڳواٽ ڪانه پڙهي ۽ رسم واري موقعي تي اها لکيل تقرير پڙهيم. گهڻو ڪجهه چئي ويس. جنهن ۾ سنڌ جي مسئلن بابت ۽ شاگرد برادريءَ جي ڀلائي لاءِ عزم ڏهرايل هو. آخر ۾ سائين غلام مصطفيٰ شاهه تقرير ڪئي. ان کان اڳ اسان کي اجرڪ. هار ۽ بيج پارايائين ۽ مسڪرائيندي چيائين ته ”ادا، ٻڙوچ اچي گڏ ٿيا آهيو. هاٽي يونين جو خدا خير ڪري-“ اهڙيءَ طرح اها پر وقار تقريب پوري ٿي.

سيني دوستن صلاح ڪئي ته صبحاڻي فنڪشن جي صدارت لاءِ دعوت سائين جي. ايم سيد کي ڏجي. اتي ٿورن شاگردن چيو ته ممتاز علي ڀٽي کي گهرايو. تنهن تي مون ۽ نظر محمد جوڻيجي چيو

تہ ”جي رئيس امروهي ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ اچي سگهي ٿو تہ پوءِ سنڌ جو سائين ۽ عظيم اڳواڻ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ ڇونہ ٿو اچي سگهي! نيٺ اهو فيصلو ٿيو تہ فنڪشن جي صدارت سائين جي- ايم سيد کي ڏني وڃي.“

مقرر ڏينهن تي محترم سائين جي. ايم سيد مهرباني فرمائي فنڪشن جي پروقار تقريب کي رونق بخشڻ آيو. سائينءَ جو استقبال نعرن، تاڙين ۽ گلن جي ورڪا سان ڪيو ويو. ڪارروائي شروع ٿي تہ گورنمينٽ جي چاڙتن، مختيار سهرياڻي حڪومت جي چوڻ تي فنڪشن کي ناڪام بنائڻ لاءِ پنڊال ڪان ٻاهر فائرنگ ڪئي. شاگردن ۾ ٿوري گهڻي بيچيني پيدا ٿي. پوءِ سنڌ جي سپوتن ان تخريبڪار جو پيڇو ڪيو ليڪن هو موٽر سائيڪل تي فرار ٿي ويو. هوڏانهن فنڪشن جي ڪارروائي دستور موجب هلندي رهي. آخر ۾ سائينءَ خطاب ڪيو جنهن ڪان ڪانپوءِ محفل موسيقيءَ جو پروگرام شروع ٿيو. جنهن ۾ علڻ فقير محفل کي چارچنڊ لڳائي ڇڏيا. هن حضرت شاهہ عبداللطيف ڀٽائيءَ جي وائي پنهنجي پياري آواز ۽ نرالي انداز سان ٻڌائي. جنهن تي حاضرين مجلس انهيءَ کي ڏاڍو داد ڏنو. ان ڪان پوءِ زرينہ بلوچ پنهنجي آواز جي جادوءَ سان محفل ۾ ماٺار ڇانئي ڇڏي، جڏهن هن ڪامريڊ حيدر بخش جتوئيءَ جو هيءُ گيت ڳائڻ شروع ڪيو.

”جيئي سنڌ، جيئي سنڌ

جام محبت پيئي سنڌ.“

تہ سڄي محفل جهومي رهي هئي. نعرن جي گونجار ۾ يونيورسٽي ڀهڪي اٿي. ويٺلن جي دلين ۾ جذبو سنڌوءَ جي پلٽ وانگر اٿلي پيو، هر هر فرمائش ٿي تہ ”ونس مور“ يعني ٻيهر ٻڌايو وڃي. ان ڪان پوءِ عاشق عاربانيءَ جو هيءَ نغمو ڳايو ويو:

تو وڇوڙيا سوين اي زمانا هائي زمانا، هاءِ زمانا

تو ليٽيا خوشيءَ جا خزانا هائي زمانا، هائي زمانا.

اڄ ٻہ عارباڻيءَ جو اهو گيت جڏهن ٻڌندو آهيان معذوريءَ واري حالت ۾ پاڻ کي ڏسي صرف ان ڳالهہ جو افسوس ٿيندو اٿم تہ

زماني منهنجي خوشيءَ جو خزانو ته ڪونه لٽيو آهي، پر دوستن يارن ڪي مون کان زماني وڇوڙو ڪرائي ڇڏيو آهي.

انهن ڏينهن ۾ قومي اسيمبليءَ 1973ع جي آئين جي منظوري ڏني ڇڏي. هن آئين ۾ صوبن کي ڪوبه حق ڪونه ڏنو ويو. يعني صوبا ڪوبه مطالبو مڃرائي ڪونه ٿي سگهيا. مثال:

قومي اسيمبليءَ جون ڪل سيٽون (200) ٻه سئو هيون. ان مان بلوچستان کي 19 سيٽون ۽ سرحد کي 29 سيٽون مليون ۽ سنڌ کي 36 سيٽون ڏنيون ويون هيون پر پنجاب کي 116 سيٽون مليل هيون. هاڻي فرض ڪيون ته ڪوبه صوبو (پنجاب ڪانسواءِ) اهو مطالبو ڪري ته "اسان جي صوبي ۾ اسان جي مقامي ٻوليءَ کي قومي زبان جو درجو ڏنو وڃي" ان جي حمايت ۾ ٻيا ٻه صوبا ان جي مقعول مطالبي جي حمايت ڪن. تڏهن به ان حالت ۾ هنن ٽن صوبن جي ٽوٽل ميمبرن جو تعداد وڃي ٿيندو 84 هوڏانهن پنجاب جا 16 ميمبر ووٽ ٻه نه ڏين پر 100- ميمبر اهو چون ته اهو پيش ڪيل مطالبو يا صوبائيءَ اسيمبليءَ جي قرارداد غلط آهي ته آئين ۾ باقي ٽن صوبن سنڌ، بلوچستان ۽ سرحد کي هڪ صوبي پنجاب جي رحم ڪرم تي ڇڏيو ويو آهي.

سنڌ جي قومي اڳواڻ محترم سائين جي. ايم سيد جو نواب شاهه جو دورو

انهن ڏينهن ۾ شرپسندن، سنڌين جي مٿان قاتلانه حملا ڪرڻ شروع ڪري ڏنا هئا. ان جي جواب ۾ سنڌين به پنهنجي بچاءَ ۾ قدم کنيو. سڄي سنڌ ۾ گوڙ هئا. ان سلسلي ۾ سائين جي. ايم سيد، نوابشاهه دوري تي آيل هو. نواب شاهه شهر ۾ پهتو ته هزارن جي تعداد ۾ سنڌي ماڻهن سيد جو استقبال ڪيو. استقبال لاءِ ايترا ته ماڻهو آيل هئا جو مون هن کان اڳ ڪنهن به وڏي ليڊر جو اهڙو استقبال ڪونه ڏٺو هو.

موني بازار نوابشاهه ۾ سائينءَ جي دعوت محترم چاچا محمد يوسف ميمڻ وٽ هئي. ان کان پوءِ شاهنواز قريشي (مرحوم)

جي سائين کي دعوت هئي. موني بازار کان قريشي صاحب جي جاءِ تائين صرف پنجن منٽن جو فاصلو آهي پر سائينءَ کي ايندي ايندي ٻه اڍائي ڪلاڪ لڳي ويا. سائين سنڌين کي خطاب ڪندي ايندڙ خطرن کان آگاهه ڪيو. مون ڏٺو ته ماڻهن ۾ ايڏو ته جوش ۽ جذبو هو جو سر ڏيڻ لاءِ به آتا نظر ٿي آيا.

اسان جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي شاگردن طرفان سائين کي "فردوس هوٽل" نواب شاهه ۾ چانهه پارٽي ڏني. سائينءَ پنهنجي مصروفيتن مان پنهنجو قيمتي ٽائيم ڪڍي اسان شاگردن کي خدمت ڪرڻ جو اعزاز بخشيو. ان کان پوءِ مون سائينءَ کي عرض ڪيو ته "قبلا منهنجي غريباڻي آستاني تي قرب جا قدم مبارڪ گهمايو."

سائين ڄڻ تڪليف فرمائي منهنجي ڳوٺ "فيض محمد پنگوار" ۾ آيا (جيڪو شهر جي ڏکڻ ۾ لڳو لڳ آهي وچ ۾ صرف ٻن نمبرن جي وڇوٽي آهي) ۽ مون کي خدمت ڪرڻ جو شرف بخشيائون، سائين اتي ڏاڍي شاندار ڪچهري ڪئي ۽ حالتن کان وڏيڪ واقف ڪري، سياسي صورتحال کان آگاهه ڪيو.

هوڏانهن حڪومت جي، يونيورسٽيءَ ۾ پنهنجي مرضي هلي نه سگهي. سو وائيس چانسلر سيد غلام مصطفيٰ شاهه تي دٻاءُ وڌو ويو ته "ڪانووڪيشن ڪرايو وڃي." جيئن ممتاز علي ڀٽو، عبدالحفيظ پيرزادو، گورنر سنڌ بيگم رعنا لياقت علي خان کي يونيورسٽيءَ ۾ اچڻ جو موقعو ملي.

سائين غلام مصطفيٰ شاهه جي طرفان اعلان ڪيو ويو ته "عبدالحفيظ پيرزادي قانون جي وزير کي سنڌ يونيورسٽيءَ طرفان ڪانووڪيشن ۾ ڊاڪٽر آف لا جي ڊگري ڏني ويندي، اسان جيئي سنڌ وارن حفيظ پيرزادي جي مخالفت ڪئي ته هن سنڌ تي ڌاڙو هڻڻ وارن جي مدد ڪئي آهي. تنهن ڪري اهڙي وطن جي غدار کي سنڌ يونيورسٽي جهڙي عظيم درسگاهه ۾ اچڻ نه ڏينداسين! ۽ هن کي لا جي ڊگري وٺڻ جو ڪوبه حق نه آهي، تنهن ڪري ڪيس ڊگري نه ڏني وڃي!!

جيئن ته اهو پروگرام ان وقت جي وزيراعليٰ ممتاز علي ڀٽي جي ڪوشش سان ٿيو هو. ڪانووڪيشن جي صدارت لاءِ بيگم

نصرت پنو جو نالو ورتو ويو. اسان جي طرفان مخالفت ڪرڻ جو پينو سبب اهو هو تہ "ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ ڪن ڏارين شرپسندن، سنڌ جي سابق سنڌي گورنر مير سول بخش خان ٽالپور جي بيعزتي ڪئي هئي. تنهن ڪري اسان بيگم رعنا لياقت علي خان کي يونيورسٽيءَ ۾ ڏسڻ نٿي چاهيو. اڳ ۾ آئون متي ٻڌائي آيو آهيان تہ يوسف جکراڻي اليڪشن ۾ ڪامياب ٿيڻ ڪان پوءِ ممتاز علي ڀٽي جي حمايت ڪرڻ لڳو هو. ان ڪان پوءِ اسان سنڌس هرهڪ سرگرميءَ تي ڪڙي نظر رکڻ لڳاسين. اسان کي هيءُ شڪي ڏسڻ ۾ اچڻ لڳو. يوسف جکراڻي اسان جي هرهڪ صلاح جي مخالفت ڪرڻ لڳو. پر هن جي ڳالهہ کي ڪنهن بہ وزن ڪونہ ٿي ڏنو. سيئي شاگرد اسانجي خيال سان متفق هئا. يوسف جکراڻيءَ پنهنجي ڪجهہ ذاتي دوستن جي معرفت اها ڳالهہ ڦهلائي ڇڏي تہ بيگم رعنا لياقت علي ڪانہ ٿي اچي، باقي ٻيا وزير جيئن تہ سنڌي آهن، تنهن ڪري انهن جي مخالفت نہ ٿيڻ گهرجي. جڏهن اها خبر عام شاگردن ٻڌي تہ هو سڀ ان ڳالهہ تي متفق ٿي ويا. اهڙيءَ طرح جکراڻي پنهنجي مقصد ۾ يعني عام راءِ پنهنجي طرف ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو.

اسان ڪانووڪيشن واري رات پنهنجي نظرياتي (جيئي سنڌ جي) دوستن جي هڪ ميٽنگ گهرائي. جنهن ۾ يوسف جکراڻي بہ اچي ويهي رهيو.

حقيقت ۾ هيءُ جاسوسي ڪرڻ آيو هو تہ جي اهڙي ڪا ڳالهہ هجي تہ حڪومت کي اڳواٽ اطلاع ڏئي سگهي. رات جو اڌائي وڳي تائين هو اسان وٽ ويٺو رهيو. پر ان ساري عرصي ۾ اسين هيڏانهن هوڏانهن جون ڳالهيون ڪرڻ لڳاسين چو تہ اصل مقصد واري ڳالهہ هن جي روبرو ڪرڻ نہ ٿي سگهياسين. نيٺ ٽي وڳين هن جي اٿي وڃڻ ڪان پوءِ پنهنجي گڏجاڻي شروع ڪئي سين. آخر ان نتيجي تي پهتاسين تہ "ڪانووڪيشن واري وقت ڪارين جهنڊين ڦڙڪائي احتجاج ڪيو ويندو." انهيءَ فيصلي تي عمل ڪرڻ لاءِ سيني دوستن قسم ڪنيو. بعد ۾ ميٽنگ جي پڄاڻي ٿي. ڪارين جهنڊين جو صبح تي بندوبست ڪيو ويو. جيڪي اسان ورن ۾ لڪائي پنڊال ۾ پهتاسين. اجان سرڪاري مهمان ڪونہ آيا هئا. گهڙي کن ڪانپوءِ ڪارن

جو قافلو پهچي ويو. اسان فيصلي جي موجب ڪاريون جهنڊيون ڦڙڪائي احتجاج ڪيو ته ايتري ۾ پوليس جي حفاظت ۾ سڀ کان پهريائين بيگم نصرت ڀٽو ڪار مان لٿي. ان کانپوءِ ممتاز علي ڀٽو لٿو. ٻي ڪار مان بيگم لياقت علي لٿي. جڏهن اسان جي مٿس نظر پئي ته اسان اهي ڪاريون جهنڊيون ڦٽيون ڪري گوڙ ڪندا ڏانهس وڌياسين. هاڻي پيرزادو به ڪار مان ٻاهر نڪري چڪو هو.

شاگردن جڏهن يوسف جکراڻيءَ وارن جي ڦهلايل افواهه کي ڪوڙو ڏٺو، تڏهن هنن به سندن خلاف نعرا هڻڻ شروع ڪيا. ايتري وقت ۾ شاگرد رعنا لياقت علي کي بلڪل ويجهو اچي چڪا هئا. وچڻ سان ئي ڪن شاگردن وارن کان وٺي ڇڪ ڏنس. سندن مٿي تي وگ پيل هئي سا، شاگردن جي هٿن ۾ اچي ويئي. ڪنهن چوڪري سٽ ڏئي سندس اکين تي پيل چشمي کي لاٿو. هاڻي شاگردن جا هٿ سندس ڪپڙن ۾ هجن انهيءَ ڇڪ ڇڪان ۾ سندس ڪپڙا وغيره ڇيهاڙيون ٿي ويا. ايتري ۾ سائين غلام مصطفيٰ شاهه وڏي آيو ۽ شاگردن کي پاسي ڪري رعنا لياقت علي کي ڀاڪر وجهي ڪيمسٽري فيڪلٽي (جيڪا ڀرسان هئي) ۾ ڪٺي ويو. اسين هاڻي مچريل هئاسين. سپاف جا شاگرد ۽ اڳواڻ روشن پنهور ۽ مسعود نوراني، جيئي سنڌ جي شاگردن جو جوش ڏسي خاموش رهيا. پوليس اسان کي ورائي وٺي هئي. يوسف جکراڻي اسان سان ان سڄي ڪارروائيءَ ۾ شامل نه رهيو ۽ ماٺ ڪيو وينو هو.

شاهه محمد شاهه ۽ اسماعيل وسڻ ۽ ٻين دوستن مون تي زور ڀريو ته تون يونين جي عهدي تان استعيفا ڏي. هوڏانهن پنڊال ۾ ڪنٽرول ٿي چڪو هو. اسٽيج تي ممتاز ڀٽو، حفيظ پيرزادو ۽ نصرت ڀٽو ويهي چڪا هئا. ايتري ۾ رعنا لياقت علي به ٻيهر اچي ويئي ۽ ڪارروائي شروع ڪئي ويئي.

اول ممتاز علي ڀٽو تقرير لاءِ اٿيو. جنهن ۾ هن اسان کي سنڌيت جو جذبو ڏيارائي ماٺ ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي. مون سائين غلام مصطفيٰ شاهه ڏانهن نياپو موڪليو ته مون کي اسٽيج تي اچڻ جي اجازت ڏني وڃي. آءٌ جنرل سيڪريٽريءَ جي عهدي تان استيعفا

ڏيندس. سائين ويچاري اهو ٻڌي روئي ڏنو چيائين تہ ”بابا، منهنجي ٽوپيءَ (عزت) جو خيال ڪر ۽ خدا جي واسطي استعيفيٰ نہ ڏي-!! منهنجي عزت کي ڏس!“

مون کي وڏيڪ همت ڪانہ ٿي ۽ نہ وري ضمير ٿي اجازت ڏني تہ. آءٌ هن نيڪ صفت ۽ بزرگ انسان کي وڌيڪ مجبور ڪريان. مون دوستن کي استيعفيٰ نہ ڏيڻ جو جواب ڏنو. تنهن تان منهنجي دوست اسماعيل وساڻ ۽ شاهہ محمد شاهہ جي وچ ۾ تيز ڪلامي شروع ٿي ويئي. وري بہ زور پريائون تہ توکي استعيفا ڏيڻي پوندي. بعد ۾ آءٌ اتان ڪسڪي هاسٽل ڏانهن روانو ٿي ويس. آءٌ بہ اڃي پنهنجي ڪمري ۾ پهتس تہ اوچتو فائرنگ جا آواز ٻڌم، ڊوڙندو واپس ويس. واٽ تي مون کي شاهہ محمد شاهہ ۽ مولا بخش لغاريءَ وارا مليا جيڪي پنڊال کان هاسٽل ڏي ڊوڙندا اچي رهيا هئا. مون پڇيو تہ ”ڏيو خبر ڇاهي؟“ دوستن ٻڌايو تہ جڏهن تقريب پوري ٿي سپاف وارن نعرا هنيا تہ ”آئين زنده باد“ اسان چيو تہ ”آئين مرده باد“ هنن چيو تہ ”جيئي ڀٽو“ ان جي موٽ ۾ اسان نعرن جي صورت ۾ جواب ڏنو ”تنهنجو رهبر، منهنجو رهبر جي. ايم سيد، جي. ايم سيد.“

هنن پاڪستان جا نعرا هنيا ۽ اسان نعرا هنيا تہ ”تنهنجو ديش منهنجو ديش، سنڌو ديش سنڌو ديش.“ ايتري ۾ اسماعيل وساڻ، حفيظ پيرزادي کان پڇيو تہ ”قانون جي ڊگري وٺڻ وارا .تو ڪهڙي قومي خدمت ڪئي آهي-؟ آئين اسان کي نہ کپي!!، وغيره. تنهن تي پيرزادي اسماعيل وساڻ کي گار ڏئي چيو تہ ”هيءُ آئين باقي تنهنجي ----- جو آهي.“ اسماعيل وساڻ برداشت نہ ڪندي، پيرزادي کي مڪ وهائي ڪڍي، جنهن مهل هو ڪار ۾ ويهي رهيو هو. انهيءَ هل هنگامي ۾ پوليس فائرنگ ڪئي، جنهن ۾ هڪ سپاهيءَ کي گولي لڳي جيڪو زخمي ٿي پيو آهي ۽ پوءِ تہ اسماعيل کي پوليس وڪوڙي وئي!!

ٻئي ڏينهن اخبار ۾ هن طرح خبر آئي:

سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ وزير قانون، پيرزادي تي حملو. حملي آور کي پستول سميت گرفتار ڪيو ويو. هجوم مان گولي هلائي ويئي، هڪ پوليس وارو زخمي، پوليس طرفان هوائي فائرنگ، يونيورسٽيءَ جي ڪنووڪيشن ۾ افسوس ناڪ واقعو

حيدرآباد 28- (شعبان اسٽاف رپورٽر)

مرڪزي وزير تعليم ۽ قانوندان مسٽر عبدالحفيظ پيرزادو، اڄ هتي يونيورسٽي نيو ڪئمپس ۾ انهيءَ وقت ڏري گهٽ بچي ويو. جڏهن پستول سان مسلح هڪ نوجوان هن تي حملو ڪيو. پوليس ۽ حڪومت جي حامي شاگردن، حملي آور شاگرد اسماعيل وساڻ کي گرفتار ڪيو ۽ هن جي قبضي مان پستول هٿ ڪيو ويو: پوليس شاگردن کي منتشر ڪرڻ لاءِ هوائي فائرنگ ڪرڻ شروع ڪئي. گولي هلڻ سبب هڪ سپاهيءَ کي گولي لڳي. جنهن جو نالو نصير احمد قمبراڻي هو، جيڪو زخمي ٿي پيو.

هيءَ واقعو ان وقت پيش آيو، جڏهن پنڊال ڪان جلوس ٻاهر آيو. ان وقت شاگردن جو هڪ مشتمل هجوم، جيئي سنڌ جا نعرا هڻندو رهيو. چيو وڃي ٿو ته اُهي شاگرد جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جا ڪارڪن هئا.

اسان شام جو هنگامي ميٽنگ ڪوٺائي قرارداد پاس ڪئي ويئي ته جيسين اسماعيل وساڻ آزاد نه ٿيندو. تيسين يونيورسٽي بند رهندي. ايتري ۾ خبر پئي ته ايس- پي دادو مسٽر پير بخش بلوچ، دل جي دوري ۾ ڪري پوڻ سبب فوت ٿي ويو. هي انتظام سنڀالڻ ۽ پوليس جي ڪمان هو. جيڪو هنگامي دوران اتي موجود هو. جڏهن حفيظ پيرزادي کي چماٽ لڳي ۽ وري فائرنگ دوران سپاهي به زخمي ٿيو. ان سڄي صورت حال کي سامهون رکندي هن کي دلي صدمو رسيو ۽ آخر ۾ سندس دل ٽٽي پئي).

ٻئي ڏينهن پير مظهر ۽ آفتاب مرزا يڪ اپ ۾ چڙهي آيا ۽ اچي اسانکي سائين غلام مصطفيٰ شاهه جو پيغام ڏنائون ته جيئن اسان ڊي سي پنهور صاحب سان ملي اسماعيل کي آزاد ڪرائڻ لاءِ

ڳالهيون هلايون پوءِ اسان مان گهڻا شاگرد پير مظهر سان پڪ اپ ۾ گڏجي وڃڻ لاءِ تيار ٿيا. انهيءَ ئي مهل ”جنگ اخبار“ اچي ويئي. جنهن ۾ ڊي- آءِ- جي عبدالرحيم رئيساڻي جو بيان پڙهيوسين تہ:

”اينڊڙ 24- ڪلاڪن ۾ وڏيڪ گرفتارين جي اميد آهي.“

اهو بيان پڙهي سڀ شاگرد پڪ اپ مان لهي ويا. آءٌ ۽ سڪندر پنگوار پڪ اپ ۾ چڙهي ويٺاسين تہ هڪ مجاهد قمر راڄپر چيو تہ ”يار ملڻ بہ هلندس.“

اسان ٽئي ڪوئٽڙي ريسٽ هائوس پهتاسين. اتي ڊي آئي جي عبدالرحيم رئيساڻي صاحب ۽ ڊي- سي پنهور صاحب جن ويٺا هئا. اسان کين سلام ڪري ويٺاسين. ٿوريءَ دير بعد اسان کي چانهہ وغيره ڏني ويئي. ايتري ۾ سڪندر پنگوار کنهن بهاني سان ٻاهر نڪري ويو.

رئيساڻي صاحب، اسانکي چيو تہ ”توهان اسماعيل وساڻ سان ملاقات ڪرڻ چاهيو ٿا تہ ساڍس ستين ٽاڻي جي لاڪ اپ ۾ ملي سگهو ٿا.“ ڊي آءِ جي ٽيليفون تي ڪوڊ وردن ۾ ڳالهايو ٿا ڳالهايائين؟ تنهن جو پتو پئجي نہ سگهيو. اسين ڊي سي پنهور صاحب ۽ ڊي آءِ جي رئيساڻي صاحب ڪان موڪلائي ٻاهر پڪ اپ ۾ چڙهي روانا ٿيڻ تي هئاسون تہ نياز پيرزادو پوليس انسپيڪٽر، پوليس جي وڏي اٿالي سان گهاٽ هنيو ويٺو هو. اسين ائين سمجهڻ لڳاسين تہ اڄ شايد پوليس ڪنهن رهزن ڌاڙيل کي گرفتار ڪرڻ لاءِ مورچابندي ڪري ويٺي آهي. اسان اڳتي وڌياسين تہ نياز پيرزادي رائفل سڌي ڪري چيو تہ ”خبردار جو ڪير بہ اتان چريو آهي- هٽ مٿي ڪريو!“

اسان ڏٺو تہ سڄو روڊ بلاڪ لڳو پيو هو. ڪافي تعداد ۾ پوليس بيٺي هئي. رائيفلن سان مسلح ٿي! اسان کي ويهاري ڪوئٽڙي ٿاڻي تي وٺي آئي. اتي پهچڻ شرط اسان کي ڊي- ايس- پي خادم حسين پناڻ جي آڏو پيش ڪيو ويو. اهو ڏسي اسان حيران ٿي وياسين تہ اتي اڳئي سڪندر پنگوار کن ڪيٽا ڪيو ويٺو هو. مون کانئس پڇيو تہ تون هتي ڪيئن؟ ٻڌايائين تہ ”مون کي شڪ پيو سو ريسٽ هائوس مان پڄي وڃڻ لاءِ نڪتس. پر پوءِ سي آءِ ڊي مون کي سڃاڻي ورتو. مون کان پڇيو ويو تہ ”ڪير آهين ۽ نالو ڇا اٿئي؟ مون جواب

ڏنو تہ نالو انور اتم ذات جو سولنگي آهيان. وري پڇيائون تہ هت ڪيئن آيو هئين؟ وراڻي ڏنم تہ هت ريسٽ هائوس ۾ منهنجو سئوٽ چوڪيدار آهي، تنهن سان ملڻ آيو هوس. پوءِ چيائون تہ ان جو نالو ڇا آهي؟ اتي منجهي پيس مڙوئي هڪڙو نالو ٻڌايم سو انهن کي اهو نالو دل سان نہ لڳو. مون کي چيو ويو تہ- هل جي تون واقعي انور سولنگي آهين تہ پوءِ توکي ڇڏيو ويندو. اهڙيءَ طرح سان اڇي هتي نڪتس."

ٿاڻي تي اسان کان ٿوري گهڻي پڇا ڳاڇا ڪئي ويئي. اسان ڊي ايس پيءَ کي چيو تہ سائين هيءُ اسان جو دوست آهي. ڳوٺان آيو آهي، هن جو هن جهيڙي سان ڪوبہ واسطو ڪونهي. تنهن تي خادم حسين پناڻ سندس نالو پڇيو. اسان ڪيس ٻڌايو تہ "قمر راڄپر" تنهن تي چيئين تہ جيڪڏهن نالو ايف آءِ آر ۾ ناهي تہ ڪيس آزاد ڪندس. پوءِ جانچ ڪيائين. خبر پئي تہ سندس نالو ايف آءِ آر ۾ ڪونہ هو. تنهن کان پوءِ ڪيس آزاد ڪري ڇڏيائين. هوڏانهن پوليس اسان جي گرفتاريءَ کان اڳ اسان جي مائٽن کي گرفتار ڪرڻ لاءِ رواني تي چڪي هئي.

ڊي- ايس- پيءَ پوليس کي اسان سيني لاءِ سٽي لاڪ اپ ۾ بند ڪرڻ جو حڪم ڏنو. اتان اسان کي سٽي ٿاڻي تي آندو ويو. پوليس لاڪ اپ جو در کولي اندر وڃڻ جو حڪم ڏنو. اندر اسماعيل وساڻ، پنهي اگهاڙي سان مٿ جيڏو پيٽ ڪڍيو ستو پيو هو. (ڇو تہ سندس قميص جهيڙي ۾ ڦاٽي پئي هئي) هن اسان کي ڏسي ٽهڪ ڏيندي چيو تہ "يار آئون پاڻ اڪيلو ڏاڍو بور ٿيو هوس. شڪر ٿيو جو توهين اچي ويا!"

اسان چيس (يڪ آواز ٿي) تہ يار سدائين تون اسان لاءِ ڏچو ڪندو آهين. ڇماٽون هٽين تون ۽ جيل ۾ پئون اسين (ٽهڪڙو) اسين ڀهرين تہ ڏاڍو ملول ٿيڻ لڳاسين، پر پوءِ اسماعيل جي ٽهڪن اسان کي حوصلو ڏنو.

هڪ ڳالهہ جي وضاحت ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان تہ اسان کي اتي نصير الدين ڦمبراڻيءَ جي فوت ٿيڻ جي خبر پئي. وڌيڪ تفصيل هن اخباري ڪٽنگ مان پئجي سگهي ٿو.

(هڪ خبر)

زخمي سپاهي گذاري ويو، هن کي ڪالهه يونيورسٽي ڪنووڪيشن واري هنگامي ۾ گولي لڳي هئي، وڏيڪ ٽي ڇڙا گرفتار ڪيا ويا

حيدرآباد 29- (اسٽاف رپورٽر)

سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو ۾ تيل ڪلهوڪي واقعي جو زخمي پوليس جو سپاهي نصير الدين قمبراڻي، اڄ شام جو لياقت ميڊيڪل ڪاليج اسپتال حيدرآباد ۾ زخمن جا تاب نه سهي مري ويو. ڊاڪٽرن هن جي زندگي بچائڻ جي ڪافي ڪوشش ڪئي. هن جو ڪالهه آپريشن ڪيو ويو هو. گولي هن جي پيٽ ۾ لڳي هئي جا آرپار هلي ويئي هئي. نصير الدين دادوءَ جو ويندل چيو وڃي ٿو. رات جو هن جو لاش سندس مائٽن جي حوالي ڪيو ويو.

نصير الدين جي فوت ٿي وڃڻ ڪان پوءِ پوليس ان نامعلوم شخص خلاف قلم 32 تحت ڪيس داخل ڪيو آهي، جنهن لاءِ چيو وڃي ٿو ته هن طرفان هلايل ريوالور جي گولي لڳڻ سان سپاهي نصير الدين زخمي ٿيو هو. چيو وڃي ٿو ته فوتي نصير، هڪ مهينو اڳ شادي ڪئي هئي. دادوءَ جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر علي ڏني پنهور ٻڌايو ته يونيورسٽيءَ ۾ خالتون پُر سڪون آهن. اطلاعن مطابق ان واقعي جي سلسلي ۾ وڌيڪ 3 ڇڙن کي گرفتار ڪيو ويو آهي. وڌيڪ سنڌ پوليس جو ڊي آءِ جي جناب عبدالرحيم رئيساڻي ۽ ٻيا اعليٰ آفيسر تحقيقات ڪري رهيا آهن.

ٻئي ڏينهن حڪومت طرفان هي اعلان ڪيو ويو:

"سنڌ يونيورسٽي بند"

ڪراچي. 3- (ا پ پ)

سنڌ يونيورسٽي کي 2- مئي ڪان 15 ڏينهن لاءِ بند ڪيو ويو آهي. اهڙو اعلان وزير تعليم مسٽر درمحمد اوستي اڄ هتي هڪ پريس ڪانفرنس کي خطاب ڪندي ڪيو.

هن چيو ته هيءُ فيصلو يونيورسٽيءَ ۾ وڌيڪ ناخشگوار واقعي ڪان بچائڻ لاءِ ڪيو ويو آهي. هڪ سوال جي جواب ۾ هن

ٻڌايو ته سندس خيال ۾ يونيورسٽي کي 15- ڏينهن کان وڌيڪ بند ڪرڻ جي نوبت نه ايندي.

پوءِ جي صورتحال هن سرخيءَ مان ظاهر آهي:

(هڪ خبر)

وڌيڪ 12 شاگرد سنڌ يونيورسٽيءَ مان خارج

حيدرآباد 11- (نمائندو هلال)

سنڌ يونيورسٽيءَ ۽ ان سان لاڳاپيل ڪاليجن جي ٻين ٻه 12- شاگردن جي داخلا تي 3- سالن لاءِ بندش وڌي ويئي آهي. رجسٽرار طرفان جاري ڪيل پڌرائيءَ ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته انهن شاگردن جي داخلا تي، بدنظميءَ ۽ بداخلاقيءَ جي ڪري بندش وڌي ويئي آهي.

ياد رهي ته سنڌ يونيورسٽيءَ جي ڊگرين جي ورڇ واري جلسي ۾ ڳڙٻڙ کان پوءِ گذريل هفتي ٻن شاگردن شاهه محمد شاهه ۽ حبيب الله ناريجو جا نالا يونيورسٽيءَ مان خارج ڪيا ويا هئا. اڄ جن شاگردن جا نالا خارج ڪيا ويا آهن، سي آهن:

محمد اسماعيل وساڻ، عزيز ڀنگوار، سڪندر ڀنگوار، لالا نظر، نظر محمد جوڻيجو، شمس الدين بلوچ، شاهمراد ٽالاٽي، احمد خان جمالي، محمد يوسف جکراڻي، مدد علي سنڌي، امان الله شيخ ۽ مولا بخش لغاري. اهي شاگرد سنڌ يونيورسٽي، انجنيئرنگ ڪاليج ۽ سنڌ لا ڪاليج جا آهن!

* * *

هيڏانهن يونيورسٽيءَ ۾ پوليس ٻائيتال مچائي ڏنو، جيڪو تي نظر آين، تنهن کي ڪٽي سوگهو تي ڪيائون. شاگردن هڪ هنگامي ميٽنگ گهرائي، جنهن ۾ شاگردن ”ڪارو ڏينهن 12- مئي“ ملهائڻ جو فيصلو ڪيو.

(ٻي خبر)

”شاگرد ڪارو ڏينهن ملهائيندا

حيدرآباد: (پ- ر)

11- سنڌي شاگرد اڳواڻن جي صحيحن سان هڪ بيان پهتو آهي. بيان ۾ چيو ويو آهي ته هو سنڌ ۾ بهارين جي خلاف 12- مئي

تي پوري سنڌ ۾ ڪارو ڏينهن ملهائيندا. انهيءَ موقعي تي ڪاليجن، اسڪولن ۽ گهرن ۽ سوارين تي پڻ ڪارا جهنڊا چاڙهيا ويندا ۽ شاگرد ٻانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌندا.

هنن سنڌ يونيورسٽيءَ مان وڏي تعداد ۾ شاگردن کي خارج ڪرڻ ۽ جي. ايم سيد جي گرفتاريءَ تي پڻ احتجاج ڪيو آهي.

انهن ساڳين ڏينهن ۾ حڪومت ٻهارين کي آڻڻ جو اعلان ڪيو. ويتر شاگردن ۾ وڌندڙ نفرت ۽ جوش وڌي ويو ان اعلان هيڪاري شاگردن کي منظم ٿي رهڻ جو سبق سيکاريو. شاگردن ۾ وڏيڪ بيچيني ۽ شاگردن جي ڪيل فيصلي يعني ڪارو ڏينهن ملهائڻ جي انديشي کي سامهون رکي حڪومت يونيورسٽيءَ جي حدن ۾ قلم 144- نافذ ڪري ڇڏيو.

هن تحرير جي صداقت ۾ اخبار ۾ آيل هيٺيون بيان تائيد ڪري ٿو.

(هڪ خبر)

شاگرد اڳواڻن جي هنگامي گڏجاڻي

حيدرآباد 11 (ن- ع)

يوسف جکراڻي. صدر شاگرد سنگت سنڌ يونيورسٽي، شاهه محمد شاهه، حبيب الله ناريجو صدر سنڌي سوسائٽي، سيد عالم شاهه بخاري صدر شاگرد سنگت مسلم ڪاليج، ناز پنهور، سيد روشن علي شاهه، سيد سليم شاهه، غلام شبير لاکو، رسول بخش راڄڙ ۽ ٻين شاگرد اڳواڻن پنهنجي هڪ گڏيل بيان ۾ ڄاڻايو آهي ته اهڙي وقت جڏهن شاگرد 12- مئي يوم سياهه ملهائڻ جون تياريون مڪمل ڪري چڪا هئا، قلم 144- جي نفاذ کي آزادي فڪر، تقرير ۽ جائز جمهوري طريقي احتجاج جي منافي قرار ڏيندي ان جي مذمت ڪئي آهي.

هنن پنهنجي بيان ۾ سنڌ ۾ ٻهارين جي آمد جي مخالفت ڪئي آهي ۽ وڌيڪ چيو آهي ته موجوده آئين ۾ صوبائي خود مختياريءَ کي بلڪل محدود بنايو ويو آهي ۽ هيءُ پهريون دفعو آهي جو سنڌي شاگرد ليڊرن کي گرفتار ڪري منجهائن ڪيترن کي يونيورسٽيءَ مان خارج ڪيو پيو وڃي. شاگردن چيو ته اسين پنهنجي

جائز مقصدن لاءِ جدوجهد جاري رکندا سين. هن گڏجاڻيءَ ۾ هيٺيان، مطالبا ورجايا ويا آهن.

(1) بهارين کي سنڌ ۾ نہ اچڻ ڏنو وڃي. (2) جي. ايم سيد کي آزاد ڪيو وڃي. (3) سنڌي شاگردن مٿان سختيون بند ڪيون وڃن ۽ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي ۽ بين تان وارنٽ واپس ورتا وڃن(4) سنڌي شاگردن کي يونيورسٽيءَ مان خارج ڪرڻ جو سلسلو فورن بند ڪيو وڃي. (5) سنڌ يونيورسٽيءَ جي ليڪچرارن کي ڌمڪائڻ بند ڪيو وڃي. (6) محمد اسماعيل وساڻ واري ڪيس ۾ ڊاڪٽرن کي غلط سرٽيفڪيٽ ڏيڻ لاءِ مجبور نہ ڪيو وڃي.(7) سنڌي ٻوليءَ کي قومي زبان جو درجو ڏنو وڃي.

(ٻي خبر)

ڪراچيءَ ۾ سنڌي شاگردن ڪارو ڏينهن ملهايو، حڪومت جي اڏنگين پاليسين جي سخت مذمت

ڪراچي 13 (پ- ر)

جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن طرفان هارون ڪاليج ۾ سنڌي شاگردن جي حمايت ۾ ڪارو ڏينهن ملهايو ويو. جنهن ۾ شاگردن حڪومت جي اڏنگين پاليسين کي سخت ننديو. مقررين چيو تہ حڪومت سنڌ مان پنهنجا پير ٽٽندا ڏسي گرفتارين تي سندرو ٻڌي آهي. پر سنڌ جا شاگرد هميشہ ظلم خلاف سينو سپر ڪندا آيا آهن. سي حڪومت جي ڪنهن بہ سختيءَ کان گهٻرائي نہ ٿا سگهن. اجلاس ۾ پ- پ جي انهن چاڙتن جي بہ مذمت ڪئي ويئي جيڪي هر اپرندڙ سج کي سلام ڪري، سنڌ سان ٿيل نا انصافين کي نظر انداز ڪري "جشن آئين" ملهائڻ ۾ مصروف آهن؛ پر سنڌ جو محب وطن طبقو کين ڌڪار جي نظر سان ڏسي رهيو آهي.

مسٽر حفيظ پيرزادي جي سخت رويي جي بہ سخت مذمت ڪئي ويئي. هن موقعي تي شاگردن پانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌيون ۽ ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن سان مڪمل تعاون ڪرڻ جو اعلان ڪيو.

ان کان علاوه سنڌ مدرسي جي شاگردن بہ ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو. آخر ۾ يڪراءِ نهراءُ بحال ڪري حڪومت تي زور آندو ويو تہ هوءَ جي. ايم سيد کي آزاد ڪري ۽ گرفتار ٿيل شاگردن اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار، سڪندر پنگوار ۽ ٻين شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. آخر ۾ حڪومت کي چتاءُ ڏنو ويو تہ پنهنجي اڻگين پاليسين کان باز اچي نہ تہ نتيجن لاءِ تيار رهي.

*　　*　　*

اهڙيءَ طرح سنڌ جي هر ڪاليج ۽ يونيورسٽي، انجنيئرنگ يونيورسٽي، ٽنڊوڄام زرعي يونيورسٽيءَ وغيره ۾ ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو ويو ۽ مطالبو ڪيو ويو تہ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. شاگردن جي اپيل تي سڄي سنڌ ۾ "ڪارو ڏينهن" ملهائڻ وارو پروگرام ڪامياب رهيو. ان کان پوءِ شاگردن طرفان 23-مئي تي "ظلم بند ڪيو ڏينهن ملهائڻ جي ڪوٺ ڏني ويئي."

(هڪ خبر)

ظلم بند ڪريو 23 مئي، سنڌ جا شاگرد ملهائيندا، اسڪولن ۽ ڪاليجن تي جهنڊا چاڙهيا ويندا، ۽ جلسا جلوس ڪڍيا ويندا

حيدرآباد 2- مئي (اسٽاف رپورٽر)

جيئي سنڌ شاگرد متحده محاذ جي طرفان سيد روشن علي شاه، هڪ پريس بيان ۾ ڄاڻايو آهي تہ 23 مئي تي سڄي سنڌ ۾ "ظلم بند ڪريو ڏينهن تمام جوش ۽ ولولي سان ملهايو ويندو. ان ڏينهن تي شاگردن جي. ايم سيد ۽ ٻين سياسي نظربندن جي آزاديءَ ۽ بهارين کي سنڌ ۾ نہ آڻڻ بابت مظاهرا ۽ مطالبا ڪيا ويندا.

سيد روشن علي شاه، شاگردن کي اپيل ڪئي آهي تہ 23-مئي تي اسڪولن ۽ ڪاليجن تي ڪارا جهنڊا چاڙهيا وڃن. جلسا ۽ جلوس منعقد ڪيا وڃن ۽ حڪومت کي سختيءَ سان ٻڌايو وڃي تہ سنڌي شاگرد پنهنجا حق وڙهي بہ وٺي سگهن ٿا. تنهن ڪري سنڌ کي يڪدم سياسي، ثقافتي ۽ اقتصادي طور تي آزاد ڪيو وڃي.

خيرپور ميرس: سنڌ نيشنل اسٽوڊنٽس فيڊريشن ضلع خيرپور ميرس جي شاگرد اڳواڻ غلام حسين شر، سنڌ يونيورسٽيءَ

مان شاگردن جي خارج ٿيڻ ۽ ڊي پي آر تحت گرفتاريءَ جي مذمت ڪئي ۽ مطالبو ڪيو آهي تہ اهو فيصلو واپس ورتو وڃي. پيرزادي ۽ اوستي کي برطرف ڪيو وڃي. هن وڌيڪ چيو تہ هاڻي حڪومت علمي طاقت تي ڀروسو ڪرڻ بجاءِ بندوق جي طاقت تي هلڻ گهري ٿي.

دادو: جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن، سيوهڻ جي صدر مسٽر فيض محمد، سنڌ ۾ شاگردن جي گرفتارين جي مذمت ڪئي آهي ۽ مطالبو ڪيو آهي تہ محترم جي. ايم سيد سميت سڀني شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي ۽ يونيورسٽيءَ واري واقعي جي عدالتي جانچ ڪرائي وڃي. جيڪڏهن جانچ ڪرائي ويئي تہ پوءِ معلوم ٿيندو تہ اهو هنگامو خود حڪومت جي چاڙتن طرفان ڪرايو ويو هو.

هنگورجا: راڻيپور- سيئارجا ۽ هنگورجا ۾ 12- مئي تي ڪارو ڏينهن ملهايو ويو. شاگردن ٻانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌيون ۽ ڪاليجن تي ڪارا جهنڊا چاڙهيا.

جهڏو: جهڏو جي سماجي ڪارڪن مجرم لغاري ۽ الجهڙيو شاد ۽ شاگرد اڳواڻ خليل ميمڻ سنڌ سرڪار کان گهر ڪئي آهي تہ بهاري جيڪي ڏڙا ڏڙ ڪراچيءَ ۾ اچي رهيا آهن. تن جي اچڻ تي بندش وڌي وڃي ۽ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. هاءِ اسڪول جي شاگردن ٻانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌيون ۽ اسڪول جي عمارت تي ڪارا جهنڊا چاڙهيا.

(6)

لاڪ اپ کان سينٽرل جيل تائين

هيڏانهن اسين لاڪ اپ ۾ هئاسين. هڪ ڏينهن اسماعيل وساڻ کي ٽارچر ڪرڻ لاءِ اسان وٽان وٺي ويا. لاڪ اپ ۾ اسان احتجاج طور انتظاميہ کي بک هڙتال جي ڌمڪي ڏني. ٽئين چوٿين ڏينهن تي اسماعيل کي اسان وٽ واپس آندائون. هيءُ مڙس اڳئي هو ٿلهو ويتر سڄي ترهو ٻنجي ويو هو، ڏاڍي خراب حالت هيس ڇو جو کيس ڏاڍو ماريو هئائون. گهڙي ڪن لاءِ بہ اسان کي پاڻ ۾ ڳالهائڻ جو حڪومت موقعو ئي ڪونہ ڏنو، بس اسماعيل کي ڇڏي وري مون کي وٺي ويا.

مون کي هڪ ڪمري ۾ هڪ پڳل ڪرسيءَ تي ويهاريو ويو ۽ مٿان 500 وولٽ جو بلب ٻاريو ويو. مون کي چيو ويو تہ "توکي آرام ناهي ڪرڻو" مٿان سپاهي پهري تي بيهاريا ويا. جن کي حڪم مليل هو تہ "هن کي ڪنهن بہ حالت ۾ آرام ڪرڻ نہ ڏيو."

ان پهرينءَ رات جا ٽي پهر گذري چڪا هئا. ننڊ جا هلڪا هلڪا ڪيپ چڙهندا پئي ويا. پر خوف سبب ننڊ نہ ٿي ڪيم. ڪڏهن ڪڏهن اک لڳي ٿي ويئي، مٿان بيٺل سپاهي رائيفلن جي سنگينن سان چوڪون ڏئي سجاڳ ڪندا ٿي رهيا. آخرڪار صبح ٿي ويو. مون وهنجڻ ٿي گهريو پر پاڻي ڪونہ ڏنو ويو. سڄو ڏينهن بک تي رهيس. ورندي ٻي ڏينهن ماني کاڌم. اتي هڪ ئي هنڌ ساڳي ڪرسيءَ تي ويهاري ڇڏيائون وري بہ گذريل رات واري ساڳي ڪار- هن ٻي هلندڙ

رات جا اٽڪل 11- ڪن ٿيا هوندا. مٿو سور ڪان صفا ڦاٽي رهيو هو. دل ۾ سوچيم ”هن عذاب ڪان موت ڀلو آهي.“ پوءِ هيانءَ جي سڄائيءَ تي بيٺل ڪي چيم ته ”منهنجو اوجاڳي سبب سور ڪان مٿو ٿو ڦاٽي، جيڪڏهن هاڻي مون کي ننڊ نه ڪرڻ ڏني ويئي ته پٽ کي ٽڪر هڻي خودڪشي ڪري خون ڳچيءَ ۾ وجهندو ساڻو“ تنهن تي چيائون ته ”صرف هڪڙي شرط تي-“

جيڪڏهن جي. ايم سيد تي شاهدي ڏيندين، اهو ته هن اسان کي پڙڪايو هو ته پوءِ توکي ڇڏيو ويندو- مون صاف انڪار ڪري ڇڏيو ۽ چيو ته اسان صرف پنهنجي ضمير جي آواز تي سنڌ ۽ سنڌين جي حقن لاءِ لڙي رهيا آهيون. باقي ان معاملي ۾ سائينءَ جو ڪو واسطو ڪونه آهي.“

بعد ۾ مونکي ڪجهه فوٽو آڻي ڏنا ويا پڇيائون ته ”هنن مان ڪنهن کي سڃاڻين؟ هڪ ۾ يوسف جکراڻي ۽ جمال بجاراڻي، سائين محترم جي. ايم سيد سان گڏ بيٺا هئا. سنڌن هٿن ۾ رائفلون هيون. هنن جا مون فوٽو سڃاتا ڇاڪاڻ ته يوسف جکراڻي يونيورسٽيءَ ۾ شاگرد يونين جو صدر هو ۽ جمال بجاراڻي به هنن ڪان ڳجهو ڪونه هو باقي ٻين نالي چيم ته ”هنن کي آءٌ ڪونه سڃاڻان.“

پهري تي بيٺل سپاهين مان هڪ چيو ته ”يار اتي ڪرسيءَ تي ويٺي گهڙي ڪن اک ڪوڙي ڪر جي ڪو آفيسر آيو ته پوءِ توکي خبردار ڪنداسون. اهڙي طريقي سان ان رات 1 بجي کان پوءِ وقفن وقفن دوران ننڊ ڪندو رهيس، صبح جو موٽائي لاڪ اپ ۾ آندائون.

اسماعيل وساڻ، سڪندر پنگوار کي اڳ ۾ ئي تشدد جو ٻڌائي ڇڏيو هو، سو هن جو منهن سڪل هو. وري ويتر منهنجي خراب حالت ڏسي ڏاڍو ششدر ٿيو. ٽئي ڏينهن سڪندر پنگوار جو وڏو ڀاءُ ڪمال اسان سان ملاقات ڪرڻ آيو تنهن ٻڌايو ته پوليس ڳوٺان سيني وڏڙن کي گرفتار ڪري وني هئي ۽ مال متاع به ڪاهي ويا هئا پوءِ جڏهن توهان جي گرفتاري جي خبر پئي تڏهن مس وڃي همراهن مان هٿ ڪڍيائون، ۽ مال متاع به ڏڪ مان ڪڍائي ڏنائون.

اسان کيس چيو تہ پرواهہ ناهي، اهڙيون مهلون مڙسن تي ايندين آهن. ان ڪان بہ وڏيڪ قرباني جي ڏيٺي پئي تہ بہ ڏينداسون. چوتہ قربانين ڏيڻ سان ئي تہ منزل ملندي آهي. ويني شينهن بہ بک مرن، اٽئي گدڙ بہ ڍؤ ڪيو وڃن. اسان جي مهربان سنڌي اديبن، شاعرن بہ شاگردن جي برخلاف ٿيندڙ ڪارروائين جي مذمت ڪئي.

"شاگردن خلاف ڪارروائين جي مذمت، سنڌي زبان جي اديبن ۽ شاعرن جو مطالبو"

حيدرآباد 20 (اسٽاف رپورٽر)

سنڌي زبان جي 19- اديبن، شاعرن ۽ دانشورن هڪ پريس بيان جاري ڪري شاگردن جي يونيورسٽيءَ مان نيڪالي ۽ گرفتارين بعد جيل ۾ کين ڏنل ايذائن تي سخت ڳڻتيءَ جو اظهار ڪيو آهي.

هنن سنڌ جي قومي اڳواڻ محترم جي. ايم سيد جي گرفتاريءَ جي سخت مخالفت ڪندي مطالبو ڪيو آهي تہ کيس فوري طور آزاد ڪيو وڃي ۽ شاگردن تي تشدد ڪرڻ تي حڪومت جي انهيءَ رويي جي سخت مذمت ڪئي آهي.

* * *

هوڏانهن شاگردن جي اپيل تي 23- مئي تي "ظلم بند ڪريو ڏينهن زبردست ڪامياب رهيو، پوري سنڌ ۾ احتجاج ڪيو ويو. انهيءَ شاگردن جي اتحاد حڪومت جون وايون بتال ڪري ڇڏيون ۽ ٻئي طرف شاگردن جو حوصلو بلند ٿيو، چو تہ سنڌن اپيل جي سلسلي ۾ جتان ڪتان کين سٺي موٽ ملي هئي. تنهن ڪري وري شاگردن سڄي سنڌ ۾ شاگرد برادريءَ کي "16- جون احتجاج جو ڏينهن" ملهائڻ جو سڏ ڏنو.

(هڪ خبر)

شاگردن احتجاج جو ڏينهن ملهايو "گرفتارين خلاف مظاهرا"

حيدرآباد 16- (اسٽاف رپورٽر)

اڄ هتي مسلم ڪاليج جي دروازي تي شاگردن احتجاجن ڪارو جهنڊو چاڙهيو ۽ گرفتارين خلاف احتجاجي ڏينهن ملهايو. نور محمد هاءِ اسڪول ۽ مسلم ڪاليج احاطي ۾ شاگرد جمع ٿيا ۽ اُتي شاگردن تقريرون ڪيون ته جي. ايم سيد ۽ ٻين گرفتار ٿيل شاگردن جي خارج ڪرڻ واري سلسلي کي روڪيو وڃي. خارج ڪيل شاگردن جا ڪيس واپس ورتا وڃن. هنن جي ٻانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌل هيون.

پوليٽيڪل ڪاليج ۽ ڄامشورو ميڊيڪل ڪاليج جي شاگردن ٻه ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو ۽ ٻانهن تي ڪاريون پٽيون ٻڌيون ۽ گرفتارين خلاف احتجاج ڪيو ۽ ريسٽيڪيٽ آرڊر واپس وٺڻ جو مطالبو ڪيو.

(ٻي خبر)

گرفتار ڪيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي، واقعي جي عدالتي تحقيقات ڪرائي وڃي، يونيورسٽيءَ کي کوليو وڃي، واقعي جي مذمت بدستور جاري

ميرپورخاص 17 (نمائندو)

جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن ميرپورخاص جي ممتاز ڪارڪنن عبدالڪريم سهتو، عبدالڪريم سنڌي، محمد مبارڪ مگريو ۽ ديدار عليءَ هڪ گڏيل بيان ۾، سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن تي پوليس جي مارڪٽ ۽ تشدد جي مذمت ڪئي آهي. انهن چيو آهي ته سنڌ يونيورسٽيءَ جهڙي عظيم درسگاهه کي بند ڪرڻ جو ڪوبه جواز ناهي. هنن، حڪومت کان پرزور مطالبو ڪيو آهي ته گرفتار شاگردن اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار، سڪندر پنگوار ۽ ٻين شاگردن کي يڪدم آزاد ڪيو وڃي ۽ ڪڍيل وارنٽ واپس ورتا وڃن.

دادو: جيئي سنڌ نوجوان محاذ دادوءَ جي ڪنوينر جناب شوڪت سنڌي، سنڌ يونيورسٽيءَ جهڙي علمي درسگاهه ۾ مسواڙي

غنڊن ذريعي جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي رهنما اسماعيل وساڻ سان زيادتيءَ جي مذمت ڪئي آهي. هن چيو آهي ته حڪومت پنهنجن هٿ ٺوڪين شاگردن جي باوجود ڪتان به ڪٽي نه سگهي آهي. تنهن ڪري هاڻي هوءَ لکين روپيه خرچ ڪري مخالف تنظيمن جي اڳواڻن کي گرفتار ڪرائي پنهنجي لاءِ ميدان صاف ڪرڻ لاءِ هٿ پير هڻي رهي آهي. هن گرفتار ٿيل شاگردن جي آزاديءَ جو مطالبو ڪندي شاگردن کي اپيل ڪئي آهي ته هو متحد ٿي هر سازش جي مقابلي لاءِ تيار رهن.

گهوٽڪي: سنڌ آزاد ماروئڙا اسٽوڊنٽس فيڊريشن گهوٽڪيءَ جي صدر برڪت علي لغاري، عبداللطيف ميمڻ ۽ عبدالوهاب پنهنجي هڪ بيان ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ جي ڪنووڪيشن ۾ س-پ-ا-ف ۽ حڪومت طرفان سنڌي شاگردن تي حملي جي سخت لفظن ۾ مذمت ڪئي آهي.

ٺاروشاهه: هڪ شاگرد اڳواڻ عبدالغفار ڏهراج ۽ ٻين شاگردن سنڌ يونيورسٽيءَ جي ٿيل ڪنووڪيشن ۾ فائرنگ دوران مسواڙي غنڊن طرفان شاگردن تي حملي جي سخت لفظن ۾ مذمت ڪئي آهي. وڌيڪ بيان ۾ چيو ويو آهي ته گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي، ۽ جن شاگردن جي خلاف وارنٽ جاري ڪيا ويا آهن. سي هڪدم واپس ورتا وڃن، ۽ انهيءَ واقعي جي عدالتي جانچ ڪرائي وڃي ۽ گرفتار ٿيل شاگردن سان جيل ۾ سٺو سلوڪ ڪيو وڃي ۽ سندن عزيزن ۽ دوستن کي ملاقات ڪرڻ جو موقعو ڏنو وڃي. شاگردن وڌيڪ گهر ڪئي ته يونيورسٽي هڪدم کولي وڃي ۽ گرفتار ٿيل شاگردن هرهڪ اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار، سڪندر پنگوار، لالا قادر ۽ ٻين شاگردن کي ترت آزاد ڪيو وڃي ٻيءَ حالت ۾ اسان جي طرفان ڪلاسن جو بائيڪاٽ جاري رهندو.

نوابشاهه: سنڌ اسٽوڊنٽس آرگنائيزيشن نواب شاهه جي چيئرمين عبدالغني پيرزادي، سنڌ نيشنل اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي ڪنوينر، مسٽر غلام رسول زرداريءَ، جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس

فيڊريشن جي صدر شعبان علي پٽي ۽ گورنمينٽ ڪاليج يونين جي صدر شعبان علي پتي ۽ گورنمينٽ ڪاليج يونين جي صدر ننگر رنڌ، پريس ڪانفرنس کي خطاب ڪندي هڪ گڏيل بيان ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ جي ڪنووڪيشن ۾ پوليس جي فائرنگ ۽ پ.پ جي ڇاڙتن طرفان حملي جي سخت لفظن ۾ مذمت ڪندي چيو آهي ته ”اسان سڀ کان پهرين انهن ماڻهن جي مذمت ٿا ڪيون جن سنڌي شاگردن کي پاڻ ۾ ويڙهايو آهي ۽ منجهن ويڇا وڌا آهن.“ انهن پنهنجي بيان ۾ حڪومت کان گهر ڪئي آهي ته گرفتار ٿيل شاگردن کي غير مشروط طور آزاد ڪيو وڃي. ان حالت ۾ اسان طرفان ڪلاسن جو بائيڪاٽ تيسين جاري رهندو، جيسين سمورن شاگردن کي آزاد نٿو ڪيو وڃي.

خيرپور: گورنمينٽ لا ڪاليج خيرپور جي شاگردن ۽ يونين جي عهديدارن جهڙوڪ جنرل سيڪريٽري علي احمد، ۽ جوائنٽ سيڪريٽري عبدالقادر مهيسر، هڪ گڏيل بيان ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ شاگردن تي ٿيل ظلم ۽ انهن خلاف قتل جي الزام هيٺ ڪارروائيءَ جي مذمت ڪئي آهي. حڪومت کان مطالبو ڪيو آهي ته مسٽر عزيز پنگوار ۽ ٻين گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. وارنٽ واپس وٺي واقعي جي عدالتي تحقيقات ڪرائي وڃي.

ڪنڊڪوٽ: شاگرد سنگت سرڪاري ڪاليج ڪنڊڪوٽ جي هڪ هنگامي ميٽنگ ٿازو ٿي. جنهن ۾ يڪراءُ فيصلو ڪيو ويو ته ڪلاسن جو بائيڪاٽ اوستائين جاري رهندو جيستائين سنڌي شاگرد آزاد نٿا ٿين ۽ جن شاگردن خلاف گرفتاريءَ جا وارنٽ نڪتل آهن سي واپس نٿا ورتا وڃن ۽ سنڌ يونيورسٽي ڪنووڪيشن ۾ پيپلز پارٽيءَ جي مسواڙي غنڊن کي سزا نه ٿي ڏني وڃي.

شاگرد سنگت: جي صدر مظهر بلوچ جي صدارت ۾ گڏجاڻي ٿي گذري جنهن ۾ يڪراءِ فيصلو ڪيو ويو ته ڪلاسن جو بائيڪاٽ جاري رهندو. جيسين شاگردن کي آزاد نه ٿو ڪيو وڃي. اجلاس ۾

حڪومت کان پڇيو ويو ته هن کان اڳ ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ پڻ مسٽر حفيظ پيرزادي جي آمد تي گڙٻڙ ٿي هئي. ليڪن اتي ڪنهن به شاگرد کي گرفتار نه ڪيو ويو. پوءِ سنڌ يونيورسٽيءَ واري واقعي ۾ شاگردن کي گرفتار ڪرڻ ڪهڙي معني رکي ٿو؟ حڪومت کي چتاءُ ڏنو ويو ته هوءَ سنڌ دشمنيءَ کان باز اچي ورنه سنڌس حشر به اڳين آمرن کان مختلف نه هوندو.

عمرڪوٽ: سنڌ آزاد مارونڙا اسٽوڊنٽس فيڊريشن عمرڪوٽ جي صدر الهبچايو "اسير" پنهنجي هڪ پريس بيان ۾ چيو آهي ته شاگردن جون اندادُند گرفتاريون جمهوريت ناهي. هن چيو ته شاگردن کي جيل ۾ سختيون ڏنيون پيون وڃن. هن چيو ته شاگرد سجاڳ آهن ۽ اهي حڪومت جي سمورين چالن کي سمجهن ٿا. آخر ۾ شاگردن جي آزاديءَ جو مطالبو ڪيو ويو.

ڪونڊيجي: هتان جي شاگردن هڪ بيان ۾ گهر ڪئي آهي ته شاگردن هرهڪ اسماعيل وساڻ ۽ عزيز پنگوار ۽ ٻين شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي.

* * *

هاڻي اچو ته لاڪ اپ جو ديدار ڪريون ۽ اتان جو واءُ سواءُ لهون ته اتي ڇا پيو وهي واپري. ها، هيءُ لاڪ اپ آهي. هتي پيارو دوست محترم مدد علي سنڌي ۽ سندس ياءُ مشتاق قريشي، پنهنجي گهران ماني موڪليندا آهن.

سندن هڪ ٺيڪيدار دوست هو. تنهن جي معرفت پوليس کان لڪ ڇپ ۾ ڪاڏو پهچايو ويندو آهي، آئون ڪيس ڪڏهن به وساري نه ٿو سگهان ڇو ته مصيبت ۾ جيڪو ڪم اچي تنهن کي وسارڻ احسان فراموشي ٿيندي. ماني تمام چڱي نموني سان مهربان ٺيڪيدار جي معرفت پئي رسندي هئي. جنهن ۾ اڪثر ڪري ڪڪڙ ۽ گوشت جا پيس هوندا هئا. جڏهن اسين ماني کائڻ ويهندا هئاسون ته اسان جون نظرون لاڪ اپ جي در ۾ ڪتل هونديون هيون ته متان ڪو سپاهي نه ڏسي وٺي....! اتفاق سان جيڪڏهن سپاهي ايندو هو ته اسان چاٻو بند ڪري ڇڏيندا هئاسين!

آءٌ ۽ اسماعيل وساڻ، سڪندر پنگوار کي ٽوڪيندا هئاسين ته يار تنهنجي ته عيد ٿي ويئي شايد اهڙي مانيءَ جو تصور ڪري پڪ ئي پڪ تون پاڻمرادو لاڪ اپ ڏانهن ڊوڙيو هوندين! پر ڏينهن ڪان پوءِ احمد شر کي به گرفتار ڪري اسان سان گڏ لاڪ اپ ڪيو ويو. هاڻ اسان کي ڪل پوڳ ۽ ڪاڻ لاءِ وجهه ملي ويو.

سڀ ڪان پهريان اسان هن غريب کي تشدد بابت پڇائي حد ڪان وڌيڪ پريشان ڪيو. هيءَ اڳئي مار جو هو ڪچو. سو اهو پڇي سندس منهن لهي ويندو هو. اسان ٽئي هن کي چوندا هئاسين ته جي اسان کي چانهه وغيره نه پياريندين ته توتي شاهد ٿي بيهي رهنداسين. پوءِ هيءُ ويچارو منٿون ڪرڻ لڳندو هو، ۽ پوءِ چانهيون وغيره پي هن کي وري دلداري ڏيندا هئاسين.

لاڪ اپ ۾ رهندي اسان سان اتان جو صوبيدار تمام گهٽي سختيءَ سان پيش ايندو هو. ايتري قدر جو اسان جي وهنجڻ ۽ ڪپڙا مٽائڻ تي به بندش هئي ۽ ٻيون طرحين طرحين جون تڪليفون ڏيڻ لڳو. ستت ئي هو بدلي ٿي ويو ۽ سندس جاءِ تي محبوب علي مگسي صوبيدار ٿي آيو. هن کان اڳ ۾ اسان جي ملاقات لاءِ ڪو به دوست ايندو هو ته اڳيون صوبيدار انهن دوستن کي اجازت نه ڏيندو هو پر محبوب علي مگسي صاحب اهڙي اجازت ڏئي ڇڏي. هيءُ هڪ نيڪ صفت انسان، اسان جو تمام گهڻو خيال ڪندو هو. ايتري قدر جو پنهنجي کيسي مان صابڻ، بسڪيٽ ۽ سگريٽ وٺي موڪليندو هو ته اوهان جا دوست ڏئي ويا آهن. هيءُ صاحب اسان جي لاءِ پاڻيءَ جو بندوبست ڪرائيندو هو ته جيئن اسين تڙ ڪري تازا توانا ٿيون. هي صاحب اڳ شاهپورچاڪر ۾ رهي چڪو هو. اسماعيل ۽ مون کي چڱيءَ طرح سڃاڻيندو هو. هن جي اچڻ سان اسان تان سختي گهٽ ٿي، ۽ هاڻ دوست به سولائيءَ سان پيا ايندا ويندا هئا.

انهن دوستن جي واتان اها خبر پئي ته ”يوسف جکراڻي، شاهه مراد ٽالاڻي، شمس هيسباڻي ۽ ٻين کي ايس ڊي ايم يونيورسٽيءَ ۾

اڇي ضمانت وٺي آزاد ڪري ڇڏيو آهي.“ پارس ارشاد تي وارنٽ نڪتل هئا. آخر گهٽي پيچ ڏک ڪانپوءِ سندس ضمانت ٿي. جيتوڻيڪ احمد شر ۽ پارس ارشاد جو ڪوبه هن هنگامي سان واسطو ڪونه هو.

14- ڏينهن ريمانڊ تي رکڻ ڪانپوءِ اسان جو ڪورٽ ۾ چالان پيش ڪيو ويو. اتي اسان کي (ايف آءِ آر)جو نقل ڏنو ويو، جنهن ڪان پوءِ اسان کي حيدرآباد سينٽرل جيل ۾ سي ڪلاس اسپيشل وارڊ ۾ رکيو ويو.

”ايف. آءِ. آر جو نقل“

گناهه نمبر: 62 ڏوهه ٿيو 28-2-1973ع

73 وقت 11-15 بجه صبح جو

فريادي: محمد الياس SIP- اسپيشل برانچ حيدرآباد

ڏوهه: قلم 34، 149، 307، 353.

147, 148, 13-D Arms Aet

جاءِ ڏوهه: فزڪس ڊپارٽمينٽ جي سامهون اوپر طرف ڪليل ميدان تي P-S کان اولهه ڏکڻ جي ڪنڊ، مفاصلو اٽڪل 3-1/2 ميل.

عبدالرزاق سومرو S.H.O

رپورٽ آهي ته مان اسپيشل برانچ حيدرآباد ۾ S.I.P آهيان. اڄ وقت 7 بجه صبح جو ٻئي اسٽاف سان گڏ يونيورسٽيءَ جي ڪنووڪيشن جي سلسلي ۾ سيڪيورٽيءَ ڊيوٽيءَ تي آيل هوس. وقت 11-15 بجي مهل جڏهن ڪنووڪيشن ختم ٿيو ته VIP,s هر هڪ خاتون اول بيگم نصرت ڀٽو، وزير اعليٰ سنڌ جناب ممتاز علي ڀٽو، گورنر سنڌ بيگم رعنا لياقت علي خان مسٽر عبدالحفيظ پيرزادو، وزير قانون گورنمينٽ آف پاڪستان ۽ ٻيا معززين جڏهن ٻاهر آيا ته اسان اسپيشل برانچ ۽ ٻي لوڪل پوليس کين گهيري ۾ آڻي ٻاهر ڪارن طرف وٺي آياسين. ايٽري ۾ 15-20 ڇوڪرن جو هجوم جيڪي تنهنجو ديش منهنجو ديش سنڌو ديش، تنهنجو ليڊر منهنجو ليڊر، جي ايم سيد- جي ايم سيد- ٻهاري نه ڪپن، جيئي سنڌ سدا جيئي، جا نعرا

هٽندا پئي آيا. انهن مان هر هڪ محمد اسماعيل، يوسف جکراڻي، شاهه محمد شاهه، عزيز پنگوار، سڪندر پنگوار، ۽ هڪ ڇوڪرو هيسباڻي، جنهن جو نالو نه ٿو اچي ڏسندس ته سڃاڻندس، اچي ويا. انهن مان محمد اسماعيل وساڻ، يوسف جکراڻيءَ، شاهه محمد شاهه وٽ ريوالور هئا. عزيز پنگوار ۽ سڪندر پنگوار وٽ رائيفل ۽ بندوق هئي. هيسباڻي ۽ ٻين وٽ ڪنتري ميڊ پسٽل هئا. اهي سڀ فائرنگ ڪندا. وي آءِ پيز جي گاڏين جي طرف آيا. انهيءَ ڪري مان ۽ (اي ايس آءِ) شير خان پوليس لائين حيدرآباد، ايچ سي اعجاز احمد اسپيشل برانچ حيدرآباد عبدالغني، اسپيشل برانچ حيدرآباد پي سي غلام نبي ۽ ٻيو فورس انهن ڏانهن وڌياسون. ايتري ۾ هڪڙو ڊريس وارو سپاهي (جو ڊيوٽيءَ تي بيٺل هو) رڙ ڪري ڪري پيو. اسان ڏٺو ته گولي لڳل هيس ۽ رت وهي رهيو هوس. انهيءَ وقت هجوم گهٽو ٿي ويو. D.S.P صاحب مسٽر خادم حسين سٽي حيدرآباد، انسپيڪٽر دادو نياز احمد پڻ پهچي ويا ته مٿي ڏيکاريل سپاهيءَ بروقت هڪ جوابدار محمد اسماعيل وساڻ کي جهلي ورتو ۽ گرفتار ڪري ڪانٽس ريوالور هٿ ڪيو. جنهن کي کولي ڏٺو ويو ته ان ۾ گوليون هيون. جن مان 4 پريل هئا ۽ هڪ فائر ٿيل هئي. اهڙو مشير نامون بروقت تيار ڪيو ويو، مشيرن هر هڪ اي- ايس- آءِ شير خان، ايچ سي اعجاز احمد جي روبرو گرفتار ٿيل جوابدار کي پوليس جي تحويل ۾ ورتو ويو ۽ ٻيا جوابدار فائرنگ ڪندي ڀڄي ويا ڌڪي سپاهيءَ کان نالو پڇيوسون، جنهن پنهنجو نالو نصير الدين قمبراڻي بڪل نمبر 579 حيدرآباد ٻڌايو. جيڪو ڊيوٽيءَ سان آيل هو. ڌڪي سپاهي وٺي حاضر ٿيو آهيان. هٿ ٿيل ريوالورن تي 10- مارڪ 38- بور برمنگهام "لنڊن" لکيل آهي، گولين سميت پيش ڪريان ٿو. جوابدار کان ليسن جي گهر ڪئي ويئي جو پيش ڪري نه سگهيو. جوابدار ناجائز موت مار هٿيارن سان گڏ هر صلاحي تي فساد ۽ خون ڪرڻ جي ارادي سان مجموعي تي فائرنگ ڪري پي. سي نصير الدين کي زخمي ڪيو

آهي. آءُ حيدرآباد اسپيشل برانچ ۾ 3 سالن کان ڪم ڪري رهيو آهيان. وقت بوقت يونيورسٽيءَ (ڄام شوري) ڊيوٽيءَ سان ايندا ويندا آهيون. تنهن ڪري مٿين جوابدارن کي چڱيءَ طرح سڃاڻان.

Sd/

Sup. Jamshoro

گناه نمبر 27/73 ڏوهه ٿيو 73/ 284 وقت 15-11 بجه

Arms Act. ڏوهه D- 13

جاءِ ڏوهه: فزڪس ڊپارٽمينٽ جي سامهون اتر طرف ميدان تي P.S کان اولهه ڏکڻ ڪنڊ تي مفاصلو ساڍا 3 ميل

جناب اعليٰ: S.I.P محمد الياس، اسپيشل برانچ حيدرآباد حاضر تي.

گناهه نمبر 307، 149، 148، PC 147

73/26	13-D	34 PPC

جنهن ۾ گرفتار ٿيل جوابدار اسماعيل وساڻ ويٺل شاهپور چاڪر ضلع سانگهڙ هٿ ڪيل ريوالور نمبر 35.7 (10) مارڪ 37 بور بر منگهام "لنڊن" پنجن گولين سان جن مان 4- پريل هڪ هوائي فائر ٿيل پيش ڪيا ويا، ريوالور کي ڏٺو ويو جيڪو چالو حالت ۾ آهي. جوابدار کان ليسن بابت پڇا ڪئي ويئي. جنهن ٻڌايو ته وٽس ڪوبه ليسنن وغيره ڪونهي. مشير نامي موجب هٿ ڪيل ريوالور ۽ گوليون بنا ليسن رکڻ قلم آرمس ايڪٽ موجب 13-D جو ڏوهه آهي. تنهن ڪري سرڪار پاران فرياد داخل ڪجي ٿو. پيش ڪيل مشير نامون گناهه نمبر 26/73 جي F.I.R سان شامل عرض آهي.

عبدالرزاق ايس ايچ او
چامشورو

پوليس ڪارروائي: مٿيون فرياد 154، C.R.P.C جي بوڪ ۾ قلم 157 C.R.P.C داخل ڪجي ٿو.

اسان کي اسپيشل وارڊ ۾ شهيد عبدالرزاق سومرو جي تنهي قاتلن سان گڏ رکيو ويو. اسان کي پنهنجي قومي هيري جي

قاتلن سان حقيقي نفرت ڪرڻ ڪپندي هئي پر منهنجي پسند جي دانشور محترم عبدالواحد آريسر جي چواڻيءَ تہ:

”طوفان ۾ ماڻهو ۽ سوئر هڪ ٿي ويندا آهن“

انهيءَ قول کي سامهون رکي ڪري ان سان گڏ پنهنجي بي حيائيءَ وارو ڪردار ادا ڪندي اسان هنن سان ڳالهائڻ شروع ڪيو. اتي هو پنهنجي ڏوهہ کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا.

انهن ڏينهن ۾ مير محمد وساڻ ۽ ذوالفقار علي شاهہ جاموٽ کي ذوالفقار علي ڀٽي جي حڪومت ۾ گرفتار ڪري بي ڪلاس ۾ رکيو ويو. جن کي جڏهن خبر پئي تہ اُهي اسان لاءِ فروٽ، سگريٽ ۽ صابڻ وغيره موڪليندا هئا.

هيءَ جيل اسان کي سينٽرل جيل سکر کان مختلف نظر نہ آيو. ساڳيو قيدين جي واتان ”جوڙي جوڙي“ جا آواز، ساڳيو هنر سکڻ جا مرڪز ۽ ساڳئي نموني پوليس جي حڪمراني، ساڳئي نموني جيل سپرنٽينڊنٽ جو دٻدٻو ۽ ساڳي مقدمن جي مستي!!! هتي مون کي اسماعيل ۽ سڪندر پنگوار جي مقابلي ۾ گهڻ تڪليف محسوس ٿي چو تہ اهي اڳر ڪنن اڳ ۾ سکر سينٽرل جيل ۾ (ڪاليج واري زماني ۾ گرفتار ٿيڻ وقت ٻڌا هئا ۽.مان وري هنن کي سمجهائيندو هوس. هتي اسان کان في الحال ڪم ڪونہ ورتو ويندو آهي. هڪ ٻن ڏينهن کان پوءِ اسان کي اسپيشل وارڊ جي پئي حصي ۾ رکيو ويو. جتي اسان جي.ملاقات هڪ وڪيل سان ٿي جنهن جو نالو سيد ڪوڙل شاهہ (آرضيءَ وارو ضلعو دادو) ان کان علاوه منظور احمد پنڊ، جيڪو خون جي ڪيس ۾ اسان کان اڳ قيد ڪاٽي رهيو هو. مسٽر عمر حيات نيازي جيڪو مزدور ليڊر هو. ۽ ٻيا ڪيترائي مسڪين ڏيهي ڏولاون ۾ هئا. جن کي عبدالله شاهہ سابق وزير ڪوڙن ڪيسن ۾ بيگناهہ ڪين ڦاسايو هو يعني ڪين ڊي پي آر تحت گرفتار ڪرايو ويو هو. حالانڪ جن ويچارن کي ڊي پي آر جي

لفظن جي بہ معني ڪانہ ايندي هئي. تن سان اسان جون ڪچهريون شروع ٿيون. وري مٿان ڄام صادق علي جا سٽايل مٿير مڙس بيگناهہ نہ داد نہ فرياد اٽڪل 200 ڇٽا گرفتار ڪري آندا ويا. جن ۾ انور نظاماڻي (جيڪو شاگرد هو) تنهن کي اسان سان گڏ رکيو ويو.

هيءُ قد جو بندرو پريل بت موڪري ڇاتي ۽ ويڪري منهن سان پيٽ مڙئي ڪجهہ ٻاهر نڪتل، ڪچهريءَ جو ڪوڏيو هو اسين پاڻ ۾ خوب ڪچهريون ڪندا هئاسين ات عمر حيات نيازي، اسان کي هر روز شام جو تقرير ڪرڻ سيکاريندو هو. هرڪو پنهنجي نمبر اچڻ تي تقرير ڪندو هو. اسماعيل وسان کي تقرير ڪرڻ جو ڏانءُ اصل نہ آهي، سو نہ آهي. بہ اکر ڳالهائي هيڏانهن هوڏانهن نهاري ڪنڌ هيٺ ڪري ويهي رهندو، هن کي ان حالت ۾ ڏسي اسان کي ٿهڪ نڪري ويندا ها.

هڪ ڏينهن اسماعيل، سڪندر ۽ مون پاڻ ۾ صلاح ڪئي تہ انور نظاماڻيءَ سان ڪجهہ ڪيون نہ تہ هيءُ اسان جي ننڊ حرام ڪندو. سو هڪڙي سپاهيءَ کي خرچي آڇي ان ڳالهہ تي بيهاريوسين تہ تون اچي انور نظاماڻيءَ کي خبر ٻڌاءِ تہ "تون آزاد ٿي ويو آهين!!! آزاديءَ جو پروانو جيل سپرنٽينڊنٽ وٽ آهي، تنهن ڪري تون تيار ٿيءُ.

جڏهن اها ڳالهہ سپاهيءَ ساڻس ڪئي تہ سنيري تيار ٿيو ۽ سيني کان موڪلائي سگريٽن جا پاڪيٽ، بسڪوٽ، صابڻ وغيره کان علاوه ڪجهہ نقد پئسا بہ ڏيندو ويو. ٻاهر نڪري ڪجهہ اڳتي وڌيو تہ ٻئي سپاهي پڇيس تہ "سائين، ڪيڏانهن؟" موٽي هلو ۽ ائين سولائيءَ سان آزاد ڪونہ ٿيندو- اهو سڄو ڊرامون هو جيڪو تنهنجي دوستن ناهيو هو.!

اهو ٻڌندي اتان ئي وڏي واڪي گاريون ڏيندي موٽيو، هوڏانهن اسان کان ڪل اصل بيهي ڪانہ! ٿهڪن مٿان ٿهڪ هجن. پر پوءِ هرڪو جند ڇڏائڻ جي فڪر ۾ لڳي ويو. آءٌ ڪنڌ وٺي بي خيالو ٿي ويهي رهيس. سڪندر ڪتاب کڻي منهن جي آڏو ڪري ويهي رهيو ۽ باقي اسماعيل وسان وري ڪپڙو وجهي ڪونگهرا هڻڻ لڳو،

نظاماڻي اچڻ سان هر هڪ کي نالا وٺي گاريون ڏيندو رهيو. اسماعيل جا ڪونگهرا هاڻي ذرا فل اسپيڊ تي ويا. نظاماڻيءَ سڪندر پنگوار کي ڌڪو ڏئي چيو تہ ”اڙي پئسا ڪڍ! وري اگهتي وڌي ويو ۽ وجڻ سان اسماعيل جي مٿان پيل ڪپڙو لاهيندي چيائين تہ ”اهڙي بہ ڪا پوگ ڳالهہ ٿيندي آهي، مون هتي هڙئي خيرات ڪري ڇڏيو. هاڻي اهي واپس ڪيئن وٺان.“

تنهن تي مون يڪدم چيو تہ ”پيلي پئسا اسان کي ڪپڻ، صابڻ ۽ چانهن پتي آهي باقي سگريٽ ۽ بسڪوٽ تہ هڙئي سيني قيدين ۾ ورهائي ڇڏياسين ”تنهن تي چڙ مان چيائين تہ توهان کي جيڪو قرٽو هو سو تہ قري ويا، باقي مون وٽ آهي ڇا جيڪو قريندؤ.! پوءِ نيٺ ويچارو ڪاوڙ ڪيُ پي هڪڙي ڪنڊ وسائي سمهي پيو. ان سچي ڏينهن دوڙان هن ڪنهن سان بہ ڪونہ ڳالهايو. پر بعضي بعضي ڪتاب پڙهي پيو مرڪندو هو،“

ڳوٺان مائٽ ملڻ آيا. عبدالحئي جيلر اچي ٻڌايو تہ ”يار، تنهنجي ملاقات بند.!“ مون پڇيو ڇو؟ چي ”توتي ڊي پي آر تحت ڪيس داخل ڪيو ويو آهي.“ مون چيو تہ ”يار، پوگ ڇڏ.! پر بعد ۾ خبر پئي تہ اها ڳالهہ واقعي سچي هئي. مون تي ڊي پي آر تحت قلم 42-49، ۽ 124 الف جا ڪيس مڙهيا ويا اهو ڪيس مون تي مسلم ڪاليج ۾ 4- مارچ جي ياد ۾ ٿيل هڪ جلسي کي خطاب ڪرڻ سبب ٿيو هو، جنهن ۾ مون سخت تقرير ڪري وقت جي حڪومت تي چوٽ ڪئي هئي. هن جلسي جي صدارت سنڌ جي قومي رهبر سائين جي- ايم سيد ڪئي هئي.

اهو ڊي- پي- آر وارو ڪيس ٽربيونل ڏانهن موڪليو ويو. ياد رهي تہ اسان جي خلاف اسپيشل ٽربيونل قائم ڪيو ويو هو. جيڪو ٽن ججن تي مشتمل هو. هاڻي مون کي سيني دوستن کان بلڪل الڳ هڪ جدا ڪوليءَ ۾ رهايو ويو. جنهن کي ڊي پي آر واري بارڪ سڏيو ويندو هو. اها بارڪ مون وارن دوستن جي رهائش واري وارڊ جي بلڪل لڳو لڳ هئي. صرف وچ ۾ پٽ ڪنيل هئي. فرش وٽان هيٺ

گٽر واري پاڻيءَ جي نيڪال لاءِ سوراخ نهيل هو. آءٌ اڪيلائي جي ذهني پيڙا کان بچڻ لاءِ پنهنجي (ٻئي ڪمري ۾ رهندڙ) دوستن سان انهيءَ سوراخ مان سمهي ڳالهيون ڪندو هوس. جو ته ٻيو ڪوبه ماڻهو ويجهو هوندو ئي ڪونه هو.ڪنهن به ماڻهو سان ڪچهري ڪرڻ لاءِ دل پئي سٽون ڏيندي هئي. سو اُپاڻڪو رهڻ کان بچڻ لاءِ سوراخن مان ڳالهائڻ لاءِ ذهن ۾ ترڪيب سجهي آئي. اهڙيءَ طرح دل جي بار کي هلڪو ڪرڻ لاءِ فرش تي سمهي دوستن کي ڳالهائڻ لاءِ سڏيندو هوس. جتان وينلن جا صرف پير ڏسندو هوس. دوست به منهنجي سڏن تي پريان سمهي مون سان ڳالهائيندا هئا. ائين دل جي بار هلڪي ڪرڻ ۾ ڪجهه قدر ڪامياب رهيس. پر تڏهن به دوستن کان جدائيءَ مون کي بلڪل جهوري وڌو.

اهڙيءَ حالت ۾ رهندي ڪافي ڏينهن گذري ويا. هڪ ڏينهن سڪندر پنگوار .(سوٽ) ٻڌايو ته مون ڳوٺ خط لکيو آهي. خط منهنجي گهرواريءَ جي ناليِ لکيو هئائين، جنهن ۾ منهنجي تڪليفن جو ذڪر هو، ۽ ان سان گڏ دلداريءَ ڏيڻ لاءِ به لکيو هئائين، خط جو نقل هن طرح هو:

سينٽرل جيل حيدرآباد

پيڻ رشيده

1973-3-19ع.

عرض ته ادي، اوهان جو ڏکن ڀريو خط ان وقت مليو، جنهن وقت عزيز تي ڊي پي آر جو هڪ ڪيس داخل ڪري اسان کان الڳ ڪري هڪ ڪوٺيءَ ۾ ڪيس رهايو هئائون. پوءِ ته اٽڪل ڪري هن مون سان ناليءَ واري سوراخ مان ڳالهايو. چهرو ته ڏسي نه سگهيو مانس، پر سندس ڳالهائڻ مان محسوس ٿيو ته تمام گهڻو ڏکويل ۽ پريشان آهي. اوهان کي عزيز جي لاءِ ڪافي پريشاني آهي. تنهن کي محسوس ڪري سگهان ٿو. اوهان ڏانهن مون اڳ به هڪ خط لکيو آهي، جيڪو شايد ڪونه مليو اٿو، جنهن ۾ مون عرض ڪيو هو ته

پنهنجي عزيز جي واسطي جيڪو سَهڻو هجيو سهو. تڪليفون برداشت ڪريو. آخر نيٺ عزيز به ٻاهر ايندو. سڄي عمر جيل ۾ ڪونه هوندو. هن وقت اسين ڇا ڪريون حڪومت هرو ڀرو ڪيس داخل ڪري رهي آهي. مجبور آهيون ڀلا ڪري به ڇا ٿا سگهون.؟

دل چاهي ٿي ته جي عزيز جي ڪري جي مونکي سزا ملي ته به آءٌ ڪاٽڻ لاءِ تيار آهيان پر رڳو هو (عزيز) آزاد ٿئي. ان ڪان وڌيڪ منهنجي لاءِ ٻي ڪهڙي خوشي هوندي. ادي قسم سان چوان ٿو ته مون کي عزيز تمام گهڻو پيارو آهي. اوهان جو بيحد خيال آهي. هاڻي ته مان پاڻ ئي عزيز جي چهري ڏسڻ لاءِ بيتاب آهيان. هينئر جيل جو احساس ٿيڻ لڳو آهي.

مهرباني ڪري اڳتي عزيز ڏانهن اهڙا ڏکويل خط نه لکجو. جنهن جي ڪري ڪيس هيڪاري صدمون پهچي. هاڻي ته ڪيس ايتري به همت نه رهي آهي جو ڪابه تڪليف خالي ٻڌي سگهي. هاڻي ته سندس ملاقات به بند ٿي ويئي آهي. خط وغيره به نه ملندس. اگر ڪوبه خط لکڻو هجيو ته منهنجي نالي تي لکي موڪلج. پوءِ آءٌ پاڻهي سوراخن ڪان ڪيس پهچائيندس.

عزيز تي ڊي پي آر جي ڪيس هئڻ مان ثابت آهي. شايد خون جو وڌيڪ ڪيس واپس وٺن، ڊي پي آر جي ضمانت به سولي آهي. اوهان وڌيڪ ڪابه ڳڻتي نه ڪريو. دعا ڪريو ته آزاد ٿي اچون. يونيورسٽيءَ ۾ شاگردن جو تمام گهڻو دٻاءُ ۽ گوڙ آهي. يقين آهي ته اسان جي آزاديءَ ڪان سواءِ ماحول جو ٻيهر سازگار هئڻ مشڪل آهي. اميد ته چند ڏينهن ۾ ڪورٽ ڪو فيصلو ضرور ٿيندو. ۽ جلد آزاد ٿي ايندا سون. شاگرد آيا هئا سي به چئي ويا آهن ته جيستائين اوهان آزاد نه ٿيندا، تيستين سک سان نه ويهنداسون.

وي سي به پنهنجي صاحب سان ڪراچيءَ ملڻ ويو آهي چاڪاڻ ته شاگردن ڪيس آخري وارننگ ڏني آهي. اميد ته فتح ٿيندي ۽ جلد آزاد ٿينداسين. مون سوٽ ڪريم بخش کي خط لکيو آهي ۽ اوهان جي باري ۾ گهڻو ڪجهه لکيو اٿم- اميد ته هو انهيءَ مان سنو اثر قبول

ڪندو ۽ ان تي عمل ڪندو چڱو ادي هاڻي اجازت.

فقط اوهان جو ڀاءُ
سڪندر پنگوار، ڪچو قيدي
شاگرد سنڌ يونيورسٽي،
سينٽرل جيل. حيدرآباد

ڳوٺان ٻه ٽي خط آيا هئا پر سڪندر مون کي ڏسيو ان ڪري نه ته متان مون کي دلي صدمو نه پهچي چو ته انهن ۾ ڪجهه اهڙيون ڳالهيون هيون، جن ۾ غم جو تاثر هو. ڳوٺ سڪندر منهنجي خيريت بابت پيو جواب لکندو هو. سندس هڪ ٻئي خط جو نقل هن طرح آهي.

سو هيءُ سوهو، سو آجل سو الله
سو پرين سو پساهه سو ويري سو واهرو

شاهه

سينٽرل جيل حيدرآباد
تاريخ 3-7- 1973ع
مان واري ڀيڻ

ادي اوهان جا موڪليل خط جملي مليا، جنهن جي پڙهڻ سان ڏاڍي خوشي ٿي، ته اسان جي ادي سڀ ڏک، صبر سان برداشت ڪري رهي آهي. ڏک ۽ تڪليفون برداشت ڪرڻ به حوصلي جو ڪم آهي. اوهان جو حوصلو بلند ڏسي سچ پچ ڏاڍي خوشي ٿي. پياري ڀيڻ، مون کي عزيز ڀائرن کان وڌيڪ پيارو آهي. جيتري به تڪليف عزيز کي ٿيندي آهي، سا آءٌ پنهنجي تڪليف محسوس ڪندو آهيان. اميد آهي ته ضامن جلد ڪورٽ ڪٽندي ۽ پوءِ پوءِ ٻاهر ايندا سين ۽ سڀ ڏک، سکن ۾ تبديل ٿي ويندا.

سؤٽ ڪريم بخش به ملاقات ڪري ويو آهي. تنهن واعدو ڪيو هو ته جيستائين عزيز آزاد نه ڪرائيندس تيسين سک جو ساهه نه کڻندس. سو اميد ته ڪريم بخش به ضرور ڪامياب ٿيندو. هينئر عزيز ڊي پي آر وارڊ روم ۾ جدا رهي ٿو. اگر ڀڄ گڏ هوندا هئاسين ته

ڏينهن ڪل خوشيءَ ۾ جلد گذري ويندو هو. پر هاڻي ٻه سوراخن مان ڪچهري ڪندا آهيون. اوهان ڪوبه فڪر نه ڪريو. جيل ۾ ٻه ٻئي پاڻ ونڊي ورڇي کائيندا آهيون. بس عزيز کي صرف اوهان جو تمام گهڻو خيال آهي. جو ته پيڻ مون کي خبر آهي ته عزيز کان سواءِ هن دنيا ۾ تنهنجو ٻيو آهي به ڪير پر ڇا ڪجي تقدير جي لکئي کي ڪير به مٽائي نه ٿو سگهي. اڄ عزيز جي ڊي پي آر واري ڪيس جي شنوائي آهي ۽ وري 1973-7-5ع تي ڪراچي ٽريبونل وٽ پيش ٿينداسين ۽ وڪيل جناب عزيز الله شيخ به ملندو. سڄي خبر پئجي ويندي. اميد ته جلد ظالمن ۽ دشمنن جو ڪارو منهن ٿيندو. خدا، انهن کي ذليل ڪندو. اوهان فقط دعائون ڪنديون رهو. سلام سيني کي چوندا، چڱو ادي هاڻي اجازت.

فقط اوهان جو ڀاءُ

سڪندر پنگوار

اڄ 1973-7-5ع جي تاريخ آهي. اسان کي صبح جو سوير اسپيشل ٽريبونل ڪراچيءَ آندو ويو. هيءَ ڪورٽ نيشنل اسٽيڊيم جي پر سان ڊسٽرڪٽ ڪائونسل هال ۾ آهي. هتي اسان جي قانوني پوئواري اسان جي وڪيل جناب عزيز الله شيخ صاحب ڪئي. اسان کي هٿڪڙيون لڳل هيون ۽ انهيءَ انداز ۾ ڪورٽ ۾ پيش ڪيو ويو. اسپيشل ٽريبونل ڪورٽ جي چيئرمن جناب احمد خان بارڪزئي، هٿڪڙيون لڳل ڏسي حڪم ڪيو ته ”هٿڪڙيون لاٿيون وڃن“! ڪيس جي ڪارروائي هلڻ کان پوءِ جناب عزيز الله شيخ صاحب جن اسان لاءِ بي ڪلاس ۾ رهڻ لاءِ درخواست ڏني، جيڪا ڪورٽ سڳوريءَ منظور ڪئي. منهنجي پاران به درخواستون شيخ صاحب ڏنيون. هڪ ۾ اهو عرض ڪيو هو ته منهنجي ماٽن جي مون سان ملاقات ڪرڻ جي اجازت ڏني وڃي، ۽ ٻيو عرض اهو ته ڪن جي تڪليف جي سبب اسپتال ۾ داخل ڪرايو وڃي (جو ته ڪن ۾ تڪليف دائمي رهندي ٿي آئي. اها انهيءَ ڪري جو جان محمد نارينجي صوبيدار مون کي نواب شاهه ۾ جهيڙي جي ڪري گرفتاريءَ دوران لپاٽ هنئي هئي) ڪورٽ سڳوريءَ ٻئي درخواستون منظور ڪيون. ٻئي ڏينهن اخبار ۾ هن طرح خبر آئي.

عزيز پنگوار اسپتال منتقل

حيدرآباد -6- (اسٽاف رپورٽر)

شاگرد اڳواڻ عزيز پنگوار کي سول اسپتال جي ڪن، نڪ ۽ نڙيءَ واري وارڊ ۾ داخل ڪيو ويو آهي. ڪيس بخار سان گڏ ڪن جي تڪليف آهي. عزيز پنگوار ٽربيونل کي درخواست ڏني هئي. جيڪا منظور ڪئي ويئي. عزيز پنگوار جيڪو يونيورسٽي ڪنووڪيشن واري واقعي جي سلسلي ۾ هن وقت جيل ۾ آهي. تنهن جي علاج لاءِ خاص ٽربيونل کي درخواست ڏني هئي.

بئي ڏينهن مون کي پوليس جي نگرانيءَ ۾ ”E.N.T“ وارڊ سول اسپتال حيدرآباد آندو ويو. هتي E.N.T جي اسپيشلسٽ جناب امداد علي بلوچ صاحب داخلا ڏيندي سائيڊ روم ڏيڻ جو حڪم ڏنو.

مون تي صوبيدار مسٽر ناصر ۽ چند سپاهين جو پهرو بيهاريو ويو جنهن مون کي پنهنجي مائٽن سان ملڻ جي اجازت نہ ڏني. جيتوڻيڪ اهڙي اجازت ڪورٽ سڀاڻيءَ ڏني هئي. مون اها شڪايت ڊاڪٽر امداد بلوچ سان پڻ ڪئي، پر ڪوبہ ڪڙ تيل ڪونہ نڪتو نيٺ مون ڪورٽ ۾ درخواست ڏني ۽ هيءُ (مسٽر ناصر) بہ روز شنوائي پيو ڪائيندو هو. هفتي پن کان پوءِ مون کي اسپتال مان وڃڻ جي اجازت ڏني وئي. اتان پوءِ مون کي جيل جي بي ڪلاس ۾ پين دوستن سان گڏ رهايو ويو. جتي منهنجي ملاقات ”محترم سردار علي شاهہ“ (مرحوم) سان ٿي. مرحوم اسان کي ڏاڍا شعر ٻڌائيندو هو. پر اسان کي ان ڳالهہ جو ڪوبہ شعور ڪونہ هو سو غور سان ٻڌندائي ڪونہ هياسين، چو تہ اسان جي سمجهہ کان بہ مٿي هئا.

اسماعيل وساڻ ۽ سڪندر پنهنجو مطالعو رسالا ۽ ٻيا ڪتاب پڙهي ڪندا هئا ۽ هردم مطالعي ۾ لڳا پيا هوندا هئا پر مان اصل کان وٺي ڪتابن کان پريءَ رهيس ۽ ٿيو بہ ائين جو تندرستيءَ واري زماني ۾ مون ڪتابن کي هٿ ئي نہ لاتو. اسان سائين سردار علي شاهہ صاحب کي بابا، بابا ڪري سڏيندا هئاسون.

ستت امان الله شاهہ، احمد خان جمالي ۽ مولا بخش لغاري بہ گرفتار ٿي آيا هئا. جيڪي ايترا ڏينهن ٽڪيل هئا. هوڏانهن انور نظاماڻي بہ ٽربيونل جي آڏو پيش ٿيو. جنهن کي بي ڪلاس مليو، ۽

ڪيس بہ ساڳين ساٿين سان گڏ رهايو ويو. هڪڙي دفعي ڳالهين ڪندي انور نظاماڻيءَ چيو تہ ”اسماعيل وساڻ سان تنهنجي دوستي ڪيئن ٿي؟“ مون ٿڌو شوڪارو ڀري ٻڌايو تہ:

هن ڏچي سان دوستيءَ جي شروعات ڪڏڙيءَ جي هاءِ اسڪول ۾ ٿي. اسماعيل جيئن تہ شاهپور چاڪر ۾ پڙهندو هو اتفاق سان اسان جي بہ شاهپور چاڪر ۾ ئي واپار جي پيڍي هئي. ڀهريان تہ نواب شاهہ ۾ پيو اجايو سجايو رلندو هوس. پوءِ بابا مون کي پاڻ سان گڏ شاهپور ۾ رهايو ۽ اهڙيءَ طرح مان بہ پڙهڻ لڳس اٺين درجي جو امتحان پاس ڪري ڪڏڙي هاءِ اسڪول ۾ داخلا ورتم. اسماعيل بہ اتي داخلا ورتي. آءٌ روزانو سائيڪل تي اسڪول ايندو ويندو هوس. اتي استاد جان محمد ڏاهري ۽ دينيات جو استاد هڪٻئي تي ٻيا چوهہ چنبيندا هئا. اسان کي ان معاملي جي بہ خبر ڪانہ هوندي هئي. هڪڙي ڏينهن استاد جان محمد ڏاهريءَ مون کي چيو تہ دينيات واري استاد کان پڇ تہ:

(1) جڏهن ڪو مرد نيڪ هجي تہ مرڻ کان پوءِ بهشت ۾ کيس 72- حورون ملنديون ۽ 12- غلمان. پر جيڪڏهن ڪا عورت نيڪ هجي تہ پوءِ کهڙو اجورو ملندو.؟

(2) مور پکي ڄڃهن تہ حرام آهي، پر تنهن هوندي بہ سندس پر قرآن شريف جي ورقن ۾ وڌا وڃن ٿا. پر ڪڪڙ جيڪو سڄو ڏينهن غلاضت ۾ پيو هوندو آهي. پوءِ ڪڪڙ جو حلال ٿيڻ ۽ مور جو حرام ٿيڻ. سو ڇو؟

مون بہ بنا هٻڪ جي اهي ٻئي سوال استاد کان پڇيا. سوال جي ٻڌڻ کان پوءِ سندس پارو چڙهڻ شروع ٿي ويو. ”رول عرف آرام شام“ ڪٽي اچي ورتائين. ڏاڍي مار ڏنائين. ايتري ۾ پيرڊ ختم ٿي ويو. استاد ٻاهر هليو ويو. پر رول وساري هليو ويو. مون بہ ڪاوڙ ۾ اچي رول ڀڃي ڇڏيو.

هاڻي ٻئي ڪلاس ۾ پيرڊ وٺندي استاد کي رول جي ضرورت پيش آئي. ڇوڪرو موڪليائين، جيڪو ٻئي آڌڙ رول جا ڪٽي ويو. استاد جي ڪاوڙ 1- ڊگري تي پهچي ويئي هئي. سو سڌو اسان جي ڪلاس ۾ آيو. هڪ ڏنڊو گهرائي، سيني ڇوڪرن کي قطار ۾ بيهاري

پڇيائين تہ "هيءَ حرڪت ڪنهن ڪئي آ؟" پهريان تہ سيني انڪار ڪيو، پر پوءِ استاد بہ اڇي لٺ وهائي. پهرئين نمبر تي اسماعيل وساڻ هو. ڪيس خوب مارياڻين پر هن اشراف پنهنجي سر تہ سيڪجهہ سنو ليڪن منهنجو نالو نہ ڪنيائين. ٻئي نمبر تي هڪ پنجابي ڇورو هو. سندس نالو غلام نبي هو. تنهن لٺ لڳڻ کان اڳ رڙ ڪئي تہ "سائين، عزيز ٻگو آهي"!

بس پوءِ استاد مون کي ائين ماريو، جيئن اٽ پٽڻ تي ڪٽجي. منهنجي حالت جو اندازو اهي ئي شاگرد لڳائي سگهندا جيڪي انهيءَ دور مان گذري رهيا هوندا. بهرحال استاد پنهنجي مداءُ تي ڪٽي ٽڪجي پيو هو. مون کي استاد کان وڌيڪ خارون انهيءَ پنجابيءَ تي اچڻ لڳيون. دل ئي دل ۾ چوڻ لڳس تہ پٽ! ياد رک آءٌ بہ سنڌي آهيان. سو پلاند ڪندس، تو سمجهيو ڇا آهي...! ياد رک..!

هڪ ڏينهن مون کي اهو پنجابي چڙهي ويو بل تي، سو اڇي ورتومانس، اصل بت تي ڳوڙها نهيل هيس. جهڙا ڏيڏر مطلب تہ بلڪل هٽي ڏگي ڇڏيومانس، ادا نظاماڻي، اهڙيءَ طرح هن ڏچي سان منهنجي دوستي ٿي. هيءُ ڪڏڙي ۾ شاهپور جي وچ تي ڳوٺ "خضريءَ" ۾ رهندو هو. وساڻ صاحب صبح جو تہ بس ۾ اسڪول ايندو هو. پر موڪل مهل مون لاءِ مصيبت هوندي هئي. هن جي مون تي ڪيل مهربانيءَ سبب مان بہ ڪيس جواب ڪونہ ڏيندو هوس. پراڻي سائيڪل مان چيڪٽ پيا نڪرندا هئا. وري وڏي ڳالهہ تہ سائيڪل هلائيندو بہ آءٌ هيس. ان مهل منهنجي حالت ڏسڻ وٽان هوندي هئي ڇو تہ آخر تن مٽن ڳوڻ کي روزانو ڪنيو ايندو هوس. مزي جي ڳالهہ تہ رول پڇڻ جي سزا هن کي مار جي ضرورت ۾ ملي ۽ وري هن طرفان پيرزادي کي مڪ هڻڻ جي سزا. اسان کي هن سان گڏ جيل جي شڪل ۾ ملي..!

* * *

هوڏانهن يونيورسٽيءَ ۾ شاگردن جي اپيل تي سڄي سنڌ ۾ "يوم احتجاج" ڪامياب ٿيو. هاڻي حڪومت اڇي ڇتي تي ڇو تہ ڏينهون ڏينهون تعليمي ادارن ۾ گوڙ وڌندو ٿي ويو. هڪ طرف

شاگردن جي طرفان بيان بازي، جلوس ۽ جلسا ته ٻئي طرف حڪومت جو گرفتارين ڪرڻ تي زور هو. ڇتي ڪتي وانگر سندس حالت هئي. رڳو پئي سندس گگهي لڳي، ظاهر طور عوامي لباس پائي مگر اندروني طرح ڪڏا ڪم، ڪرتوت ڪندي پئي وتي جيڪا حقيقت هنن بيانن مان ظاهر آهي:

هڪ خبر:

"سنڌ ۾ ٻه سئو شاگرد گرفتار ڪيا ويا آهن" 300 شاگردن تي وارنٽ آهن. نذير عباسي.

"ملڪي صورتحال تي سخت تشويش جو اظهار"

حيدرآباد- (اسٽاف رپورٽر)

سنڌ ۾ هن وقت اٽڪل 200 شاگردن کي گرفتار ڪيو ويو آهي. 300 شاگردن خلاف وارنٽ ڪڍيا ويا آهن ۽ ڏيڍ سؤ شاگردن جون مختلف سبب ڄاڻائي داخلائون رد ڪيون ويون آهن. اها ڳالهه سنڌ نيشنل اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي جنرل سيڪريٽري نذير عباسيءَ اڄ هتي پريس ڪانفرنس کي خطاب ڪندي ٻڌائي هن چيو ته پوليس، شاگردن ۽ انهن جي مائٽن کي گهرائي زير بار ڪري ٿي. ٻئي طرف پ-پ- جي اڳواڻن طرفان شاگردن کي ڌمڪائي ديڄاري حڪومتي جماعت جي ڌيلي تنظيم پيپلز اسٽوڊنٽس فيڊريشن ۾ شامل ٿيڻ جي ترغيب ڏني پئي وڃي.

مسٽر عباسيءَ چيو ته سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ حڪمران پارٽيءَ جا غنڊا رائيفلون ۽ پستول کڻي گهمندا رهن ٿا. هن سوال ڪيو ته اهڙي ماحول ۾ تعليم ڪيئن تي حاصل ڪري سگهجي؟ هن ملڪي صورتحال جو تفصيلي جائزو وٺندي روز بروز وڌندڙ مهانگائي، بلوچستان جي صورتحال، سنڌ ۾ گرفتاريون، هارين ۽ مزدورن سان ناانصافين، بهارين جي سنڌ آمد ۽ ٻين مسئلن تي تشويش جو اظهار ڪيو.

هن مطالبو ڪيو ته گرفتار ٿيل شاگردن، احمد خان جمالي، جبار خٽڪ، اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار ۽ ٻين شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. آئين ۾ ترميم ڪري صحيح جمهوريت بحال ڪئي وڃي.

تعليمي ادارن مان غنده گردي ختم ڪئي وڃي. شهري آزادي بحال ڪئي وڃي. ۽ بلوچستان ۾ فوجي ڪارروائي بند ڪئي وڃي. هن شاگردن کي اپيل ڪئي تہ هو ظلم خلاف متحد ٿي جدوجهد جاري رکن.

* * *

(هڪ خبر)

ج. س. ا. ف دادو جا مڙئي عهديدار گرفتار متن ڪيس داخل“

حيدرآباد: جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن ضلع دادوءَ جو هڪ هنگامي اجلاس تازو ٿي گذريو. جنهن ۾ دادو ضلع جي فيڊريشن جي سيني عهديدارن جي گرفتاريءَ جي سخت لفظن ۾ مذمت ڪئي ويئي ۽ فيڊريشن جا قائم مقام عهديدار چونڊيا ويا:

اجلاس ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ واري واقعي ۾ پيپلز پارٽيءَ طرفان شاگردن کي غنڊن هٿان مارڪٽ ڪرائڻ کي ننديو ويو. ۽ يونيورسٽيءَ حڪام کان اهو مطالبو ڪيو ويو تہ جن بہ شاگردن کي خارج ڪرڻ جا حڪم مليا آهن. سي فوري طور تي واپس ورتا وڃن. شاگردن کي هاسٽلن ۾ رهڻ ڏنو وڃي. وساڻ، پنگوار ۽ ٻين کي فوري طور تي آزاد ڪيو وڃي. تعليمي ادارا هڪدم کوليا وڃن. دادوءَ جا بيگناهہ شاگردن جن تي خواهہ مخواهہ ڪيس داخل ڪرائي عهديدارن کي گرفتار ڪيو آهي. تن کي ۽ سائين جي ايم سيد کي آزاد ڪيو وڃي. هن اجلاس ۾ شاگردن جي ”ائڪشن ڪاميٽي“ ناهي ويئي.

* * *

(هڪ خبر)

شاگرن جي گرفتارين جي مذمت۔ گرفتار شاگردن جي آزاديءَ جو مطالبو ’ڪراچيءَ ۾ سنڌي شاگردن جا مظاهرا‘

حيدرآباد. (اسٽاف رپورٽر)

سنڌ يونيورسٽي اسٽوڊنٽس يونين جي نائب صدر مسٽر محمد صفر مريءَ هڪ بيان ۾ سنڌ حڪومت کان پر زور مطالبو ڪيو آهي تہ دادوءَ ضلع جي شاگردن ۽ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾

ڪنووڪيشن دوران هنگامي ڪرڻ جي الزام ۾ جن شاگردن کي گرفتار ڪيو ويو آهي. تن کي هڪدم آزاد ڪيو وڃي ۽ جن شاگردن خلاف وارنٽ جاري ڪيا ويا آهن، سي واپس ورتا وڃن. مسلم ڪاليج جي شاگرد اڳواڻ غلام شبير لاکي به شاگردن جي آزاديءَ ۽ شاهه محمد شاهه جي خلاف ڪڍيل آرڊر واپس وٺڻ جو مطالبو ڪيو آهي.

ڪراچيءَ جو اطلاع آهي ته تازو اتي جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن ڪراچيءَ ۾ "سنڌي سپوت سنگت" جي ڪارڪنن ۽ شاگردن ريڊيو پاڪستان جي سامهون شاگردن تي پ پ جي غنڊن طرفان حملا ڪرائڻ ۽ شاگردن جي گرفتاريءَ خلاف احتجاج طور مظاهرو ڪيو. مظاهرين وٽ جيڪي بينر هئا، تن تي هيٺان مطالبا لکيل هئا.

اسماعيل وساڻ تي تشدد بند ڪيو وڃي. بهاري نه کپن، مهراڻ جي رپورٽر مسٽر محمد حيات نظاماڻيءَ کي آزاد ڪيو وڃي. اسين سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن تي ٻاهران آيل غنڊن هٿان ڪيل حملي جي مذمت ڪريون ٿا. شاگرد اڳواڻ عزيز پنگوار، سڪندر پنگوار، ايس: ڪي جماڻي، لالا نادر، خادم حسين سومرو ۽ ٻين کي هڪدم آزاد ڪيو وڃي.

بعد ۾ هڪ گڏيل بيان جاري ڪيو ويو جنهن ۾ ڄاڻايو ويو ته شاگرد ايڪشن ڪاميٽيءَ جي اسين حمايت ٿا ڪريون. سنڌ يونيورسٽيءَ کي کوليو وڃي. ڇو ته ان کي بند ڪرڻ جو ڪوبه جواز ناهي ۽ نه وري در محمد اوستي کي ان ڳالهه جو ڪو حق ٿو پهچي ته هو سنڌ يونيورسٽيءَ کي بند ڪرڻ جو حڪم جاري ڪري. بيان ۾ وڌيڪ چيو ويو آهي ته پوليس جي بندوق سان زخمي ٿي مري ويل پوليس جي سپاهيءَ جي "ميڊيڪل رپورٽ" غلط حاصل ڪرڻ لاءِ لياقت ميڊيڪل ڪاليج جي ڊاڪٽرن تي زبردست دٻاءُ آندو پيو وڃي. ۽ ڊاڪٽرن کي ڌمڪائي، ڊبچاري بندوق جي ڪارتوس بجاءِ پستول جي گوليءَ جي رپورٽ حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي اها روش ناقابل برداشت ٿيندي.

حڪومت شاگردن جي ماٽئن تي دٻاءُ آڻي، انهن کي گرفتار ڪري بي عزت ڪري رهي آهي. جنهن کي شاگرد برادريءَ ڪڏهن به

معاف نہ ڪندي. اهو رويو هڪدم بند ڪيو وڃي ۽ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي.

* * *

پيپلز اسٽوڊنٽس فيڊريشن کي يونيورسٽيءَ ۾ ڌڪ، سپاف جو صدر سهرياڻي مستعفي. هن طرفان مرڪزي عهديدارن تي سنڌ دشمن سرگرمين جو الزام.

حيدرآباد (اسٽاف رپورٽر)

معلوم ٿيو آهي تہ پيپلز اسٽوڊنٽس فيڊريشن سنڌ يونيورسٽيءَ جي صدر مسٽر مختيار احمد سهرياڻي، پنهنجي عهدي تان استيفا ڏئي ڇڏي آهي. هن پنهنجي بيان ۾ ڄاڻايو آهي تہ سپاف جا عهديدار سنڌ دشمن سرگرمين ۾ مصروف آهن. هن مطالبو ڪيو تہ اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار ۽ ٻين شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. يونيورسٽيءَ ۾ حالتون بهتر بنائڻ لاءِ يونين بحال ڪئي وڃي ۽ رسٽيڪيشن جا آرڊر واپس ورتا وڃن.

* * *

شاگرد امتحانن جو بائيڪاٽ ڪن، شاگرد ائڪشن ڪميٽيءَ جو بيان!

ڄام شورو (پ- ر) سنڌ يونيورسٽيءَ انجنيئرنگ ڪاليج شاگرد ائڪشن ڪميٽي سنڌ جي شاگرد برادريءَ کي اپيل ڪئي آهي تہ اهي پنهنجي مطالبن مڃائڻ لاءِ 7- جولاءِ تي ٿيندڙ انٽر ميڊيئٽ جي امتحانن جو مڪمل بائيڪاٽ ڪري شاگردن اتحاد جو ثبوت ڏين. ايڪشن ڪميٽيءَ ڄاڻايو آهي تہ حڪومت پنهنجي واعدن ۽ دلاسن هوندي بہ اڃان تائين شاگردن خلاف انتقامي ڪارروائن کان باز نہ آئي آهي، ۽ اڃان تائين سنڌ جي مختلف شهرن مان گرفتارين جون خبرون اچن ٿيون. خود يونيورسٽيءَ انتظاميہ بہ ڪن شاگردن خلاف انتقامي ڪارروايون ڪرڻ تي غور ڪري رهي آهي. هن کان اڳ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد نہ ڪيو ويو آهي، ۽ نہ کي رسٽيڪيشن جا احڪامات واپس ورتا ويا آهن.

ڪميٽيءَ چيو تہ انهن ڳالهين مان واضع آهي تہ حڪومت شاگردن کي تعليم حاصل ڪرڻ جو بنيادي حق ڏيڻ لاءِ تيار نہ آهي ۽ اهڙي تشويشناڪ ماحول ۾ وري امتحان ڏيڻ، سنڌ جي مفادن جي خلاف آهي.

ايڪشن ڪميٽيءَ شاگردن کي اپيل ڪئي آهي تہ هو پنهنجي حقن کي حاصل ڪرڻ لاءِ پڻ حڪومت جي سياهہ ڪارين خلاف احتجاج ڪندي امتحانن جو مڪمل بائيڪاٽ ڪن ۽ پنهنجي ۽ سنڌ جي مفادن جي تحفظ لاءِ عملي قدم کڻي، حڪومت تي واضح ڪن تہ سنڌ جا سيئي شاگرد پنهنجي حقن تان ڪڏهن بہ دستبردار نہ ٿيندا.

* * *

شاگردن طرفان ڪلاسن جو بائيڪاٽ جاري!

حيدرآباد- (اسٽاف رپورٽر)

اڄ هتي سنڌ يونيورسٽي ۽ انجنيئرنگ ڪاليج جي شاگردن، شاگرد ايڪشن ڪميٽيءَ جي فيصلي مطابق ڪلاسن جو بائيڪاٽ جاري رکيو. اڄ بہ يونيورسٽي بند رهي ۽ انجنيئرنگ ڪاليج ۾ ڪوبہ ڪلاس ڪونہ هليو. ياد رهي تہ ائڪشن ڪاميٽيءَ شاگردن کي اپيل ڪئي هئي تہ هو ان وقت تائين ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪن جيستائين سندن گرفتار ساٿين کي آزاد نٿو ڪيو وڃي ۽ ريسٽيڪيشن ۽ وارنٽ منسوح نٿا ڪيا وڃن.

"شاگرد ايڪشن ڪميٽيءَ" جي حمايت، شاگردن جي جلوس کي منتشر ڪيو ويو!

حيدرآباد- (اسٽاف رپورٽر)

اڄ صبح جو مسلم ڪاليج جي شاگردن ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪندي هڪ احتجاجي جلوس ڪڍيو. جنهن سان ڪجهہ ٻيا شاگرد بہ اچي شامل ٿيا، پوءِ جلوس هڪ چڱي خاصي شڪل اختيار ڪري ويو. جلوس "يونيورسٽي کوليو" "سيد کي آزاد ڪريو" "گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪريو." جي نعرن سان گڏ سنڌ ۾ ٻهارين جي اچڻ خلاف بہ آواز بلند ڪيو، جلوس ڪنهن بہ ناخوشگوار واقعي نہ ٿيڻ کان پوءِ جڏهن "ٽريننگ ڪاليج فار مين" جي ويجهو پهتو تہ جلوس

مان کن مذڪوره ڪاليج کي بند ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي. هن منزل تي پوليس سرزمين تي پهچي، امن امان کي خطرو محسوس ڪندي، جلوس کي تلڪ چاڙهيءَ طرف وڌڻ کان روڪيو. جنهن تان جلوس ۾ شامل شاگردن ۾ ڪنهن حد تائين اشتعال پيدا ٿيو. پوليس جلوس جي اڳواٽي ڪندڙ ڪجهه شاگردن کي گرفتار پڻ ڪيو.

شاگردن جي چوڻ موجب پوليس شاگردن تي لاٺي چارج پڻ ڪئي ۽ هوائي فائر به ڪيا. پر پوليس اختياريءَ وارن طرفان اهڙي ڪنهن به ڪارروائيءَ ڪرڻ کان صاف انڪار ڪيو ويو آهي. بهرحال پوليس جي مداخلت سبب جلوس ڪجهه دير بعد منتشر ٿي ويو. هن سلسلي ۾ مسلم آرٽس ڪاليج شاگرد سنگت جي صدر سيد عالم شاهه بخاريءَ جي بقول سندس موجودگيءَ ۾ پوليس طرفان لاٺي چارج ۽ مبينه فائرنگ ڪئي ويئي. هن سخت لفظن ۾ مذمت ڪندي ملوث پوليس انسپيڪٽر خلاف قدم کڻڻ جو مطالبو ڪيو آهي. جنهن لاءِ سندس چوڻ آهي ته هن ”سنڌين کي گاريون ڏنيون ۽ گهٽ وڌ ڳالهايو.“

هن ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪرڻ جو به اعلان ڪيو. اسان جي نمائيندي جي چوڻ موجب ته جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن هالاڻ طرفان پڻ شاگردن جي جلوس تي ٽيل لاٺي چارج جي مذمت ڪئي وئي آهي ۽ واسطيدار پوليس آفيسر خلاف ڪاروائي ڪرڻ جو مطالبو ڪيو ويو آهي.

اڄ شاگرد اڳواڻن جي هڪ هنگامي گڏجاڻي حبيب الله ناريجي شاگرد اڳواڻ صدر سنڌي سوسائٽي سنڌ يونيورسٽيءَ جي زير صدارت ٿي گذري. جنهن ۾ شاگرد اڳواڻن، سيد عالم شاهه بخاري، صدر شاگرد سنگت مسلم آرٽس ڪاليج حيدرآباد. سيد روشن علي شاهه، شاگرد اڳواڻ ناز پنهور، شاگرد اڳواڻ نواز علي خواجه، عزيز سمون، مهر علي شاهه ۽ سليم شاهه، شاگرد اڳواڻن شرڪت ڪئي. گڏجاڻيءَ ۾ شاگردن تي پوليس جي طرفان ٽيل لاٺي چارج ۽ فائرنگ جي سلسلي ۾ منعقد ڪئي ويئي ۽ ان ڳالهه جي سخت لفظن ۾ مذمت ڪئي وئي ۽ مطالبو ڪيو ويو ته مذڪوره صوبيدار خلاف قدم کنيو وڃي.

ٻئي طرف پوليس جي چوڻ مطابق سواءِ جلوس کي پر امن طريقن سان منتشر ڪرڻ جي ڪنهن به تشدد واري ڪارروائي نه ڪيل چئي وڃي ٿي. ايس پي حيدرآباد هن متعلق "عبرت" کي ٻڌايو ته شاگردن جي جلوس تي ڪابه لاٺي چارج نه ڪئي ويئي آهي ۽ 144-قلم نه هئڻ ڪري جلوس کي ڪٿي به نه ڙوڪيو ويو. هن ٻڌايو ته جلوس ۾ شاگردن بعد ۾ پاڻمرادو منتشر ٿي ويا.

اڄ اسان جي نمائندي وٽان معلوم ٿيو آهي ته حيدرآباد جي اڪثر تعليمي ادارن ۾ هن واقعي کان پوءِ شاگردن ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪيو ۽ مطالبو ڪيو ته گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي ۽ صوبيدار خلاف قدم کنيو وڃي. ڇو جو هن سڄي سنڌ جي شاگرد برادريءَ جي عزت کي للڪاريو آهي.

* * *

سنڌ اسيمبليءَ ۾ سيد ظفرعلي شاهه جي تقرير جا چند حصا

ڪراچي (اسٽاف رپورٽر)

بلوچستان جو ذڪر ڪندي، سيد ظفر علي شاهه چيو ته اتي اڪثريت کي حڪومت ڪرڻ جو حق نه ٿو ڏنو وڃي. ان تي قائد ايوان چيو ته بلوچستان جي صورتحال کي هن ايوان ۾ بحث هيٺ آڻڻ سان ٻن صوبن جي وچ ۾ غلط فهميون پيدا ٿيڻ جو امڪان آهي. شاهه صاحب پنهنجي تقرير ۾ صوبائي حڪومت تي چوٽ ڇنڊيا، ۽ تنقيد ڪندي چيو ته ان جي حالت ايوب ۽ يحيٰ خان جي وقت کان به وڌيڪ خراب آهي. هن وڌيڪ چيو ته سنڌي جڏهن به پنهنجي حقن جي گهر ڪن ٿا، ته انهن تي علحدگي، پسند هئڻ جو الزام هنيو وڃي ٿو. سنڌ يونيورسٽيءَ ڪنووڪيشن جي واقعي بعد يونيورسٽيءَ جي شاگردن خلاف ڪيل ڪارروائين تي نڪته چيني ڪندي هن چيو ته مرڪزي وزير تعليم سان ڪراچي يونيورسٽيءَ ۾ اهڙو ساڳيو واقعو پيش آيو پر اتي ته شاگردن خلاف ڪجهه نه ڪيو ويو.

سيد ظفر علي شاهه چيو ته سنڌ يونيورسٽيءَ جي شاگردن خلاف ڪارروايون بند ڪيون وڃن. ريسٽيڪيشن جا حڪم واپس ورتا وڃن ۽ گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. هن وڌيڪ چيو ته يونيورسٽيءَ واري معاملي ۾ شاگردن کي گرفتار ڪرڻ ڪهڙي

معني رکي ٿو؟ هن حڪومت کي چتاءُ ڏنو ته هو سنڌ دشمنيءَ کان باز اچي ورنه سنڌس حشر به اڳين آمرن کان مختلف نه هوندو..!!

* * *

شاگردن کي بنا، دير آزاد ڪيو وڃي. آئين جي مخالفت اصولي آهي. ج. س. ا. ف جي شاگردن جي پريس ڪانفرنس.....!

حيدرآباد .اسٽاف رپورٽر)

جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن جي شاگردن مطالبو ڪيو آهي ته شاگردن خلاف خون جو جڙتو ڪيس ختم ڪري، گرفتار ٿيل شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. شاگردن جا رسٽيڪيشن آرڊر رد ڪيا وڃن ۽ سائين جي ايم سيد سميت. سيني سياسي قيدين ۽ سنڌي شاگردن کي جلد آزاد ڪيو وڃي.

هو اڄ شام جو هتي "جبيس هوٽل" ۾ هڪ پريس ڪانفرنس کي خطاب ڪري رهيا هئا. شاگرد اڳواڻن چيو ته 28- اپريل تي ڪنووڪيشن واري واقعي کان پوءِ يونيورسٽيءَ جي 17-شاگردن کي خون جي ڪوڙي ڪيس ۾ ڦاسايو ويو آهي. ان سلسلي ۾ يونيورسٽيءَ اسٽوڊنٽس يونين جو جنرل سيڪريٽري عزيز پنگوار، اسماعيل وساڻ، سڪندر پنگوار، مولا بخش لغاري، امان الله شيخ، احمد خان جمالي، لالا قادر ۽ حبيب الله ناريجو جيل ۾ آهن ۽ شاهه محمد شاهه، يوسف جکراڻي، مدد علي سنڌي، نظير سمون ۽ سليم شاهه ٻاهر آهن. انهن مڙني تي اسپيشل ٽربيونل ۾ ڪيس هلي رهيو آهي.

هنن ٻڌايو ته جيڪو سپاهي ڪنووڪيشن واري واقعي ۾ مري ويو. اهو پوليس طرفان ڪيل فائرنگ ۾ رائيفل جي گوليءَ سان زخمي ٿيو هو. ليڪن انتظاميه شاگردن تي اهو ڪوڙو ڪيس ناهي انهن کي ڦاسايو آهي. ان کان علاوهه شاگردن کي يونيورسٽيءَ مان خارج ڪيو ويو. جن مان بعد ۾ 5 شاگردن جا آرڊر واپس ورتا ويا آهن. هنن چيو ته چند شاگردن جا رسٽيڪيشن آرڊر واپس وٺڻ سان ڪوبه مسئلو حل ڪونه ٿيندو. پر سمورن سياسي قيدين ۽ شاگردن کي آزاد ڪيو وڃي. هنن وڌيڪ چيو ته جيڪڏهن حڪومت اسان جا اهي

مطالبا نہ مڃيا ۽ شاگرد آزاد نہ ٿيا تہ پوءِ سنڌ جي تعليمي ادارن ۾ ڏينهون ڏينهن بيچيني وڌندي ويندي. هنن هڪ سوال جي جواب ۾ ٻڌايو تہ شاگردن جو صرف هڪ ڏوهہ اهو آهي تہ هو نئين آئين کان مطمئن نہ آهن. تنهن ڪري ان جي جمهوري اصولن تحت مخالفت ڪري رهيا آهن. هڪ ٻئي سوال جي جواب ۾ هنن چيو تہ اسين ڪنهن بہ پارٽيءَ سان اختلاف رکڻ جي باوجود بلوچستان ۾ ٿيندڙ ظلم جي مذمت ٿا ڪريون ۽ اسان جو ساٿ بلوچستان جي مظلوم عوام سان آهي.

سنڌ يونيورسٽيءَ جي باري ۾ هڪ سوال جي جواب ۾ شاگرد اڳواڻن ٻڌايو تہ اُتي سڄي تعليمي سال ۾ فقط 7 ڏينهن ڪلاس هليا آهن. هنن چيو تہ حڪمران ٽولو هٿ وٺي تعليمي ماحول خراب ڪري رهيو آهي.

◎

(7)

جيل ۾ پيار جو داستان

اڄ اسان جي شنوائي آهي. اسان کي سينٽرل جيل مان پوليس جي نگرانيءَ ۾ ٽربيونل جي آڏو پيش ڪيو ويو. هتي اسان کي خبر پئي تہ انڪل بہ سؤ ماڻهو جيڪي ”جام صادق علي“ جي ظلم سبب قاتل هئا سي بہ اڄ ٽربيونل آڏو پيش ٿيڻ لاءِ آيل آهن. اتي هڪ شخص وڏي ڏاڙهيءَ سان عينڪ پاتل متي تي ملن واري اڇي ٽوپي ۽ شيروانيءَ ۾ ملبوس اچي اسان جي پرسان وينو. اسان کي پڪ ٿي تہ هي سي آءِ ڊي آهي ان پهريان تہ اسان سان هوريان ڳالهايو ۽ پوءِ ڪٽي وڏو ٺهڪ ڏنائين. اتي اسان سڪ جو ساهہ کنيو ۽ خوف لٿو. چو تہ هيءُ ڪو ٻيو نہ پر ”شاهہ محمد شاهہ“ هو جيڪو روپوش هو. اسان پوليس پارٽيءَ سان گڏ شنوائي وٺي موٽياسين. تڏهن بہ شاهہ محمد شاهہ اسان سان گڏ هو. اسٽيشن تي شهر ۾ گڏ پر ڪيس ٻئي ڪنهن بہ ڪونہ سڃاتو (سواءِ اسان جي) سينٽرل جيل پهچڻ کان اڳ هو موڪلائي هليو ويو. وري ٻي شنوائي تائين جيل جون هوائون کائڻ لڳاسين!

اڄ ڳوٺان خط آيو آهي، گهر واريءَ لکيو اتم خط ۾ لکيل آهي:نواب شاهہ:

(خط)

آڏا ڏونگر ڏاڍا الاڙي! سور پلا سهسائي ڪير،
دنيا پنهنجي ڏن ۾ پوري، روئندن کي پرچائي ڪير.

* *

هيڪل ڪيچ ڪشالا، پنهنجا پکي بہ پانڌي ٿيندءِ ڪونہ
ڪنهن جي ڪاڻ مرين تو مڱڻا- ڪير بہ ڪانڌي ٿيندءِ ڪونہ

* * *

ڪڏهن ته پنهنجو روپ هو رم جهم، گلن جئان گجيل هيا،
هاڻ ته اٿين چڻ ڪين هيو ڪجهه، خوابن جا سپ ڪيل هيا.

امید ته خوش هوندين
پيارا سرتاج عزيز،

سدائين ساٿ سلامت رهي، جيئن ته اڳ ۾ به خط موڪليا اٿم پر شايد توکي ڪونه ڏنا ويا آهن. اڳين خطن وانگر اج به توڏي سهڻي صلاح ۽ ڪڙو منو خط پنهنجي سمجهه موجب لکي موڪليان ٿي، چوندا آهن ته ”حقيقتن کان ننائڻ پنهنجي ضمير سان دوکو ڪرڻ جي برابر آهي.“

پيارا، جنهن قوم جي حقن خاطر تون وڙهين پيو. ان ڪي تنهنجي ڪابہ عزت ڪانهي، فقط ڪي چند ڇوڪرا آهن جيڪي اخبارن ۾ روز پيا بيان ڏين. نہ تہ هرڪو الله ڪيو پنهنجي گهر ۾ خوش لڳو وينو آهي اول ته پنهنجي شاهه محمد شاهه ڪي ڏسو جنهن ڪجهه به نه ڪيو آهي هيل تائين! سواءِ خوامخواه بڪواس ڪرڻ کان سواءِ ۽ ها، اهڙن انسانن مان ورندو ڪجهه به ڪونه، مون ڪي ٻڌاءِ آخر وري به ڪيئن! جيڪي پنهنجي سنڌ جي نياڻين ڪي ڪرسيون اچلائي هٽن ۽ وري وڏي ڳالهه ته هٽن به انهن ڪي جن جو نمڪ سندس پيٽ ۾ آهي. مون پيڻ شاهين ميمڻ ڏي سئو نياپا موڪليا آهن ته مون ڪي اچي حقيقت ٻڌاءِ. پر سندس جواب اهو آهي ته ادي اڳ ۾ ڪرسيون هنيائون وري هاڻي لاهين برقعا، تنهن ڪري اسان ڪونه اينديوسين، عزيز جي گهر! اها ته برابر هڪ حقيقت آهي.

ته ٻڌ ”جيڪڏهن توکي صاف دل ٿي سنڌ سان وفاداري ڪرڻي آهي ته پوءِ انهن لوفرن جي پنيان نه لڳ ۽ نه ئي سندن چوڻ تي هل. مان نه ٿي چاهيان ته منهنجو گهر رولي ۾ پوي يعني تون جيل ۾ شطرنج ويهي کيڏ ۽ انهن بڪواسين سان گڏ گپ شپ ۾ وقت گذار. اول ته پنهنجي سوٽ سڪندر کان پڇ ته جڏهن اسماعيل وسان ڪي رتو چاڻ ڪري ٺرڪ ۾ پيا هٽن ته تون خاموش ڇو بينو هئين!

ڪوبہ حقيقت پسند ۽ سنڌ جو سچڻ پلي حڪمران هجي يا عام ماڻهو، پر اهو ڪونہ چاهيندو تہ چوڪرا رڳو ائين وتن نلها نعرا هڻندا ۽ پاڻ ۾ رتوڇاڻ ٿين! ڇا اهي ماڻهو سنڌ جا سچڻ آهن جيڪي هينئر توسان گڏ وينا آهن. ياد رک اهي تنهنجا دشمن آهن. توکي تباهيءَ ۽ بربادي ڏي ڌڪڻ گهرن ٿا، ڪين اگر سنڌ جو مفاد پيارو آهي تہ ڊگريون حاصل ڪري نوڪريون وٺي، اندروني طرح دشمنن سان وڙهڻ گهرجي. باقي بيگم رعنا جي پڙي لاهڻ سان سنڌ خوشحال ڪانہ ٿي پوندي!

خير منهنجو تہ توسان واسطو آهي پيا اها حقيقت قبول ڪن ٿا نہ پر مون ڪي تہ اهو حق آهي تہ توڏي چند سچ جا ڪڙا جملا لکان، هينئر پلي توکي مون ڪان نفرت ٿيندي هجي تنهن لاءِ ارمان ڪونہ اٿم چو تہ سچ چوندي ڪنهن ڪان بہ ڪانہ ڊڄندي آهيان. پر هڪ ڏينهن ضرور اهو ضرور چوندين تہ:

"جن لئہ مياس سي ڪانڌي بہ ڪونہ ٿيا" هيل تائين ڪنهن تنهنجي پوئواري ڪئي آهي سهي؟ ڏسان تہ ڪيترا هزار ٿا تنهنجي خاطر ڪڍين پر سچ چوانءِ ڪي بہ ڪين ورندوءِ. اندر جي باهہ ڪڍڻ لاءِ ڪاغذ جي ٽڪري تي هي چند سٽون لکيون اٿم، جي سچ "بڌڻ ڪري اوهان ڪي ڪابہ ذهني تڪليف پهچي تنهن لاءِ معذرت. بهرحال مون ڪي اوهان جي مجبوري جو احساس آهي. منهنجون دعائون اوهان سان آهن. فقط اوهان جي

"ر. ش"
نواب شاه

پنهنجي زندگيءَ ۾ پهريون دفعو اهڙو ڪڙو سچ بڌي (سو بہ بيوسيءَ واري حالت ۾) مون ڪي ڏاڍي خوشي ٿي. آءٌ پنهنجو پاڻ ڪي قلم جي ڌڪن ڪان منهن لڪائي، ماضي جي يادن جو سهارو وٺڻ لڳس. اهو ڏينهن ڪاليج جي زندگيءَ وارو ياد آيم جنهن ڏينهن سڪندر ڌهراج هڪ چوڪريءَ سان بداخلاقيءَ وارو رويو هلندي، سندس چهري تي آرسيءَ جو اولڙو هنيو هو. منهنجي ضمير (اخلاق جي دائري اندر) مون ڪي اهو لقاءُ برداشت ڪرڻ نہ ڏنو.

مطلب ته سڪندر ڏهراج سان منهنجو جهيڙو شروع ٿيو. ڏهراج جهيڙي جو بنياد ان ڇوڪريءَ کي بنايو. پر مون ان ڪومل جهڙي ڇوڪريءَ جي اخلاقي طرح حفاظت ڪرڻ ٿي چاهي. جنهن جو اهو نتيجو نڪتو جو هن تي منهنجي وفاداريءَ جو ڏاڍو اثر ويهي ويو. ۽ پوءِ وفا جي پياري ۽ پرڪشش لفظ جذبي ڪيس پنهنجي پوري زندگي مون کي ٻن پيار جي ناتي جي ارپي ڇڏڻ تي مجبور ڪيو! اهو ڏينهن به ياد اٿم جڏهن اسان 1- اپريل 1969ع تي قرآن شريف تي هٿ رکي عمر پر ساٿ نڀاهڻ جو وچن ڪيو، يعني سول ميريج ڪرڻ جو عهد ڪيو. ڪورٽ سڳوريءَ عمر جو سرٽيفڪيٽ گهريو پر "وفا جي ديويءَ" جي عمر قانون مطابق ڪجھ مهينا گهٽ هئي. جنهن ڪري اسان جي شادي قانوني طرح 6- مهينن لاءِ رڪجي ويئي.

سياڻن جي چواڻيءَ ته "عشق مشڪ لڪڻ جو ناهي؟ اسان جي مائٽن کي جڏهن اها خبر پئي ته ٻنهي تي پنهنجي مائٽن پيار جي سيلاب کي سماجي طرح بند ٻڌڻ شروع ڪيا. هن تي پنهنجي گهر ڪان ڪاليج وڃڻ تي بندش پئجي ويئي پر تڏهن به اسان جو عشق اڌ- ملاقات ذريعي قائم ۽ دائم رهيو. هي ذات جا ٻگهيا هئا. غريب آباد (محلي) نواب شاهه جا وينل هئا. سڪندر ڏهراج جي بنگلي ڪان ٿورو پرتي سندس اباڻي رهائش هئي ۽ هاڻي به آهي. سندس هڪ ڀاءُ جو نالو اسحاق ۽ ٻئي جو محمد معروف هو (جينڪو يو- بي- ايل ۾ زونل آفيسر آهي) آءٌ ڪيش ڇوڪري ٻنجي خط لکندو هوس ۽ هوءَ مون ڏي ڇوڪرو "ظفر" ٻنجي خط لکندي هئي. پر آخرڪار اهو راز به هڪ ڏينهن ظاهر ٿي پيو، جنهنجي نتيجي ۾ هن جي مائٽن ڪيس پبلڪ هيلٿ نرسنگ اسڪول لطيف آباد جيدرآباد ۾ داخل ڪرايو ۽ اتي ئي هاسٽل ۾ رهائش جو بندوبست ڪيو ويو. اتي به اسان کي ڪير هڪ ٻئي ڪان روڪي نه سگهيو! هتي آئون سندس سوٽ جو ڪردار ادا ڪندو هوس- ظاهري طرح پر اهو راز به هڪ ڏينهن فاش ٿي پيو!

روز روز خواريءَ ڪان بچڻ لاءِ يڪي تهمت ڪٽي مون هن کي هاسٽل مان آڻي اچي شاهپور چاڪر ۾ رهايو (جتي اسان جي جاءِ هئي) هن جاءِ جا به حصا هئا. هڪ حصي کي واپار لاءِ استعمال ڪيو

ويندو هو، باقي بيو حصو خالي هو. تنهن ۾ منهنجو ياءُ ممتاز رهندو هو. تنهن وقت ۾ پرائمري پڙهندو هو ۽ والد صاحب ”سنجراڻي ڪاٽن فيڪٽريءَ“ ۾ رهندو هو. چو ته هنن سان واپار ۾ پائيچارو هوندو هيس.

اسان ممتاز واري ڪمري ۾ اچي ديرو ڄمايو. ان راز جي خبر صرف اسان جي بورچي صحبت ۽ چاچي خوشحالي بگٽيءَ کي هئي. انهن کي چيل هو ته جيئن بابا کي خبر نه پوي. هيءَ ويچاري سڄو ڏينهن ان ڪمري ۾ بند هوندي هئي. ۽ شام جو آئون ڪيس مردانا ڪپڙا پارائي، هوا خوريءَ لاءِ ٻاهر ورانڊي ۾ وٺي ويهندو هوس.

هڪڙي دفعي ٻاهر وينا هئاسين ته اوچتو بابا اچي سلام ورايو. اسان ٻنهي کان ڇرڪ سان گڏوگڏ وعليڪم السلام جو آواز نڪري ويو. پوءِ ڳيتون ڏيندي چيم ته هيءُ منهنجو دوست خان... خالد آهي. بابا هن کي سڃاتو ڪونه. هن ڪيس هٿ ڏنو. بابا ان مهل نوابشاهه تي آيو تڪڙو هو سو ڪم ڪار جو ٻڌائي نوابشاهه روانو ٿي ويو. ڏينهن گذرندي دير نه ٿي يعني انهيءَ عرصي دوران مون انٽر پاس ڪري ورتي هئي. پوءِ سنت ئي يونيورسٽيءَ ۾ داخلا ورتم. جتي مون پيڻ شاهين ميمڻ وٽ مارئي هاسٽل ۾ ڪيس رهايو. گهڻي وقت کان پوءِ مائٽن کي خبر پئي. هنن به سوچيو ته هي ڪونه مڙندا سو لاچار ٿي بابا ڇوڪريءَ جي مائٽن سان ڳالهايو.

محمد اسحاق (ڇوڪريءَ جي ياءُ) اها ڳالهه قبول ڪئي. ۽ پوءِ اسان جي شادي ڏام ڌوم بجاءِ تمام سادي سودي ٿي گذري ۽ هاڻ هوءَ اسان جي ڳوٺ ”فيض محمد ينگوار“ جي گرلس اسڪول ۾ ماسترياڻي آهي.!

خط پڙهڻ جي ڪري اکين مان خوشيءَ جا ڳوڙها وهي هلن تا ۽ آڌو هٿن ۾ جهليل خط تي ڪري ٿا پون.

سڪندر ۽ اسماعيل وساڻ، مون کي روئندي ڏسي به خاموش آهن. خط جي هنن سٽن تي نظرون کپي بيهي ٿيون رهن:

آڌا ڏونگر ڏاڍا، الاڙي! سور پلا سهسائي ڪير،
دنيا پنهنجي ڌن ۾ پوري، روئندن کي پرچائي ڪير!

ان مهل پين ۽ پنو ڪڻي خط لکڻ ويهان ٿو:

❄

(خط)

لکان ٿو خط اکين مان آب هاري،
خبر ناهي ملون يا موت ماري.

سينٽرل جيل حيدرآباد
تاريخ 18- 7- 1973ع

منهنجي بندگي، منهنجي زندگي، خوشي، وفا ۽ پياري رشي!
تنهنجو خط مليو پڙهي پروڙيم، مضمون محبت جو سارو سمجهيم. پياري اڄ آءُ فخر ڪندي خط توڏي لکان ٿو جو تو ۾ هڪڙي خاصيت اها پيدا ٿي چڪي آهي جو تون سچ منهن تي چئي سگهين ٿي، يعني پين لفظن ۾ بيباڪ ۽ دلير آهين، چوندا آهن ته ”دوست اهو جو اصلاحي تنقيد ڪري، پنهنجي پياري کي صحيح ۽ سني رستي تي هلڻ جي تلقين ڪري. آءُ تنهنجي انهيءَ اصلاحي تنقيد ڪرڻ مان مطمئن ۽ راضي آهيان. اميد ته آئيندي جي لاءِ به نشاندهي ڪندي رهنديئنءَ.

منهنجي دل جا دلدار محب مننٺار پرين! چوندا آهن ته هر شيءِ جا به پاسا ٿيندا آهن. جيڪڏهن اسين نلها نعرا هڻون ٿا ۽ ڪوبه عملي ڪم نه ٿا ڪريون ته ٻيو پاسو اهو آهي ته اسان کي نلها نعرا نه هڻڻ گهرجن، پر عملي ڪم ڪرڻ گهرجي. ها، آءُ هاڻي ائين ڪندس.

ٻيو ته تنهنجي خط مان ٿوري گهڻي مايوسي بکي ٿي. انهيءَ ۾ تنهنجو ڏوهه ڪونهي. ڏوهه منهنجو آهي جو آءُ تنهنجي خوابن کي حقيقت بنائي ڪونه سگهيس، پر ايترو ضرور چوندس ته ”مايوسي گناهه آهي.“ مايوسي، سڄاڳيءَ کي ڇيهو رسائي ٿي. مايوسي غفلت ننڊ جو ٻيو نالو آهي. ننڊ مان مراد ماٺ آهي ۽ ماٺ موت جي سڱي ڀيڻ آهي. تنهن ڪري توکي مايوسي نه ٿيڻ گهرجي.

منهنجو هت ڪير ساٿ ڏيئي يا نه ڏئي، بهرحال حڪومت جي آڏو ڪونه جهڪندس تڪليفون ۽ مصيبتون ته انسان کي سيڪارين ٿيون ته اهي تنهنجي لاءِ امتحان آهن. تنهن ڪري امتحان مان پاس

ٿيڻ لاءِ همت ڪر، ڪوشش ڪر ته جيئن اهي مصيبتون ۽ تڪليفون هميشه جي لاءِ ختم ٿي وڃن!.

سچڻ سائين، هينئر خط لکندي محسوس پيو ڪريان. تصور ئي تصور ۾ ته تون منهنجي سامهون منهنجي پرسان ويٺي آهين. دنيا جي هر خيال ۽ اوني کان بي نياز ٿي لکڻ شروع ڪيو اٿم. هونءَ به بنا ڪنهن رنڊ روڪ جي لکندڙ کي ذهني سڪون ملندو آهي ته ٻڌ

جدائي به ڪيڏي نه خراب شيءِ آهي. شايد اهو فطرتي قانون آهي ته جدائيءَ واري جانبهه ۾ پيسجندي محبت، ڪشش ۽ سڪ کي محسوس ڪري سگهجي ٿو. مون کي توکان جدائيءَ جو احساس ستائي ٿو. ايتريقدر جو خط ملڻ کان اڳ منهنجي حالت بيمار جهڙي هئي. سوين خيال ذهن تي هتوڙا هڻي رهيا هئا. خبر ناهي تون هن وقت ڪينئن آهين ۽ وفا ۽ پيار جي ديوي! افسوس جو آءٌ هن وقت جيل ۾ آهيان، مجبور آهيان. ڪجهه به نه ٿو ڪري سگهان!!

اڄ کان ٽي ڏينهن اڳ ڏاڍو بيمار هوس. ايتريقدر جو ماني کائڻ ۽ پاڻي پيئڻ به ڇڏي ڏنو هوم. هر وقت تنهنجو خيال دل تي سوار هو. پر جڏهن ٻڌم ته خط آيو آهي ته هوش ۾ اچڻ لڳس، ڪولي خط جڏهن پڙهيم ته بيماري به الائي ڪاڏي هلي ويئي. خوشيءَ ۾ نه ٿي ماپيس. دوست چئي رهيا هئا ته اسان کي اڳ ۾ تنهنجو ڏاڍو فڪر هو پر هاڻي خبر پئي ته تو رڳو مڪر پئي ڪيو.! خوشيءَ ۾ هونئن به رت وڌندو آهي، دماغ کي فرحت محسوس ٿيندي آهي. پر اڄ خوشي به ڇو نه ٿئي جو خط پرينءَ جي پار جو هو. انهيءَ قرب ۾ قيد ڪندڙ جو، جيڪو مون سان ڏک سک ۾ ساٿي رهيو آهي. جنهن منهنجي زندگيءَ ۾ بهار پيدا ڪئي ۽ وڻ ڦوٽ جي مند ۾ گلڙا پيدا ڪيا.

مون کي اميد آهي ته تون منهنجي سر جي خاطر هر ڏک، تڪليف کي برداشت ڪندي رهندينءَ. هر مصيبت کي دليريءَ سان منهن ڏيندي رهندينءَ. سلام سيني کي خدمت ۾ عرض، امڙ کي پيرن تي هٿ. چڱو خدا حافظ.

فقط تنهنجو پنهنجو

عزيز (قيدي)

اڄ ٻي شنوائي آهي. ساڳي پوليس گاڏيءَ ۾ ٽربيونل اچي پهتاسين. جتي مون درخواست ڏني تہ آءٌ بيمار آهيان، مهرباني ڪري مون کي اسپتال ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ڏيندا ۽ پڻ اهڙو ليٽر ڏنو وڃي. ڪورٽ سڄوريءَ درخواست منظور ڪئي.

مون کي وري ٻيهر اسپتال ۾ داخل ٿيڻ لاءِ پوليس پارٽيءَ سان گڏ ليٽر مليو. ڊاڪٽر محترم ڪامل راڄپر تمام سٺي نموني پيش آيو. هن ڊاڪٽر غضنفر عليءَ کي فون ڪري پنهنجي وارڊ ۾ داخل ڪرڻ لاءِ چيو. ڊاڪٽر راجا صرف نالي جو راجا هو. جهڙو سهڻو هو تهڙي سندس سيرت بہ هئي. هن مون کي چيڪ ڪري هڪ وارڊ ۾ داخل ڪيو. خوش.قسمتيءَ سان مون کي "سائيڊ روم" مليو جنهن ۾ ٽي چار ماڻهو رهي ٿي سگهيا. ڪجھ ڏينهن ڪان پوءِ "هرنيہ جو آپريشن" ٿيو. منهنجي مٿان پوليس جو پهرو تہ هلندڙ هو. اهي ويچارا مون سان ڇڻ ٻڌا وينا هوندا هئا. جيل ۾ مون سان گڏ تحريڪ استقلال، حيدرآباد جو صدر بہ رهندو. تنهن بہ انهيءَ ساڳئي وارڊ ۾ داخلا ورتي.

هن ئي وارڊ ۾ مون دوستيءَ ۽ محبت جي انتها ڏٺي. اهڙو مثال مون ڪٿي بہ ڪونہ ڏٺو. ٿيو هينئن تہ هڪڙو شاگرد شايد سندس نالو ڀڳوان داس هو تنهن کي يوسف جکراڻي گروپ جي ماڻهن چاقون هنيا هيا. جنهن ڪري.هو معذور ٿي پيو هو. بعد ۾ سٺي ۽ ترت علاج جي ڪري ٺيڪ ٿي ويو. ڀڳوان داس جو زاهد مخدوم دوست هو. آءٌ سمجهان ٿو تہ هت سندس انهيءَ خدمت واري عمل کي خراج تحسين پيش ڪرڻ لاءِ، جيڪڏهن هيٺيون سٽون لکان تہ دوستيءَ جو حق ادا ٿي ويندو.

آءٌ سلام ٿو ڪريان تہ انسانذات جي خدمت ڪندڙ دوست زاهد مخدوم کي جنهن ڀڳوانداس جي خدمت سچائي ۽ ايمانداريءَ سان (مثل ماءُ بنجي) ڪئي. يعني هن کي کٽي ويهارڻ، سمهارڻ، ڪپڙا ڌوئڻ وغيره. ايتري قدر جو ڀڳوان جا معذوريءَ ڪري بسترو ۽ ڪپڙا وغيره بہ خراب ٿي ويندا هئا. پر انهن کي بہ بنا ڪنهن هبڪ جي ۽ بغير ڪنهن خفي ٿيڻ جي خوشيءَ سان ڌوئي صاف ڪندو هو.

مون وٽ يونيورسٽيءَ جا دوست، پائر ۽ پينرون جڏهن ملڻ ايندا هئا، ته پاڻ سان گڏ ميوو (فروٽ) به آڻيندا هئا. تڏهن آءٌ هي دعا گهرندو هوس ته جيل جي بجاءِ جيڪر هتي اسپتال ۾ سال لڳي وڃن ته بهتر! پوءِ ان فروٽ کي وندي ورڇي سڀ کائيندا هئاسين.

مٿي ٻڌائي آيو آهيان مون ته صوبيدار تي ڪيس داخل ڪيو هو (تنهن کي صوبيدار حاجي سمون جيڪو نذير ۽ بشير جو مامون هو. هي ٻئي منهنجا دوست هئا. جن کي اسين ڊاڙي برادران چوندا هئاسون) تنهن کي حاجي صاحب مون وٽ وٺي آيو. صوبيدار ناصر پنجابيءَ معافي ورتي. مون حاجي سمي صاحب کي يقين ڏياريو ته ٽربيونل مان ڪيس واپس وٺندس. ان ساڳئي ڏينهن تي منهنجو سوٽ جناب شهبيگ خان، محترم قاضي فيض محمد کي ضعيف العمريءَ ۾ تڪليف ڏئي وني آيو. هو مون تي ٽيل ڊي پي آر واري ڪيس ۾ ضامن ڪٽڻ لاءِ نواب شاهه کان حيدرآباد آيو هو. سائين قاضي صاحب ويچاري ڏاڍو پاڻ پتوڙيو، مطلب ته منهنجي ضمانت ٿي ويئي. آءٌ سندس انهيءَ احسان جي بار هيٺيان سدائين جهڪيل رهندس.

اسپتال ۾ رهڻ دوران هڪ ڏينهن دل ڳوٺ وڃڻ لاءِ چاهيو. پوليس گارڊ جو مون تي تمام گهڻو اعتماد هو. هڪڙي ڏينهن منهنجي دوست اڪبر رند شراب آندو. هن سپاهين سونهاري مراد علي کي به شراب پيئڻ جي صلاح ڪئي. هنن همراهن به ڏاڍو مزي مزي سان پيئڻ شروع ڪيو. اسان چئني شراب پيتو. هاڻي سپاهي جڏهن نشي جي مستيءَ ۾ آيا. تڏهن چوڻ لڳا ته عزيز صاحب، حڪم ڪيو. اسين هر خدمت ڪرڻ لاءِ تيار آهيون. مون چيو ته "يار" حڪم ڇا جو، ڳوٺ نواب شاهه وڃڻ جو ارادو آهي اهو منهنجو عرض آهي. "تنهن تي چيائون ته پوءِ" ڇگو جلد تيار ٿي وٺ، ڇا ياد ڪندين..! هونءَ به مون تي اعتبار حد کان مٿي هين.

مون فون ڪري هڪ دوست کي چيو ته "ڪار کپي.." چي "يار مٿان خراب ٿي پوي گاڏيءَ تي اعتبار نه آهي. ائين ڪندين هڪڙو سنهڙو قد آور ڏاڙهونءَ جهڙي رنگ جهڙو جوان اچي پهتو. ڪيس ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي جو اهو منهنجو پراڻو دوست ۽ مخالف سڪندر ڏهراج هئو.

انهن ڏينهن ۾ ڏاڍي گرمي هئي. پلا مهينو هجي جولاءِ جو.!!
ٽنهن ڪري ڪٽ ڪيي روم کان ٻاهر وينا .هئاسون. ڏهراج مون کي هر طرح جو يقين ڏياريو. مون تي ڏاڍو اثر ٿيو. ٻين لفظن ۾ هن مون کي جڻ موهي ڇڏيو هو. هاڻي بسترو خالي ڇڏي، پوليس سان گڏ ڪار ۾ چڙهي سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ پهتاسين. اتي ممتاز جوڻيجو يونيورسٽيءَ ۾ پنهنجي ڀائرن ۽ دوستن سان ملڻ آيو هو. هو ان وقت نواب شاهه ۾ چيف آفيسر هو. هن کي ڪار پنهنجي هئي تنهن ڪري ٻه ساڻ ڪنيوسين. خيرن سان اچي نواب شاهه پهتاسين. مٽن مائٽن سان ملي. ڏاڍو خوش ٿيس حال احوال ڏئي وٺي مهمانن جي خدمت چاڪري بعد ۾ موڪلائي وري واپس راتو رات حيدرآباد اسپتال پهتاسين.

سائين غلام مصطفيٰ شاهه جي ڪوشش سان 15-16 ڪان پوءِ ڊاڪٽر عالماڻي مون کي پرائيويٽ ڪمري ۾ رکيو. جتي منهنجي نگرانيءَ لاءِ صرف هڪڙو سپاهي رکيو ويو. هتي سڀ دوست مائٽ مٽ ملڻ لاءِ پيا ايندا هئا. پرائيويٽ ڪمري ۾ داخل ٿيڻ ڪان پوءِ ٻئي ڏينهن خط آيو.

* * *

منهنجا منڙا ۽ پيارا سرتاج
جتي هجين خوش هجين!

احوال تہ اوهان جو خط مليو. پڙهي اندر جي آڳ تي ڪجهه مڙوئي ڇنڊو پيو. اوهان جي ناچاقائيءَ جو ٻڌي ڏک ٿيو. جنهن جو اظهار ڪرڻ تہ هت مشڪل آهي. ڏٺيءَ در سوال آهي تہ رب پاڪ توهان کي صحت ڏئي ۽ زندگي بخشي. ٻيو تہ ڏک سک زندگيءَ ۾ ايندا رهندا آهن، مون ۾ ڪافي همت آهي. آخر توهان جي گهر واري آهيان ضرور همت هوندم.

منڙا. آءٌ توکان ڪانهان ناراض. تون رنج نہ ٿي دل مان وهم گمان ڪيي ڇڏ. خط توهان ڏي لکندي رهنديس. پر ماڻهو متان رنج ٿين تنهن ڪري خط دير سان ٿي لکان. اڳ ۾ ادا عطا محمد جي ائڊريس تي ادا عاشق جن ڏي ڏياري موڪليو هيم. جو توهان کي مليو. پيارا هو حقيقتن جو خط هو. پر خير مون کي توڏي ڏسڻو آهي.

مون کي بين سان ڪوبہ واسطو ناهي. منڙي جي ڪري زندگي گذارڻي آهي سو گذاريندس. حقيقت ۾ آءٌ ڏکن سورن وارو توڏي خط ڪونہ ٿي لکان. چو جو تون اڳئي بيوس آهين. ڪهڙا ڏوراپا لکان. تنهن ڪري تون بين ڏي خط لک تہ ڪو مون کان رشي ڪاوڙ جي ويئي آهي. خدا جو قسم آءٌ پنهنجي منڙي کان قيامت تائين ناراض ڪانہ ٿيندس. هيءَ فاني دنيا آهي. جنهن مان هرڪنهن کي لڏي وڃڻو آهي. ضرور ويندو. پر وڇوڙو شال ائين ڪنهن جو نہ ٿئي. رب سائين اسان جي ميلاپ ضرور ڪرائيندو. هيءُ خط ضرور اوهان کي ملي ويندو. منو هاڻ تہ ڪل، ٿهڪڙا ڏي، خوش ٿي، اڪيون ڪٽي هن طرف نهارجانءِ جيئن منهنجي اک ٺري تہ آءٌ محسوس ڪريان تہ منهنجو منڙو مون کان ناراض نہ آهي. ادي تنوير جو خط آيو آهي. سو بہ هن خط ۾ بيان موڪليان ٿي. جاني، هاڻي تہ راضي آهين نہ! توکي ڪپڙن جي ضرورت هوندي هاڻ جيڪو بہ آيو تنهن جي هٿان ڏياري موڪليندس. خدا توهان جي هر مصيبت آسان ڪري. امڙ جا سلام قبول پون. هت هر ڏينهن تنهنجو انتظار آهي. سلام سيني جا قبول ڪندا.

چڱو هاڻي ڌڻي نگهبان
فقط اوهان جي (ر.ش)

* * *

دادو
شاهاڻي پاڙو

پياري ادي (ر. ش. جيئي سنڌ) پيڻ سوچيو تہ گهڻو اڳ هيم تہ توڏي خط لکان پر ڪا ائڊريس نہ هيم. سو پهرين لکيم پيڻ شاهين کي، جنهن کان ائڊريس ورني تو ڏانهن لکي رهي آهيان:

پينڙي گهڻي ڳڻتي هيم تنهنجي تہ ٿي سگهي ٿو تہ پريشان هجين پر پوءِ سوچيم تہ نہ. تو جهڙي پڙهيل ڳڙهيل ۽ سلجهيل ڇوڪري ايتري پريشان نہ ٿي ٿي سگهي چاڪاڻ تہ ڪيس چڱيءَ ريت ڄاڻ آهي. تہ اهي تڪليفون ۽ دشواريون ڏسڻ کان پوءِ ئي پاڻ کي ماڳ ملي سگهندو. ادي مون کي پڪ آهي نہ تون ادا عزيز ۽ سڪندر جي مائرن لاءِ آٿت بڻي هوندئينءَ. کين سمجهائيندي هوندينءَ تہ جيل

۾ وجڻ مردن، همت وارن جوئي ڪم هوندو آهي. پر دنيا ۾ ائين به ٿيو آهي ته عورتن، مردن کان به وڌيڪ ڪردار ادا ڪيو آهي.

پينڙي، تون ائين نه چاٽجانءِ ته ڪو اسان پنهنجن پائرن کي اڪيلو ڇڏيو آهي. اسان به پنهنجي وت آهي ڪجھ ڪري رهيا آهيون.

12- مئي ته پنهنجي پاءُ کي ڪڍيم ته ڪارو ڏينهن ملهائي 144 قلم جي باوجود به ايترو ته شاندار ۽ پر امن جلوس ڪيرايائين. جو پوءِ هن لاءِ اي ڊي ايم وارن شڪايتون ڪيون ۽ بابا کي اچي چيائون

ان کان سواءِ 23 تي پاءُ جي مدد سان پوري شهر تي ڪارا جهنڊا چاڙهياسين. گرلس ڪاليج ويس اتان جي ڇوڪرين کان ڪلاسن جو بائيڪاٽ ڪرايم ۽ پريس بيان ورتم. جيڪو اخبار ڏانهن موڪليوسين.

مطلب ته ادڙي، پاڻ کي يا عزيز ۽ سڪندر کي اڪيلو نه سمجھ. اسان جو انهن سان سان هر دم ساٿ آهي، پلي پوءِ گهر جا دڙڪا کائڻا پون. يا ماٺهن جون ڳالهيون ٻڌڻيون پون، اسان سيني کي ڏک ۽ ڏولاوا برداشت ڪرڻا آهن.

ادي، مون کي يقين آهي ته ڏاڍي هوندينءَ. فڪر نه ڪر، هوئنئن سمجهان ٿي ته تو لاءِ اهو ڪم ڏکيو هوندو پر پڙهيل، باشعور ڇوڪرين لاءِ اهي ڪم ڏکيا نه هوندا آهن.

چڱو ادي منهنجي پاران ماسي (ادا سڪندر ۽ ادا عزيز جي ماءُ ٻنهي کي سلام ۽ دعائون چئج، ڳُڻتيءَ جي ڪابه ضرورت ڪونه آهي. سلام سيني کي لک لک، تون به قبول ڪج.

چڱو ادي، جيئي سنڌ

اوهان جي پنهنجي ڀيڻ "تنوير"

* * *

ساڳي ڏينهن تي مون به خط جو جواب ڏنو:

اسپتال- حيدرآباد — منهنجي پياري ر.ش

تاريخ 7- 1973ع

تنهنجو خط مليو، اڌ ملاقات تي ويئي ڏاڍي خوشي ٿي، هن ناچاڪائيءَ واري حالت ۾ ڏاڍي روح کي فرحت ملي. ڪلھ کان وٺي من ۾ مونجھ هئي، لچيس پچيس پئي. دل چاهيو ته ڪنهن کي حال

ٻڌايان، ڪنهن سان حال اوريان، دل ۾ خيال آيو ته هيڪر پنهنجو حال ڪڪرن کي ٻڌايان، ٻڌائڻ لڳس ته ڪڪرن به روئي بوندون وسائڻ شروع ڪيون. چنڊ کي دانهن ڏنم ته هن به پنهنجو داغ ڏيکاريو مطلب ته پنهنجا سور پئي پٽيا، سج سان سور سليان ٿو ته اهو به ڳاڙهو لال ٿي وري مون تي گرم ٿيو وڃي. جي هوائن کي ٻڌايان ٿو ته اهي ڊڄي سڪڙجي سرد ٿيون وڃن، گلاب جي گلن سان حال اوريان ٿو ته اهي تعجب ۽ حيرت مان پيلا ٿيو وڃن. پهاڙن کي ٻڌايان ٿو ته اهي حيا شرم کان برف سان پاڻ کي ڍڪيو ڇڏين، رات کي حال اوريان ٿو ته وڏيڪ خطرناڪ ٿي منهنجي ننڍڙي دل کي ڊيڄاري، هيسايو ڇڏي. هر شيءِ کي حال ٻڌايم ته مون سان ساٿ ڏيڻ کان انڪار ڪيائون ته تون قيدي آهين. مريض آهين، توسان ڪهڙو ساٿ ڏيون. انهيءَ مجبوريءَ ۽ بيوسيءَ واري حالت ۾ جڏهن تنهنجو خط پهتو ته دل جون هڙئي مونجهون دور ٿي ويون. اڄ دل ڏاڍي خوش ٿي، گد گد ٿي رقص ڪرڻ لڳي دل کي ڏاڍو قرار اچي ويو، جو تو پنهنجو تاثير ڪڍي، مون کي ياد ڪيو آهي. اميد ته آئينده لاءِ به يادگيري ڪندينءَ!

”پيڻ تنوير“ جو خط پڙهيم. سندس مهرباني جو پرپٺ اسان لاءِ ڪجهه نه ڪجهه ڪيو اٿن ۽ ان کان علاوه توکي دلداري پڻ ڏني اٿس. سندس لک تورا لک لائق! پلا پيڻ آهي، پاڻ جي لاءِ ضرور مدد ڪندي. مون کي سندس دعائن جي ضرورت آهي، ڇو جو سندس دعائون مون کي زندگيءَ جو ساٿ ڏينديون.

بيو سڀ خير آهي، فڪر ۽ ڳڻتي ڪرڻ جي ڪا ڳالهه نه اهي. تون دلگير نه ٿي، انشاءَ الله ڏک دور ٿي ويندا سکن جو سج ضرور ايرندو.

سلام سيني کي ڇئج، امڙ کي پيرن تي هٿ، ڪيس آٽت ڏيندي رهجانءِ ته ڪنهن چوريءَ يا ڌاڙي ۾ ڪونه ويو آ، سنئي ڪم جي لاءِ ويو آهي. ”بهرحال ويندا لڙ لهي اڪيون ٿينديون اکين جهڙيون..!

چڱو الله تنهنجو نگهبان

فقط تنهنجو پنهنجو

عزيز (قيدي)

نوٽ:
ٻئي ڏينهن پيڻ شاهين ميمڻ جو خط پهتو. خط جو نقل هيٺ ڏجي ٿو.

نواب شاهه
1973

سورهيه ڀاءُ عزيز پنگوار

السلام عليڪم

اوهان جو خط اڄ 11 وڳي ڊاري مليو، روز انتظار ڪندي هيس ته ڪڏهن ٿو خط اچي. بهرحال توهان جو خط پڙهي ڏاڍي خوشي ٿي ته اڄا منهنجو ڀاءُ ثابت قدم آهي. اسين سنڌي غيور آهيون ۽ ڪنهن جي به آڏو گوڏا ڪونه ٽيڪيندا آهيون. انهيءَ لاءِ سنڌ جي تاريخ شاهد آهي. تنهن ڪري مون کي توکان اهائي اميد وابسته آهي. مون کي خوشي آهي ته مان هڪ سورهيه بهادر ۽ ثابت قدم ڀاءُ جي ڀيڻ آهيان.

هڪ ڀيڻ جي حيثيت ۾ اڪثر سوچيندي آهيان ته تنهنجو مستقبل آخر ڇا ٿيندو؟ ادل گورنمينٽ ڪاليج نواب شاهه ۾ ليڪچرار جي نوڪري ملي آهي. سوچيان ٿي ته پي- ايڇ- ڊي ڪرڻ وري يونيورسٽي وڃان. پر اها به ڪوشش اٿم ته مقصد به پورو ڪيان يعني ڀڳهار به مون کي ٻئي ملي هو هن هفتي حيدرآباد وڃڻي آهيان ته جيئن وڌيڪ معلومات حاصل ڪري سگهان. ته مون کي ان لاءِ ڇا ڪرڻو پوندو. جيڪڏهن مون کي پي- ايڇ- ڊي ڪرڻ جي اجازت ملي ويئي ته پوءِ ڀيڻ ر- ش کي پاڻ وٽ حيدرآباد ۾ رهائيندس ته جيئن هوءَ به پنهنجي تعليم مڪمل ڪري سگهي. مون کي اميد آهي ته توهان کي ڪو اعتراض ڪونه ٿيندو.

مون ٻڌو هو ته.توهان جيل ۾ دل شڪسته ٿي پيا آهيو ۽ ٻيو ته بيماريءَ جي صورت ۾ توهان ۾ وري اها طاقت به ڪانه رهي آهي. بهرحال توهان کي خدا تعالي جلد صحتياب ڪندو. منهنجون دعائون توهان سان گڏ آهن. سلام سڀني قيدين کي چوندا. مهرباني

وڌيڪ خير
فقط اوهان جي ادي
"شاهين"

اج به دستور موجب دوست اخبار وني ڏئي ويا آهن ته جيئن ملڪي حالتن جي پوري پوري ڄاڻ پئي ملي. پنهنجي دوستن يعني شاگردن جي بيانن ۽ جلسن جلوسن جي خبر به اخبار جي ذريعي ملي رهي آهي. اخبار جي اندرئين صفحي تي هڪ شاگرد احمد خان جماليءَ جو خط پڙهيم ۽ ٻي خبر پهرين صفحي تي لکيل آهي. ٻيئي خط ۽ خبر هن ريت آهن:

شاگرد احمد خان جمالي جو جيل مان خط

.آئون احمد خان جمالي شاگرد انجنيئرنگ ڪاليج ڄامشورو. اوهان کي (ايڊيٽر) گذارش ٿو ڪريان ته سنڌ يونيورسٽي ڪنووڪيشن واري هنگامي جي سلسلي ۾ مون کي ٽن سالن لاءِ لاڪاليج مان خارج ڪيو ويو آهي ۽ ان بعد گرفتار به ڪيو ويو. ليڪن جناب اعليٰ:

اسان جي ڪاليج جي استادن ٻئي اسٽاف ۽ اتي موجود شاگردن کان اوهان تحقيقات ڪرائي پڇندا ته آءٌ ان ڪنووڪيشن واري ڏينهن اتي موجود ئي ڪونه هيس جنهن جي شاهدي اسان جي ڪاليج جا ڪافي استاد پڻ ڏيڻ لاءِ تيار آهن. اُن کان علاوه آءٌ ڪافي عرصي کان عملي سياست کان بلڪل پري رهيو آهيان. هيءُ منهنجو ڪاليج ۾ آخري سال آهي آءٌ پنهنجي تعليم امن امان سان مڪمل ڪرڻ چاهيان ٿو. منهنجي چال چلت ۽ اخلاقي رويي جي شاهدي ڪاليج جا استاد ئي ڏيندا. مون ڪڏهن به غنڊا گردي ۽ جهيڙي فساد ۾ حصو نه ورتو آهي ۽ نه وري پسند ڪريان ٿو. ان هوندي به منهنجي خلاف سخت ڪاروائي ڪئي ويئي آهي. جنهن ڪري آءٌ ۽ منهنجا والدين سخت پريشان آهيون. ان ڪري خدارا مون سان انصاف ڪري مون کي آزاد ڪندا ۽ منهنجي خارج ڪرڻ واري فيصلي تي ٻيهر نظرثاني ڪندا ته آءٌ پنهنجي تعليم جو آخري سال به ڪري وڃان.

احمد خان جمالي شاگرد قيدي
حيدرآباد (سينٽرل جيل).

❄

(خبر)

حيدرآباد 2- اسٽاف رپورٽر)

معلوم ٿيو آهي ته سنڌ سرڪار هن هفتي سنڌ يونيورسٽي جي شاگردن تان رسٽيڪيشن حڪم واپس وٺندي ۽ شاگردن تان ڪيس به واپس وٺندي ۽ ڪين آزاد ڪندي، معلوم ٿيو آهي ته حڪومت هن معاملي تي غور ڪري رهي آهي. سنڌ جو وڏو وزير هنن مسئلن جو جائزو وٺندو، هن آڏو شاگردن خلاف ڪيسن ۾ چند معاملن ڪي ضروري حڪم لاءِ پيش ڪيو ويو آهي.

* * *

اسپتال مان ڳوٺ وڃي اتان واپس اچڻ تي اڳين پنهنجي ڪاميابيءَ تي ڏاڍو خوش ٿيو هوس تنهن ڪري هاڻي ٻين به ڪاميابي حاصل ڪرڻ جو سوچڻ لڳس. مطلب ته دل ۾ ٻيهر ڳوٺ وڃڻ لاءِ شوق پيدا ٿيو.

هڪ ڏينهن مون سان نظير پنهور دادوءَ وارو نظر محمد جوٽيجو ۽ عيسيٰ ابڙو اسپتال ۾ ملڻ آيا. ڳالهين ٻولهين ڪان پوءِ سانديل احوال انهن دوستن سان اوريم. نظر محمد جو ٽينجي چيو ته پوءِ پلا ڪينئن ڪجي...! گهڙي کن ڪان پوءِ نظر محمد جوٽيجي، عيسيٰ ابڙي کي چيو ته مون کي هڪ ترڪيب سمجهه ۾ آئي آهي. ان ۾ تنهنجو ڪردار اهو هوندو ته توڻ رات جا چار پهر عزيز جي بستري تي سمجهانءِ (عيسيٰ ابڙو، اسماعيل وساڻ ڪان به ٿلهو متارو هو يونيورسٽيءَ ۾ ٺورو گهٽو رعب تاب هوندو هيس، پر هٽ ته پٽا ڏئي. پڇي ويو ۽ جواب ڏنائين. نظير پنهور چيو ته يار آءٌ ۽ منهنجي موٽر سائيڪل حاضر آهي. بستري تي سمهڻ وارو ڪردار نظر محمد جوٽيجي چيو ته آءٌ ادا ڪندس، توهان ڳوٺان تي اچجو. اهو اسان ايندڙ ڏينهن لاءِ پروگرام ٺاهيوسين.

ٻئي ڏينهن پروگرام موجب رات دوست آيا اوڏيءَ مهل نرس کي سڏ ڪري ننڊ جون گوريون گهريم. ڪير ڪافي هو سو (سپاهيءَ جي پرپٺ) ان ۾ ٿوري ڪنڊ ۽ گوريون ملائي سپاهي کي ڏنوسين. (ڪير اسان کي گهٽو ملندو هو ۽ ٻيو دوست به آٽيندا هئا ان مان آءٌ به

پيئندو هوس ۽ سپاهيءَ کي به ڏيندو هوس) سپاهي به روز معمول مطابق ملندڙ کير سمجهي پي ويو. گهڙيءَ کن کان پوءِ هن کي ڪرسيءَ تي ويٺي ويٺي ننڊ جا جهوٽا اچڻ لڳا. جڏهن ڪيس گهري ننڊ اچي وئي. ته نظر محمد جوڻيجو پنهنجو واعدو پاڙيندي بستري تي مٿان چادر وجهي سمهي پيو. اسان موٽر سائيڪل تي چڙهي نواب شاهه روانا ٿياسين. ڊرائيونگ نظير پنهور ڪري رهيو هو. ڪچهري ڪري حال احوال ونئي نئون سنئون تي وري موڪلائي واپس ورياسين. جڏهن هالا وٽ پهتاسين ته موٽر سائيڪل جو هيڊ بلب فيوز ٿي ويو، پوءِ پنهور صاحب پنهنجي مڙسي ڏيکاري.

چا ڪيائين پويان ايندڙ ٽرڪ جي روشني ۾ موٽر سائيڪل هلائيندو رهيو: اسان بلڪل وچ وارو روڊ ڏيو پئي آياسين. پنهور به سائيڊ نه ڏيڻ جو ڪو قسم کڻي ڇڏيو هو. جنهن پاسي ٽرڪ سائيڊ تي ورتي ان سائيڊ تي اسان وري موٽر سائيڪل کي ٿي نيو. مقصد ته جيدرآباد تائين ٽرڪ کي اڳ نه ڏنوسين. جڏهن حيدرآباد جي حد ۾ داخل ٿياسين تڏهن وڃي ٽرڪ کي سائيڊ ڏني سين. جو ته هاڻي ٽرڪ جي روشنيءَ جي ضرورت ڪانه رهي. شهر ۾ لائيٽ جي روشني ڏينهن جو ڏيک ڏئي رهي هئي. قصو ڪوتاه خيرن سان وڃي اسپتال رسياسين. ان سڄي وقت ۾ صرف نرس کي خبر پئي هئي. باقي ٻين کي ڪابه خبر نه پئي.

اسان جي ڳالهائڻ تي نظر محمد جوڻيجو ٽپ ڏئي اٿيو. سندس چوڻ موجب ڪيس بلڪل ننڊ نه آئي. صرف چادر وجهي ستو پيو هو. ايتري ۾ سپاهي به اسان جي گوڙ تي اکيون مهٽيندو اٿيو. ۽ نيم خوابيءَ واري حالت ۾ چوڻ لڳو ته ”اي سائين، اوهان اجا جاڳو پيا“ ڪيس چيوسين ته يار ”توکي ڏاڍي ننڊ آئي هئي پر اسان ته ڪچهريءَ ۾ ننڊ ئي ڪانه ڪئي.“ تنهن تي آکڻ لڳو ته ”سائين اڄ ته توهان کير به مون کي گهٽو ڏنو هو کير به هو سنو سو مون کي به ڏاڍي ننڊ اچي وئي..!!

ستت ئي مون کي اسپتال مان اجازت ملي ۽ پوءِ جيل ۾ آندو ويو، جتي خبر پئي ته امان الله شيخ، مولا بخش لغاري ۽ احمد خان جمالي جي ضمانت هاءِ ڪورٽ ڪنئي ۽ هو آزاد ٿي ويا. اها خبر

ٻڌي ڏاڍي خوشي ٿي. اسان جي وڪيل به اسان جي ضمانت لاءِ درخواست فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ جي ڪورٽ سڳوريءَ ۾ پيش ڪئي (ڪيس ٽربيونل ۾ هلندڙ هو) ليڪن ڪورٽ سڳوريءَ اسان جي درخواست رد ڪئي. اها خبر اسان کي اخبار جي ذريعي پئي.

"وساڻ ۽ پنگوار جي ضمانت رد"

حيدرآباد 29 (اسٽاف رپورٽر)

معلوم ٿيو آهي ته اڄ ڪوٽڙي جي فرسٽ ڪلاس مئجسٽريٽ شاگرد اڳواڻن اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار ۽ سڪندر پنگوار جي ضمانت جي درخواست رد ڪري ڇڏي آهي. ياد رهي ته هنن تي سنڌ يونيورسٽي واري ڪنووڪيشن جي موقعي تي سپاهيءَ کي قتل ڪرڻ جو الزام آهي اهو الزام فرسٽ رپورٽ ۾ داخل ٿيل آهي.

* * *

ان کان پوءِ اسان جي طرفان سيشن ڪورٽ ۾ ضمانت لاءِ درخواست ڏني ويئي پر هن ڪورٽ به ضمانت جي درخواست رد ڪري ڇڏي. تنهنڪري سنڌ هاءِ ڪورٽ ۾ ضمانت لاءِ درخواست ڏنيسين. پر هاءِ ڪورٽ سڳوري به اسان جي ضمانت واري درخواست رد ڪري ڇڏي.

اسان جيل ۾ هياسين ته هڪڙيءَ رات جو بي ڪلاس ۾ پوليس سپرينٽينڊنٽ ۽ ٻيا ڪجهه اوپرا ماڻهو آيا. جيڪي سڀ جا سڀ سول ڊريس ۾ هئا پوليس سپرينٽينڊنٽ اسان جو هنن سان تعارف ڪرايو ۽ پوءِ همدردانه طور پڇيائين ته "بابا تڪليف ته اوهان کي نه آهي؟" اسان انڪار ڪيو ۽ چيوسين ته "سڀ نيڪ آهي ڪا به تڪليف ڪانهي؟"!

ٻئي ڏينهن جيل سپرينٽيڊنٽ نور الاهي شيخ آيو چي "بابا اوهان لاءِ ٻاهر وڃڻ کان هت رهڻ وڌيڪ نيڪ آهي. ٻاهر ڇا رکيو آهي! اوهان کي ڪنهن به شيءِ جي ته ڪا ضرورت ڪانه آهي؟! اسان سندس معني خيز ڳالهه نه سمجهندي، سندس چهرو پڙهي ورتوسين جنهن مان همدردي ظاهر هئي.

هاءِ ڪورٽ ضمانت جي درخواست جڏهن رد ڪئي، ته اسان جا وڪيل جناب عزيز الله شيخ جي پارٽنر مسٽر ابراهيم صاحب سپريم ڪورٽ جي ضمانت لاءِ درخواست ڏني. سپريم ڪورٽ سڀوري اسان جي ضمانت واري درخواست عارضي ضمانت لاءِ منظور ڪئي. جڏهن اها خبر پئي ته ڏاڍا خوش ٿيڻ لڳاسين. ڪپڙا سُنا پائي تيار ٿياسين؟ هاٺي لڳاسين دوستن ڪان موڪلائڻ. هوڏانهن سڪندر دوستن ڪان ايڊريسون وٺڻ لڳو ۽ ڪن ڪي پنهنجون انڊريسون ڏيڻ لڳو بهرحال جوان وسان ڪين گهٽايو.

"سنڌ يونيورسٽي جي 3 شاگردن جي ضمانت"

ڪراچي (نمائندو خصوصي)

ڪالهه سپريم ڪورٽ ٽن سنڌي شاگردن هرهڪ محمد اسماعيل وساڻ، عزيز پنگوار ۽ سڪندر پنگوار جو ضامن ڪنيو ياد رهي انهن کي سنڌ يونيورسٽيءَ جي ڪنووڪيشن جي موقعي تي هنگامي جي سلسليٰ ۾ گرفتار ڪيو ويو هو.

آءٌ ۽ اسماعيل وساڻ گڏجي انور نظاماڻي وٽ وياسين هو اسان جي آزاديءَ واري ڳالهه ٻڌي روئڻهارڪو ٿي ويو پنهنجي باري ۾ چيائين ته ٻاهر نڪري منهنجيٰ لاءِ تحريڪ هلائجو. يار، اوهان جي وڃي ڪان پوءِ هيءَ دنيا مون کي ويڳائي لڳندي بهرحال ڪيس دم دلاسا ڏيئي اسان ٻين دوستن ڪان موڪلائڻ لڳاسين.

اها رات اسان ڪل پوڳ ۾ گذاري، خوشيءَ ۾ تبديلي نه آئي سيڪو پري پري پولار ۾ اڪيون ڪپايو ستو پيو هو. هڪڙي مزي جي ڳالهه ته:

هيءُ منهنجو سؤٽ سڪندر پنگوار، سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ هڪ ڇوڪري تي مشتاق هوندو هو هاسٽل ۾ مون کي منٿ ڪندو هو ته مهرباني ڪري مون کي خط لکي ڏي ڇو ته آءٌ هن تجربي ۾ هوشيار هوندو هوس. تنهنڪري پيو منٿ آزي ڪندو هو. خط لکرائڻ وقت مڙس جي لچ لچان لڳي پيئي هوندي هئي. آءٌ ۽ اسماعيل ڪيس ڏاڍو چيڙائيندا هئاسون. خط لکائي پوءِ پاڻ ويهي پڙهندو هو. پڙهي تڏا شوڪارا پڻ پريندو هو ڪڏهن ڪڏهن ته درد پريا انڊين گانا پيو جهونگاريندو هو. سڪندر ان ڇوڪري (اينN) جي عشق ۾ تحريڪ

ڪان به پيو پاسو ڪندو هو. ڇو ته ” N اسان جي نظرياتي مخالف هوندي هئي ۽ سندس همدرديون سپاف سان هونديون هيون. ڪنووڪيشن جي هنگامي ڪان پوءِ هوءَ سڪندر سان بلڪل (نظرياتي طرح) ڪاوڙيل هئي. سڪندر ڪيس جيل مان روز پيو خط لکندو هو. پر افسوس جو سندس خطن جو آخر تائين ڪوبه جواب ڪونه آيو هو. اڄ به پنهنجي منهن سوچيندي سوچيندي آخر لاشعوري طرح سندس زبان مان هڪ درديلي ڪلام جا ٻول نڪري ويا. ٿڌو شوڪارو پري ڪجهه پٽڪيو پوءِ ته وساڻ ڪي ڪجهه ملي ويو ڪيس ڏاڍو چيڙاياڻين مان ڪلندو رهيس اسماعيل وساڻ ڪلائيندو رهيو. رات جو گهٽي دير ڪان پوءِ ننڊ آئي.

اسان اڃا ستا ئي پيا هئاسين ته صبح جو آغا صاحب جيلر آيو! ته ”ٻاهر پوليس اوهان جي گرفتاري لاءِ ويٺي آهي“! اهو ٻڌي اسان جا لڳ ئي وسامي ويا. هرڪو هڪٻئي ڏانهن ڏاڍي معصوميت سان نهاري رهيو هو. ڇو ته سڄي رات آزاديءَ جي تصور ۾ سوچيندا ئي رهيا هئاسين. پر اسان جا خيالي واريءَ جا گهرڙا ڍهي چڪا هئا مطلب ته ڏاڍو افسوس ٿيو. مجبورا اسان کي نماڻو ٿي ويهڻو پيو. اها خبر جڏهن انور نظاماڻي کي پئي ته هو خوشيءَ مان ڊوڙندو آيو ڪلندو مٽڪي جهڙو پيٽ لوڏيندو، ٻانهون هٽندو اچي اسان وٽ رسيو ۽ مبارڪون ڏيڻ لڳو ته وري به شڪر ٿيو جو گڏ ٿياسين. اسان هن ڏانهن نهايت حقارت مان نهاريو. نظاماڻي ويچارو وڌيڪ ڪجهه نه سگهيو.!

سپريم ڪورٽ جڏهن اسان جي عارضي ضمانت منظور ڪئي. پر اڃا باقائدي ڪنفرم ڪونه ٿي هئي. حڪومت طرفان اسان کي ٽن مهينن لاءِ نظربند ڪيو ويو. اسان نظربنديءَ جي خلاف هاءِ ڪورٽ ۾ رٽ داخل ڪئي. مگر اسان کي سينٽرل جيل حيدرآباد مان ٽن مهينن لاءِ (Detain) نظربنديءَ ۾ ڪراچيءَ سينٽرل جيل آندو ويو، جتي سڀ کان پهريان اسان جي ملاقات ڊپٽي سپرنٽيڊنٽ جيل دراني سان ٿي. هن اسان جي گرفتاري جا (Allegations) الزام پڙهيا. (دراني هن کان اڳ نوابشاهه ڊسٽرڪٽ جيل تي ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ هو. تن ڏينهن ۾ هڪڙي شاگرد دوست شعبان پنيءَ کي گرفتار ڪري جڏهن

ڊسٽرڪٽ جيل آندو ويو. تڏهن ڪيس پٽين کي پوڇي هٽڻ جو حڪم ڊراني ڏنو هو. اسان ان حڪم خلاف اخبارن ۾ بيان ڏنا هئا) اسان جا نالا پڙهي چيائين ته ”معتبرؤ! نيٺ اوهين به منهنجي ور چڙهي ويؤ نه.! گهٽا ڏينهن اوهان ڪئي هئي. اهو بڌي اسان کي گذريل بيان واري ڪارروائي ياد آئي ۽ گهڙي کن لاءِ لڳ ڪاندارجي ويا. پوءِ اسان کي جيل جي حوالي ڪيو ويو.

قدرت خدا جي اهي ساڳيا ماڻهو چام صادق علي جا ستايل ۽ قاسايل اڳئي ڪراچي جيل ۾ موجود هئا. ڊاڪٽر اعزاز نظير مزدور ليڊر ۽ تحريڪ استقلال جو محفوظ ياز خان به اتي قيد ٿيل هئا.

اسان اتي ڪراچي سينٽرل جيل ۾ سي ڪلاس بارڪ نمبر 16 ۾ رهڻ لڳاسون. چند ڏينهن کان پوءِ انور نظاماڻيءَ کي به ڪراچي جيل آندو ويو. ڇو جو هن به پنهنجي نظربنديءَ خلاف هاءِ ڪورٽ ۾ رٽ داخل ڪئي هئي. هاءِ ڪورٽ سندس درخواست منظور ڪئي. نظاماڻي جي پهچڻ سان غم ڪجهه خوشيءَ ۾ تبديل ٿي ويو. نظاماڻيءَ سميت سڀ گڏ رهندا هئاسون. هتي اڳي کان به وڌيڪ قرب سان گذاريوسين. اڄ به ياد آهن وريام ڏاهريءَ جا پر سوز ڳاتل گيت، جيڪي تصور ۾ اڄا ڪنن ۾ پرن پيا. واه واه زندگيءَ پر ياد رهندا. وريام جو ڳاتل هيءُ ڪلام جيڪو هو گهڙي تي ڳائيندو هو

پرچن شال پنهوار ڍولا مارو مون سان

ته مدهوشيءَ ڇانئجي ويندي هئي.

اڄ به ياد اٿم، هاءِ ڪورٽ ۾ جڏهن پيشيءَ جو ڏينهن آيو. اسين پوليس پارٽيءَ سان گڏ جيل کان ٻاهر نڪتاسين. ٻاهريون منظر ڏسي اسان کي دهشت وٺي ويئي. ڇو جو چار پنج پوليس جون گاڏيون، وڏن عملدارن جي موجودگيءَ ۾ وائرليس سان ليس ٿيل، سپاهي رائيفلن جي سان تيار لڳا بيٺا هئا. شينهن جهڙي مڙس کي ڏسي ششدر ٿي وياسين، هو قيمص شلوار ۾ ملبوس هو. اڇي سونهاري، اکين مان باهه جا شعلا ٿي نڪتس. بلڪل اکيون ڳاڙهن بيرن وانگر رنگ رتول هيس. مٿي تي وڏو پٽڪو هيس، جيڪو هڪ بنهه نرالي انداز ۾ جيئن مري ٻروچ ٻڌندا آهن) انهيءَ پٽڪي جو پلاند سندس سيني تي منهن کان هيٺ جهالر ڪري بيٺو هو. سو

سندس ڇاتيءَ تي رقص ڪري رهيو هو بعد ۾ خبر پئي ته هيءَ بلوچستان جو جو ليڊر شيروف هو.!

اسان پاڻ کي (هن جي مقابلي ۾) قابل نه سمجهيو ۽ احساس ڪمتريءَ ۾ مبتلا ٿي هڪا ٻڪا ٿي ويناسين. هاڻي اسان کي هن وڏي پوليس اٿالي جي موجود هئڻ جو مقصد سمجهه ۾ اچي ويو. هن مانجهي مڙس اسان سان ڳالهائڻ شروع ڪيو. سندس آواز ۾ ڏاڍو رعب هو بلڪل ائين جيئن شينهن جي گجگوڙ هئي. جناب شير محمد مري عرف جنرل شيروف اسان کان پڇيو ته ”ڪهڙي ڏوهه ۾ قاتل آهيو ۽ آهيو ڪير؟ اتي سڪندر ينگوار سرهو ٿي ڳالهايو ته ”اسين ڪنووڪيشن ۾ حفيظ پيرزادي کي چماٽ هئڻ واري الزام هيٺ قاتل آهيون، هن سڪندر کان اسان جا نالا پڇيا، اسان ڪيس پنهنجو تعارف ڪرايو ۽ پوءِ موٽ ۾ ڪانئس سندس اسم شريف پڇيوسين. ته پهه وراڻيائين ته ”مون کي شير محمد مري عرف جنرل شيروف سڏيندا آهن“ اسان کان هيڪر ڇرڪ نڪري ويو ۽ سوچڻ لڳاسين ته هڪڙي شينهن کي ڪيئن نه اچي گدڙن ورايو آهي. افسوس..!. ڪچهري ڪندي ٻڌايائين ته ”اوهان شاگردن ۾ ڪجهه نه ڪجهه سجاڳي آهي. باقي حيف آهي انهن سنڌين کي جيڪي حڪومت ۾ رهندي به سنڌي سڏائين ٿا ۽ سنڌين جي لاءِ ڪجهه به نه ٿا ڪن. جيڪڏهن ڪين همت ۽ ذرا غيرت هجي ها ته گهڻا سال اڳ هو پنهنجا حق وٺي ڇڏين ها.“!

هن شينهن تي پاڪستان جي خلاف غداريءَ جو الزام هو. سندس خلاف هاءِ ڪورٽ ۾ ڪيس هلي رهيو هو. ڪچهريءَ ۾ خبر ئي نه پئجي سگهي جو پوليس گاڏي اچي هاءِ ڪورٽ وٽ بيني، گاڏيءَ جو دروازو کوليو ويو. اسان کي گاردن پاڻ سان گڏ وٺي عدالت ڏانهن روانو ٿيو. ۽ جنرل شيروف کي سنگينن جي پهري ۾ گدڙن اچي ڪورٽ پهچايو.

اسان اجان عدالتي سڏ جي انتظار ۾ هئاسين ته بابا سائين به اچي ويو. اسين ٽئي ڄڻا (اسماعيل، سڪندر ۽ آءٌ) ساڻس ملياسين. بابا حال احوال ورتو. پوءِ پاڻ احوال ڏيندي چيائين ته ”پوليس اسان کي روز پئي ٿي تنگ ڪري، اسين هاڻي بلڪل بيزار ٿي پيا آهيون.

هاڻي جي منهنجو پٽ آهين ته معافي لکي ڏي...! مون ۾ هاڻي وڌيڪ تڪليف برداشت ڪرڻ جي سگهه ڪانه رهي آهي. آئون ڏاڍو مجبور ٿي پيو آهيان، هان.... هي معافي نامون لکيل اٿئي، هن تي رڳو صحيح ڪر...!

اهو ٻڌي منهنجيون هينيون هيٺ مٿيون مٿي ٿي ويون، اکين آڏو اونده اچي ويئي، پاڻ کي ٻن باهين جي وچ ۾ محسوس ڪيم، هڪ طرف سڄي فيڊريشن ۽ سنڌ جي عظمت جو سوال هو، دوستن جو مون تي ناز هو ۽ ان کان سواءِ سنڌي شاگردن جي (اسان جي گرفتاريءَ کان وٺي اڄ تائين) جدوجهد هئي.

ٻئي طرف اها هستي هئي، جنهن کي ڪعبو قبلو چيو ويندو آهي، جنهن منهنجي سني نموني تربيت ڪئي هئي...!

مون پيو طرف وڌيڪ ڳورو سمجهيو ۽ ڏڪندڙ هٿن سان معافي وٺندي صحيح ڪيم (اهو معافي نامون والد صاحب، ممتاز ڀٽي جي پوليٽيڪل سيڪريٽري مسعود نورانيءَ کي ڏنو. ليڪن افسوس جو ڪوبه ڪڙنيل ڪونه نڪتو...!)

آءٌ اجا عدالتي سڏ جي انتظار ۾ هيس ته ايتري ۾ فرسٽ فلور تي هڪ پٺاڻ پوليس آفيسر آيو. ڪورٽ جي نائڪ کان پڇيائين ته ”ڪنووڪيشن واري ڪيس ۾ گهربل جوابدار ڪهڙا آهن؟“ نائڪ اسان ڏانهن اشارو ڪندي ٻڌايس ته اهي آهن. ڪراچيءَ جا شاگرد دوست آيا هئا، تن چانهه وغيره گهرائي. اسان ان پوليس واري کي سڏ ڪيو ته پهريان چانهه پيو پوءِ جيئن هوندو تيئن ٿيندو. اسان ڪنووڪيشن واري ڪيس ۾ آيا آهيون اوهان ٻي ڏڙڪ تي ويهو. اسين ڀڄڻ وارا ناهيون اطمينان ڪريو.“

بهرحال ٽي مهينا، اسين نظر بنديءَ جي سزا خلاف داخل ڪيل رٽ جي مطابق هاءِ ڪورٽ ۾ شنوائي تي ايندا رهياسين. وقت تيزيءَ سان گذرندو رهيو. ٽن مهينن جي حاضري هفتي ۾ هاءِ ڪورٽ فتويٰ ڏني ته:

”هنن کي هلندڙ ڪيس مان ڪورٽ سڳوري آزاد ٿي ڪري“ اهڙو ليٽر جيل اختياريءَ وارن کي مليو جنهن ۾ لکيل هو ته:

”جيڪڏهن ٻئي ڪنهن به ڪيس ۾ گهربل نه آهن ته کين آزاد ڪيو وڃي.“

جيل کان ٻاهر مائٽ مٽ ۽ دوست ونڻ آيا اندر سڀني قيدين کان موڪلائي ٻاهر ايندي سوچڻ لڳائين ته وري به اسان کي گرفتار ڪيو ويندو. ڇو ته اڳيون مثال به اسان جي سامهون هو. خيرن سان جيئن ٻاهر نڪتاسين ته واقعي اسان وارو اندازو صحيح ثابت ٿيو. يعني پوليس جو وڏو اٽالو اسان جي گرفتاريءَ لاءِ ٻاهر بيٺل هو. يڪدم اسان کي پوليس جي گهيري ۾ آندو ويو. ٻي معنيٰ ۾ گرفتار ڪيو ويو. هوڏانهن سڀني آيل مٽن مائٽن جي دل ۾ ملڻ جي حسرت رهجي ويئي..!

اسان کي سينٽرل جيل ڪراچي کان گرفتار ڪري سڌو ”نيو ٽائون ٿاڻي“ تي آندو ويو. ٽي چار ڪلاڪ اتي اسان کي بند ڪري وري ”ڪلفٽن ٿاڻي“ تي وٺي آيا. هتي اسان کي پنهنجون زندگيون غير محفوظ محسوس ٿيڻ لڳيون. ڇو جو ان وقت اهڙا واقعا ٻڌڻ ۾ آيا هئا مثال:

(الف) پير صاحب پاڳاري جا 6- حر (جيڪي قيدي هئا تن کي رات جو وٺن سان ٻڌي، رائيفلن جي گولين سان، سندس سينا پرڻ ڪري کين شهيد ڪيو ويو) ڊاڙيل ڏيکاري ماريا ويا.

(ب) سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ اشوڪ ڪمار، علي مردان شاهه ۽ ڪيترو نوجوان به حڪومت جي اشاري تي شهيد ڪيا ويا.

اڳ ۾ ٻڌائي آيو آهيان ته سنڌي شاگردن جي جدوجهد نيٺ حڪومت کي مجبور ڪري ڇڏيو هو. ان وقت مسعود نوراني، ممتاز پٺي جو پوليٽيڪل سيڪريٽري هو. هنن شاگردن جي طاقت کي ختم ڪرائڻ لاءِ شاگردن کي پاڻ ۾ ويڙهايو. يوسف جکراڻي ظاهر ۾ جيئي سنڌ جو هو پر اندروني طرح ممتاز پٺي جو خريد ڪيل گڏو هو. تنهن حڪومت جي اشاري تي يونيورسٽي ۾ جهيڙا ڪرڻ شروع ڪيا.

پير منور گروپ ۽ يوسف جکراڻي وارن هڪٻئي جي حمايتي شاگردن کي گولين هٽي ڏڪيندا رهيا. انهن جهيڙن ۾ علي مراد شاهه ۽ ڪيترو (ٻئي سنڌي شاگرد) شهيد ٿي ويا. شهيد ٿيندڙ شاگرد جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن سان واسطو رکندڙ هئا تنهنڪري

هاڻي جيئي سنڌ ۽ سپاف جو ٽڪر شروع ٿي چڪو هو. سيني شاگردن کي ڏاڍو ڏک ٿيو جو سنڌي سنڌي کي پيا ماريندا هئا پر اصل دشمنن کي ڪپر به ڪونه چوندو هو. مطلب ته پنهنجي تباهي پاڻ پيا ڪندا هئا. انهيءَ چونڊ ۾ ڪو به وڏاءُ ڪونه ٿيندو ته سنڌي شاگردن جي طاقت کي (غدارن) ڪچلي ڇڏڻ ۾ پنهنجي وسان ڪين گهٽايو، يعني پاڻ کي پاڻ جي هٿان مارايو ويو.

علي مردان شاهه ۽ ڪيڙي (شهيد ٿيل شاگردن جي ڏوهه ۾) واري ڪيس ۾ سڪندر ڏهراج کي گرفتار ڪري ڄامشورو ٿاڻي تي آندو ويو. انهن ساڳين ڏينهن ۾ اشوڪ ڪمار جي فرار ٿيڻ جي ڳالهه عام ٿي ويئي جنهن جي اصل حقيقت جي صحيح معني ۾ خبر پئجي نه سگهي. سڪندر ڏهراج، ان ڪيس ۾ آزاد ٿي ويو. هڪ ڏينهن اسان جي ملاقات لاءِ سينٽرل جيل آيو. ڪائنس اشوڪ ڪمار جي واقعي جي خبر پڇي سون تنهن ٻڌايو ته:

اشوڪ ڪمار تي هڪ ٽرانسميشن ڦاهڻ جو ڪيس ڦاهيو ويو هو. انهيءَ الزام ۾ ڪيس به ڄامشورو جيل ۾ قيد ڪيو ويو. آءٌ به اتي جيل ۾ هيس. پر ٻي باريڪ ۾. جتي اشوڪ جي ملاقات بلڪل بند هوندي هئي. پر منهنجي ملاقات آزادانه نموني ٿيندي هئي. مون کي باريڪ مان ٻاهر نڪري چڪر ڏيڻ جي به اجازت هوندي هئي. هڪ ڏينهن اهڙي موقعي ملندي مون لوهي شيخن جي پويان ويٺل اشوڪ کان پڇيو ته "اشوڪ ڪيئن آهين...!" هن غريب جا صرف چپ چريا "ڳلن تان ڳوڙها ڳڙڻ لڳس. هڪ اڳئي سنهڙو هو ويتر ٻکن ۾ سڪي پڃرو بنجي چڪو هو. ڪجهه پڙڪيو، جيڪو سمجهي ڪونه سگهيس، شايد اهو چئي رهيو هو ته "منهنجو ڏوهه اهو آهي ته آءٌ سنڌي آهيان...!" پوءِ آءٌ موٽي اچي پنهنجي باريڪ ۾ ويٺس.

هوڏانهن انهيءَ ڳالهه جو ٻيو پاسو يونيورسٽيءَ ۾ اشوڪ جو ظاهري ڏوهه اهو چيو ٿي ويو ته روشن پنهور (جيڪو ان وقت سپاف جو چيئرمن هو) جي پاءُ ۽ اشوڪ جي وچ ۾ ٻاهرين ملڪن جي طرفان اسڪالرشپ وٺڻ جو مسئلو هو. روشن پنهور جي پاءُ کان اشوڪ تمام گهڻو هوشيار هو. جنهن ڪري هيءَ اسڪالر شپ جو حقدار هو.

ٽورن ڏينهن ۾ اهو پڌڻ ۾ آيو ته اشوڪ ڪمار کي ممتاز علي پٺي، روشن پنهور جي چوڻ تي بک وگهي مارائي، ٺٽي ضلعي جو هڪ صوبيدار هو تنهن جي هٿان، سنڌوءَ ۾ لوڙهائي ڇڏيو. پر پوليس طرفان اهو اعلان ڪيو ويو ته "اشوڪ ڪمار جيل مان فرار ٿي ويو آهي." مطلب ته اسڪالر شپ کان محروم رکڻ لاءِ ڪيس زندگيءَ کان محروم ڪيو ويو...!

اڄ به اشوڪ ڪمار جي جيجل امڙ جي باري ۾ چيو وڃي ٿو ته درجي ڪڙڪائڻ تي چرڪ پري اٿي ڊوڙندي در وٽ پهچندي آهي ۽ بي اختيار وڏي واڪي رڙ ڪري چوندي آهي ته "پٽ، اشوڪ اچي وئين" جواب نه ملڻ تي در وٽ ويهي پڳوان کي پاڏائي چوندي آهي ته "پڳوان سنڌي سڏائڻ ڏوهه آهي؟" پوءِ زارو قطار روئي چوندي آهي ته پٽ، ماءُ جيجل کان ڇو ڪاوڙيو آن پٽ اچ، جلدي اچ.

هي سٽون جڏهن آءُ لکان ٿو ته دل ۾ درد پيدا ٿو ٿئي ته ڪيتريون اهڙيون مائرون هونديون، جيڪي اڄا تائين پنهنجي بچن جي اچڻ جي آس اندر ۾ سانديون ويٺيون هونديون..!"

حالانڪ اشوڪ ڪمار (شهيد) جي باري ۾ حڪومت جو اهو اعلان ته هو فرار ٿي ويو آهي. اهو اعلان پاڻ کي بچائڻ لاءِ سوچيل سمجهيل منصوبو هو پر اشوڪ کي چيچلائي چيچلائي ماريو ويو. اڄ اشوڪ سنڌ واسين جي دلين تي آهي ۽ رهندو...!"

انهيءَ سڄي پس منظر کي سامهون رکي اسان به محسوس ڪيو ته اڄ اسين ختم ڪيا ويندا سون. ڪلفٽن ٿاڻي کان پوءِ اسان کي آرٽلري ٿاڻي تي آندو ويو. اهو وقت رات جو 12- وڳين جو هو. ٿاڻي تي اهو ساڳيو ئي صوبيدار هو (جنهن کي اسان هاءِ ڪورٽ ۾ چانهه پياري هئي) هو اسان کي ڏسي اسان جي حال تي رحم ڪائڻ لڳو. سندس چهري مان همدردي ظاهر ٿي رهي هئي. دل ۾ ڪنهن اينڌڙ خيال کان ڪڏهن ڪڏهن چرڪي ٿي ويو. ڪلاڪن کان پوءِ الائي ڪنهن سان ٽيليفون تي ڳالهايو. هن رسيور ڪٽندي "چيو ها، اهي ٺٽي جوابدار هتي مون وٽ آهن!" پوءِ هن اسان کي چيو ته "توهان هلو. آءٌ مجبور آهيان."

پوليس وارن وٽ رائيفلن کان سواءِ هڪڙي هڪ نالي بندوق به هئي. هاڻ اسان کي رپئي جا 18- آنا وسي ويئي ته بس هاڻي اسان جي حياتي پوري ٿيڻ تي آهي. اها سڄي رات اسان خوف ۾ گذاري، ننڊ جو ته ڪو تصور ئي ڪونه هو. صبح جو اهو پٺاڻ صوبيدار ڪلندو آيو. اچڻ شرط مبارڪون ڏنائين. اسان حيرت مان پڇيو ته "سائين ڇا جيون مبارڪون؟" تنهن تي وراڻيائين ته "توهان تي ڊي- پي- آر تحت 49-42 جو ڪيس داخل ٿي ويو آهي." اسان ويتر حيرت مان پڇيو ته "سائين ڊي- پي- آر جو ڪيس ٿيو آهي ۽ اوهان وري مبارڪون پيا ڏيو...!

وري به سواءِ ٻئي ڪنهن جواب ڏيڻ جي چيائين ته "اي- مبارڪون هجنو جو حياتي....!

جڏهن وڌيڪ پريشان ٿياسين ته چوڻ لڳو ته ممتاز علي ڀٽي جي جاءِ تي سنڌ جو وڏو وزير جناب غلام مصطفيٰ خان جتوئي ٿيو آهي!"

ڪلفٽن ٿاڻي تان اسان کي پيهر ڪراچي سينٽرل جيل آندو ويو. هي اسان جا واقفڪار حر مجاهد اسان کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيا ۽ ڀاڪر پائي چميون ڏيڻ لڳا. اسان ڪانئن ايتري خوشيءَ جو سبب پڇيو ته هنن ٻڌايو ته "اسان کي جيل عملدارن کان خبر پئي هئي ته "حڪومت اوهان ٽنهي کي ختم ڪرڻ جو حڪم ڏنو هو." اسان سڄي رات قرآن شريف جي تلاوت ڪري رب پاڪ کي ٻاڏايو ته اوهان جي زندگي سلامت رکي. ڌڻي سائينءَ اسان جي دعا قبول ڪئي ۽ اوهان اڄ خيرن سان واپس اچي مليا آهيو!"

ٻي شنوائيءَ تي اسان کي ڊي- پي- آر ۾ لڳل قلم 49-42 ڪيسن جو ضامن ڪنيو ويو، ڪيس ۾ پيروي اسان جي وڪيل جناب عزيز الله شيخ ۽ مسٽر محمد ابراهيم صاحب جن ڪئي آزاد ڪرڻ جو آرڊر جيل اختياريءَ وارن وٽ ٻئي ٽئين ڏينهن تي پهتو.

اتي جيل ۾ هڪ پناهگير ڪلارڪ هو (جيل سپرنٽينڊنٽ جي آفيس ۾) ان پنهنجو پاڻ ملهايو. ڇا ڪيائين جو اسان وارا ڪاغذ بين عام قيدين جي ڪاغذن سان گڏ رکي ڇڏيائين (هونءَ حقيقت ۾ حڪومت طرفان ڪنهن به سياسيءَ قيديءَ کي آزاد ڪرڻ جي منع ٿيل

هئي). جڏهن اهي ڪاغذ ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ جي ٽيبل تي پهتا ته ٽڪڙ ۾ هو اسان وارن ڪاغذن تي به صحيح ڪري ويو.

هوڏانهن ان ڪلارڪ اسان کي نياپو موڪليو ته توهان جي آزاديءَ جو آرڊر صحيح ٿي ويو آهي. تنهن ڪري تيار ٿي ويناسين تڏهن حقيقي اسمٽڻ حر مجاهدن) پڇيو ته اسان کين قاسي ته وٽي چيو ته "(حر مجاهدن) پڇيو ته اسان کين پاسي تي وٽي چيو ته "ڳالهه دل ۾ رکجو. اسين آزاد ٿي رهيا آهيون." ايتري ۾ اسان کي سڏ ٿيو. جڏهن اسين ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ مسٽر درانيءَ وٽ پهتاسون ته اسان کي ڏسي رڙ ڪري چيائين ته "ڇا توهان آزاد ٿيا آهيو ڇا.؟ اسان هائوڪار ڪئي. اتي هو ايڏو ته وائڙو ٿي ويو جو اتي ويهي رهيو ۽ لڳو اسان کي منهن ۾ ٽڪڻ....!

پوءِ ته هينئن اسٽاف تي جيڪي چوهه چنڊٽا هيس سي چنڊيائين پر هٿان هاڄ نکري وئي هيس سو ڇا ٿي ڪري سگهيو اسان کي اتي گهٽ ۾ گهٽ ٽي ڪلاڪ ويهاري ڇڏيو. 5- وڳين جا آيل مٿان-8 اچي ٿيا. ٻاهران دروازي تي منهنجو سؤٽ شهبيگ خان بيٺو هجي. سو به انتظار ۾ هيو. نڪي اسان جي هٿان جند ڇٽي نڪي وري سؤٽ جو انتظار ڪٽي. اتي اسان کي ڪنهن صلاح ڏني ته ڪجهه ڳالهايو نه ته ڪونه ڇڏيندو.! هاڻ اسان به اتي شور ڪيو. دروازي وٽ بيٺل سؤٽ شهبيگ خان کي چيم ته "اسان کي بغير ڪنهن جواز جي روڪيو پيو وڃي. اسان پورا ٽي ڪلاڪ انتظار ڪيو آهي. توهان مهرباني ڪري وڪيل صاحب جناب عزيز الله شيخ ڏانهن وڃو. وڃي ڪيس اها سچي حقيقت ٻڌايو.!"

ان ڏينهن وزير اعظم ذوالفقار علي ڀٽو، ڄام صادق علي جي دعوت تي ٽنڊي آدم آيو هو. دراني جتي ڪٿي ٽيليفون ڪري پڇيو پر ڪيس ڪوبه وڏو آفيسر ڪونه مليو. ڇو جو وزيراعظم جي منزل هئي. درانيءَ پيهر ٽيليفون ڪري هر ضلعي مان پڇا ڪئي ته "هنن جي برخلاف ڪٿي وارنٽ ته نه آهن." پر ڪيس ڪٿان به خبر ڪانه پئي. پوءِ مجبور ٿي جيل سپرنٽينڊنٽ کي ٽيليفون ڪري سچي حقيقت ٻڌايائين ۽ اهو به ٻڌايائين ته هنن جو هڪڙو ماڻهو وڪيل ڏي

۽ ويو آهي. جيل سپرنٽينڊنٽ چيو ته ”ڀلا هاڻي ڇا ٿو ٿي سگهي! پوءِ دراني مس وچي اسان مان هٿ ڪڍيا.

اسان 11- مهينا سزا ڪاٽي آزاد ٿياسين. جيل مان ٻاهر نڪري جلدي جلدي دوستن سان گڏ اچي حيدرآباد پهتاسين. جتان چناب ايڪسپريس ۾ چڙهي نوابشاهه پهتاسين.

(8)

11 مهينا جيل ڪاٽڻ کان معذوريءَ تائين

سورن ڏينهن کان پوءِ سپريم ڪورٽ ڪراچي واري بينچ اسان مان، منهنجي ۽ سڪندر جي ضمانت پڪي (ڪنفرم= Conform) ڪئي. پر اسمائيل وساڻ جي ضمانت رد ڪئي. اسان کان پنج پنج هزارن جي شورٽي ورتي ويئي.

اسين شنوائيءَ تي ٽربيونل ۾ پيش ٿيڻ لاءِ حاضر ٿياسين. اسان کي وري ٻي تاريخ مِلي. ٻاهر ڪورٽ کان نڪتاسين ته خبر پئي ته گرفتار ڪرڻ لاءِ پوليس بيٺي آهي. اسان ٻنهي (سڪندر ۽ منهنجي) ضمانت ٿيل هئي سو ڳالهه ٻڌي آڻ ٻڌي ڪري ٻاهر نڪتاسين. پر اسماعيل جي ڪا خبر پئجي ڪانه سگهي ته هو ڪيئن اتان نڪري ويو. اسان ڳوٺ پهتاسين. مون والد صاحب سان سڄي حقيقت ڪئي ته پوليس وري گرفتار ڪرڻ لاءِ پئي سٽون هڻي.

بابا، پاڙي جي مشهور زميندار حاجي امام علي انڙ کي گذارش ڪئي ته جيئن اوچتي گرفتاريءَ کان بچاءُ ڪيو وڃي. بابا سائين جي حاجي امام علي انڙ سان سٺي دعا سلام هئي. تن ڏينهن ۾ سنڌ جو وڏو وزير غلام مصطفيٰ خان جتوئي نواب شاهه ضلعي جي دؤري تي آيل هو. تنهن کي انڙ صاحب چيو. جتوئي صاحب وراڻيو ته ”جي عزيز اتي آهي ته گهراڻي مونسان ملايوس.“

مون جڏهن اها ڳالهه ٻڌي ته اعتبار ئي ڪونه پيو اچي. بابا، جو حڪم ته ”پٽ وڃ.“ بس پوءِ ته چڻ ڪڪڙ تي مينهن پئجي ويو. آءٌ سنبري تيار ٿي اٽبڌل سوالن جي جوابن بابت پاڻ کي ذهني طرح تيار ڪرڻ لڳس. انسپيڪشن بنگلي ۾ جتوئي صاحب ترسيل هو. مون

وجي سلام ورايو سيني جون نظرون مون ڏانهن کڄي ويون. آءٌ پنهنجي حقيقي خوف کي لڪائڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪري رهيو هوس. پر ان هوندي به منهنجو بت ڏڪي رهيو هو. اتي ويٺل هڪ ڊاڪٽر صاحب پڇيو ته "ڇو ٿو ڏڪين"؟ مون جواب ۾ چيو ته "سائين بخار اٿم."!

جتوئي صاحب مرڪندي مون کي پنهنجي پرسان ويهڻ لاءِ چيو. ائين ڪٿي ڇئجي ته هو مون کي پنهنجي دام ۾ ڦاسائي رهيو هو. هن مون سان ڳالهائڻ شروع ڪيو (مٿي تي هٿ ڦيري) نرميءَ سان چيائون ته "جي منهنجي مخالفت نه ڪرين ته جيل جي خطرن کان بچي پوندين." پنهنجي خلاف مخالفت ته ڪرڻ لاءِ آماده ڪندي مون کي چيائين ته "پٽ! توهان منهنجي مخالفت نه ڪريو ته آءٌ توهان جون سڀ تڪليفون دور ڪرڻ جي ڪوشش ڪندس!"

مون آڻ مڃي. ان ڏينهن کان وٺي پنهنجي بيٺل ڪردار کي وڃائي ڇڏيو. جتوئي صاحب جو جادو انهيءَ ڪري به مون تي وهي ويو هو جو منهنجي اڌو هيٺيون مسئلو ڪر ڪنيو بيٺو هو.

يعني اهو ڏينهن خالي نه هو جنهن ڏينهن پوليس نه اچي، وڏڙن کي تنگ نه ڪندي هجي. مطلب ته پوليس آزار اسان کان برداشت ڪرڻ کان ٻاهر ٿي ويو هو. ٻئي طرف سڄي سياسي وقار جو سوال هو. مائٽن جي خوشنوديءَ حاصل ڪرڻ خاطر مون پنهنجو سياسي ڪردار ضايع ڪرڻ مناسب سمجهيو اهڙي طرح اچ تائين پنهنجو سياسي مستقبل وڃائي ويهي رهيس. اهڙيءَ طرح جتوئي صاحب جي خاص خليفن ۾ شامل ٿي ويس ۽ ٻين کي به شامل ڪيم. انهن مان سڪندر ينگوار ۽ ديدار بلوچ سر فهرست آهن.

يونيورسٽيءَ مان ٽن سالن لاءِ ريسٽيڪيٽ ٿيل هوس. هاڻي اهو به آرڊر واپس ورتو ويو ۽ مون کي هڪ دفعو ٻيهر تعليم حاصل ڪرڻ جو موقعو مليو. ان عرصي دوران مون ايم- اي پوليٽيڪل سائنس ۾ پاس ڪئي هئي. هڪڙا به واقعا ياد آهن تن کي قلم بند ڪرڻ مناسب ٿو سمجهان.(1) ٿيو هيئن ته ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ مسٽر دراني، سنڌ- يونيورسٽي ۾ مسلم هسٽريءَ ۾ اورل ڏيڻ آيو هو. اسان يونيورسٽي- ۾ چڪر هڻي رهيا هئاسين ته اوچتو اسان جي نظر ان

تي پئي. اسان کي بہ جيل واريون باهيون هجن. چاڪاڻ تہ هيءَ چڱي نموني سان اسان پيش نہ آيو هو. دل ۾ چيوسين تہ ”اسان توکي تہ آسمان تي پئي ڳوليو پر تون تہ ڌرتيءَ تي ملي ويو آهين.“ هاڻي قسمت سان قبضي ۾ آيو آهين.“ تنهن تي ڌرانيءَ اسان کي منٿون ڪرڻ لڳو تہ منهنجي هتي واءِ- واس آهي مهرباني ڪريو اسان چيس تہ ”چڱو تون اورل ڏئي وٺ. 15، منٽن کان پوءِ هو پاهر نڪتو اسان هياسون تاڙ ۾ سو ڪيس گهيري ۾ آندو سون. اتان ڪيس هاسٽل تي ڪمري نمبر 34- تي وٺي آياسين جتي هن کي ڏاڍو هراسان ڪيوسين: ڪنهن چيو تہ هن سان هيءَ تعدي ڪريو تہ وري ڪنهن ڪهڙي صلاح پئي ڏني. مطلب تہ اسان ساڻس ڪو بيو برو سلوڪ ڪونہ ڪيو پر صرف خوفزده ڪيوسين. ٽن چئن ڪلاڪن کان پوءِ هن کان قسم ورتوسين تہ آئينده ڪنهن بہ غريب کي هروپرو تنگ نہ ڪندين هن قرآن شريف تي قسم کنيو تڏهن وڃي کيس آزاد ڪيوسين. انهيءَ سڄي ڪاروائيءَ ڪرڻ مان اسان جي مراد اها هئي تہ جيئن کيس اهو چٽيءَ طرح ذهن نشين ڪرايون تہ ”وقت وقت جي ڳالهہ آهي، ڪڏهن اسان تنهنجي قيد ۾ هئاسون پر اڄ تون اسان جي قيد ۾ آهين. آئيندهہ لاءِ پنهنجي عهدي تي ناز نہ ڪجانءِ ۽ نہ ئي ڪنهن کي ايذائجانءِ....!

(2) ٽربيونل ۾ هڪ ڏينهن منهنجي پيشي هئي. آءٌ اندران جيئن پاهر واپس آيس تہ سامهون مجسٽريٽ عبدالواحد آريسر هٿڪڙيون پهري بيٺو هو هن ويچاري وٽ ٻہ ڪيس هئا. ڪپڙن جي هڙ هئي. جيڪا سندس چنگهن جي وچ ۾ قاتل هئي. جو تہ سندس ٻئي ٻانهون هٿڪڙين ۾ قيد هيون. سندس منهن مان ڪو بہ خوف يا هراس معلوم نہ پئي ٿيو مطلب تہ مضبوط ارادي سان ڪارونجهر جيل بنيو بيٺو هو. سندس چهري تي مرڪ هئي فتح جي.

مون کيس ڏسي لنوائي وڃڻ جي ڪوشش ڪئي پر پاڻ مون کي سڏ ڪيائون. پر مون نهايت بي رخيءَ سان ساڻس هٿ ملايو ۽ پوءِ بغير ڪنهن خوش خير عافيت ۽ ڳالهائڻ جي رمندو رهيس. اڄ جڏهن آءٌ هي سٽون لکان پيو تہ منهنجو ضمير مون کي ملامت ڪري رهيو آهي. منهنجو ڪنڌ شرم کان سندس قرب جي ڪچهرين ۽ احسانن کي ياد ڪندي هميشہ لاءِ جهڪيل رهندو. افسوس اٿم تہ مون

پنهنجي جوانيءَ جي مستيءَ ۾ اهڙن عظيم انسانن کي نہ سڃاتو. منهنجي نظر ۾ هيءَ ”سنڌ جو هو ڇي منهہ“ آهي، مثال هيءُ سنڌي قوم ڪيس سڃاڻي....!

هڪ ڏينهن انجنيئرنگ ڪاليج ڄامشورو يونين جي صدر سرور ڪونڌر جتوئي صاحب کي فنڪشن ۾ خاص مهمان طور شرڪت ڪرڻ جي دعوت ڏني. اسين خريد ڪيل خاص ماڻهو زاه هموار ڪرڻ لاءِ ميدان ۾ لٿاسين ڇو تہ گهڻن شاگردن مخالفت ڪئي. پر جيئن تہ اسين ظاهري طرح ٻين جي سامهون و ڪاميل نہ هئاسون، سو اسان جي وچ ۾ پوڻ ڪري سڀ خاموش ٿي ويا. جتوئي صاحب بنا ڪنهن مخالفت جي فنڪش ۾ شريڪ ٿيو ۽ پوءِ ريسٽ هائوس پهتو. آءٌ سڪندر پنگوار ۽ ديدار بلوچ ٻئي ڏينهن ڪيسن ۾ ڪاغذ ڪنيو ريسٽ هائوس پهتاسين. فنڪشن ۾ اسان جي چاپلوسيءَ واري ڪردار تي جتوئي صاحب ڏاڍو خوش ٿيو هو. تنهن ڪري اسان ساڻس وڃي ملياسين اتي ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ وينو هو. (جيڪو سائين غلام مصطفيٰ شاهہ جي جاءِ تي وائيس چانسلر ٿي آيل هو.) جتوئي صاحب اسان کان اچڻ جو سبب پڇيو. اسان ٽنهي هڪٻئي ڏي نهاريو ۽ گڏو گڏ اسان جا هٿ کيس ڏانهن کڄي ويا ڪاغذ ڪڍي، کولي سندس اڳيان ٽيبل تي رکياسين. ڪاغذ پڙهڻ بغير اسان کان جتوئي صاحب پڇيو تہ ”ڇا ڪپي!“ مون ۽ ديدار بلوچ هڪ زبان ٿي چيو تہ ٽرڪ جي پرمٽ ڪپي. جتوئي صاحب جلدي جلدي صحيح ڪري پرمٽ جا پروانا اسان کي ڏنا.

اتي سائين ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. اسان جي پٺي ٺپريندي ٺوڪ طور مرڪندي چيو تہ ٻيڙائي پار!

جيئن تہ اسان پنهنجو ضمير سياسي سوڌي بازيءَ ۾ ختم ڪري ڇڏيو هو. جنهن ڪري ضمير ڇهنڊڙيون نہ ٿي هنيون. تنهن ڪري ان منهنجي ٻيڙائي پار“ وارو جملو صرف پوڳ سمجهيوسين، ڇو تہ سياڻن جو چوڻ آهي. تہ ٽٽونءَ کي ٽارو تازيءَ کي اشارو“ سو اسان بہ ان مهل ٽٽون بڻيل هئاسين.

چوندا آهن تہ ”داناءُ مري اڪر سان ۽ نادان مرڻي تلوار سان. ٻن مثال کي سامهون رکي اسان ان مهل اڪر سان مرڻ وارا ڪوڙ...

هئاسين افسوس! اتان موڪلائي اسين خوش خوش ٿي ٻاهر نڪتاسين. اها اسان جي پهرين ذاتي سياسي رشوت هئي. پوءِ ته جتوئي صاحب جي اسان کي جتي به ٿي خبر پئي اتي پهچي اڳ ۾ ئي سندس لاءِ راه هموار ڪندا هئاسين.

نواب شاهه ۾ ٻئي دفعي جي دوري دوران جتوئي صاحب کي دعوت ڏنم. (ائين غريباڻي چانهه پارٽي) تنهن کان ته چڻ ضلعي ۾ منهنجي حڪومت ٿي ويئي..هرڪو مون وٽ اچڻ لڳو. آءٌ سندن جائز ڪم حڪومت کان ڪرائي ڏيندو هوس. چو ته مون کي خاطري هوندي هئي ته جتوئي صاحب، مون کي جواب ڏئي سو ته سوال ئي پيدا ڪونه ٿو ٿئي.

سنڌ حڪومت طرفان (سواءِ اسماعيل وساڻ جي) سيني شاگردن جا رسٽيڪيشن آرڊر واپس ورتا. ٻئي دفعي آءٌ ۽ سڪندر پنگوار پلاٽن لاءِ جتوئي صاحب وٽ پهتاسين. ديدار بلوچ به اسان سان گڏ هو. تنهن جتوئي صاحب کان پرمٽ گهري. وري به ڪيس جتوئي صاحب کي ساڳيو ئي جواب ڏنو پر اڳيان به ديدار بلوچ هو سو وري بس جي پرمٽ گهريائين. جتوئي صاحب کي چيائين مڙوئي پرمٽ ڪپي، پوءِ چو نه اها ڪٽي گڏهه گاڏي جي هجي. بهرحال پلاٽن جا آرڊر وٺي ٻاهر نڪتاسين، هج کان پوءِ اهي پرمٽون ڏهه هزار رپيه في پرمٽ جي حساب سان وڪٽي ڇڏيوسين. اڄ ته مون کي ياد آهي ته مون انڪل ٽرڪن جون 4-5 پرمٽون، جاين جا عدد ٽي پلاٽ جن مان هڪ سڪندر پنگوار ۽ هڪ پلاٽ منهنجي پياءُ ۽ هڪ مون ورتو. پر افسوس اهي پلاٽ باقائدي مليا ڪونه، هتن ۾ پرمٽون هيون بلڪل ائين جيئن اڄڪلهه بيروزگار نوجوانن کي سرٽيفڪيٽ هٿن ۾ هوندا آهن، پر نوڪريون...!

جتوئي صاحب جي سفارش سان مون به ماڻهو (اي ايس آءِ لاءِ چونڊرايا. ان وقت سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ سپاف ۾ ممتاز گروپ طاقتور ٿيندو پئي ويو ۽ جتوئي گروپ ظاهر آهي ته ڪمزور ٿي ويو هو. تنهن ڪري لياقت جتوئي اسان کي چيو ته "توهان ممتاز گروپ وارن جي طاقت ٽوڙيو، تنهن لاءِ توهين "سنڌي بلوچ جو شو شو ڇڏي جهيڙو ڪرايو ته جيئن ممتاز گروپ ڪمزور ٿي وڃي. سامراجي

ذهنيت رکندڙ پنهنجا مفاد حاصل ڪرڻ لاءِ پائرن کي پنهنجو پاڻ ۾ ائين ويڙهائيندا آهن، اسان لياقت جتوئيءَ جي انهيءَ سازش کي ذهني طرح سمجهي ڇڏيو هيوسين تنهنڪري ڪيس آسري ۾ رکندا آياسين. هن ڪان اڳ ۾ تجربو حاصل ٿي چڪو هو. جو ممتاز پنهي، يوسف جکراڻيءَ وارن جي هٿان ڪئين ڪونڌر کهرائي ڇڏيا هئا. ٻئي طرف اها حالت هئي جو ممتاز گروپ ۽ جتوئي گروپ جي گروهبنديءَ جي ڪري سپاف وارن جي ٻڌي ٽٽي پئي.

اسين لطيف آباد واري بنگلي تي لياقت جتوئيءَ سان (آءٌ ۽ ديدار بلوچ) ملندا رهندا هئاسون. هن اسان کي طرح طرح جون لالچون آڇيون پر اسان سنڌين کي پنهنجو پاڻ ۾ ويڙهائڻ لاءِ سنڌس مقصد کي پوري ڪرڻ لاءِ ساٿ نہ ڏنو. حالتون يونيورسٽيءَ هڪ دفعو پر امن رهيون، تنهن ڪري يونيورسٽيءَ ۾ ٻيهر اليڪشن جو اعلان ٿيو. جيئي سنڌ اسٽوڊنٽس فيڊريشن طرفان صدارت لاءِ ضمير لاڙڪ ۽ جاويد جوڻيجو آزاد ۽ سپاف طرفان عاشق سومرو اميدوار بيٺا.

سپاف وارن جي اها ڪوشش هئي تہ ڪيئن بہ ٿئي. پر سپاف جو اميدوار ضرور ڪامياب ٿئي. جتوئي صاحب جو پوليٽيڪل سيڪريٽري الهبچايو لغاري حيدرآباد ريسٽ هائوس ۾ ڪيمپ هڻي، عاشق سومرو جي ورڪ لاءِ اچي وينو. ان لاءِ ورڪ ڪرڻ واسطي هو مون پارن کي گهرائي هدايتون ڏيندو رهيو. الهبچائي لغاري چيو تہ "ڪيئن بہ ڪري توهان جاويد جوڻيجي کي هٽ ڪٽايو "چو تہ سنڌس پوزيشن نهايت ئي مضبوط هئي) باقي ضمير لاڙڪ جي نالي چيائين تہ "جيڪڏهن هو هٽ نہ ٿو ڪٽي تہ نہ ڪٽي توهان عاشق سومري جي ورڪ ۾ لڳي وڃو."

سپاف وارن يونيورسٽيءَ ۾ Toelet ۾ بم جو ڌماڪو ڪرائي، ان جو خوب فائدو ورتو. مون ۽ ديدار بلوچ ان ڌماڪي جو بهانو وٺي جيئي سنڌ وارن کي ايترو تہ خوفزده ڪيو هو جو ويچارن هٽ ڪٽڻ جو يقين ڏياريو. اسان جاويد جوڻيجي کي چيو تہ "جي هٽ نہ ڪٽنديں تہ هن "بم ڪيس" ۾ اڙجي ويندين"! هو ويچارو ڏاڍو مايوس ٿي

ويو." ڊچي چوڻ لڳو ته "مون کي جيل کان بچايو باقي هٿ ڪٽڻ لاءِ آءٌ تيار آهيان."

اسان هن کي چيو ته "چڱو تون" "عبدالرحمان ٿهيم" جي بنگلي تي اچ، اتي الهبچائي لغاريءَ کي آءٌ وٺي ٿو اچان جاويد جوڻيجي وعدو ڪيو ته ٺيڪ آ- آءٌ اتي اچان ٿو.

هوڏانهن آءٌ جڏهن حيدرآباد ريسٽ هائوس ۾ پهتس ته منهنجي حيرانيءَ جي حد نه رهي جو جيئي سنڌ جي سرگرم ورڪر پيڻ سحر بلوچ (سحر امداد) ڪيترين ئي سهيلين سان اتي ويٺي هئي. جڏهن هن مون کي ڏٺو ۽ مون هن ڏي نهاريو تڏهن ٻئي ڏاڍو شرمسار ٿياسين ڇو جو ٻئي جيئي سنڌ جا سرگرم ڪارڪن ٿي رهيا هئاسون، پر اڄ پنهنجي نظرياتي مخالفن جي چمچا گيري ڪري رهيا هئاسون.

پوءِ الهبچائي لغاريءَ کي جڏهن آءٌ (لطيف آباد- حيدرآباد) عبدالرحمان ٿهيم جي بنگلي تي وٺي آيس. جاويد جوڻيجو خوف وچان الهبچائي لغاريءَ جي ڪمري ۾ نه آيو پر دريءَ مان اسان ئي ڏسڻ لڳو. مون جاويد جوڻيجي کان هٿ ڪٽڻ لاءِ تحريري بيان لکرائي ورتو. ان حالت هوندي به سپاف جو اميدوار عاشق سومرو اليڪشن ۾ ڪري پيو ۽ جيئي سنڌ طرفان بيٺل اميدوار ضمير لاڙڪ ڪامياب ٿي ويو.

ٿورن ڏينهن کان پوءِ "مير رسول بخش ٽالپر، پٽي صاحب کان اختلافن جي بنياد تي پنهنجي هڪ نئين پارٽي ٺاهڻ لاءِ حيدرآباد ۾ ڪنوينشن ڪوٺايو. جتوئي صاحب جو حڪم مليو ته "تون ٽالپر جي ڪنوينشن ۾ وڃ ۽ اتي وڃي حڪومت جي برخلاف تقرير ڪر ته جيئن ٽالپر کي گرفتار ڪرڻ جو بهانو ملي. "آءٌ هڪ ادني نوڪر جي حيثيت ۾ سنڌس هر حڪم (لالچ جي ڪري) پيروي ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهڻ لڳس. منهنجي لاءِ اهو ڪم ڏکيو ڪونه هو. آءٌ واعدي موجب ڪنوينشن ۾ مقرر ٽائم تي پهتس. ٽالپر جي بنگلي تي تمام گهڻا ماڻهو آيل هئا: اتي مون کان ڇرڪ نڪري ويو، حيرت جي حد نه رهي. مون دل ۾ سمجهيو هو ته صرف آءٌ اڪيلو خريد ٿيل آهيان. پر هتي ته خريد ٿيل ماڻهن جو ڪو ڪاٿو ئي ڪونه هو ڏٺل وائٺل چهرا

جيڪي ٽيڻ جا نہ هئا سي مونکي جتوئي صاحب جي تکيہ ڪلام موجب "سائين ميڏا" چئي ٺوڪيندا ويندا هئا، تن تي جڏهن نظر پئي تہ مون کي پنهنجو پاڻ تي ڪل اچڻ لڳي.

بنگلي تي سڄي سنڌ جي سي- آءِ- ڊي- آيل هئي پر جيئن تہ مون کي خاص ان (سخت تقرير) ڪرڻ لاءِ موڪليو ويو هو. پر مون کان اڳ ۾ اهو ڪم ٻين دوستن ئي پورو پئي ڪيو. مطلب تہ منهنجي دل وارو مقصد پورو ٿي رهيو هو. ايترا تہ ڀاڙيتو مقرر ٻيئل هئا جو مون پنهنجي ضرورت محسوس ڪانہ ڪئي. انهن تقرير ڪندڙن ۾ منهنجو گهاٽو دوست (جنهن جي معرفت آءٌ سياسي ميدان ۾ آيس) بہ هئو جنهن جي واتان اڄ تہ لفظن بجاءِ ٽانڊا نڪتا، هونءَ بہ تقرير جو سنڌ هو پر اڄ تہ هن وارا پئي ورتا. اهو هو سيد شاهہ محمد شاهہ.

ڪنوينشن پورو ٿيو. ليڪن مير رسول بخش ٽالپر گرفتار ڪونہ ٿيو ۽ منهنجو ڪردار شاهہ محمد شاهہ ادا ڪيو.

ٿورن ڏينهن بعد پبلڪ سروس ڪميشن طرفان ايڪسائز ۽ ٽيڪسيشن آفيسر E.T.O ۽ سيڪشن آفيسرن جي چونڊ لاءِ اعلان ڪيو ويو. ڪيترن ئي اميدوارن امتحان لاءِ فارم ڀرايا، جن ۾ آءٌ بہ هڪ هيس امتحاني مرڪز ۾ منهنجو سيٽ نمبر 91- هو. ٻين اميدوارن سان گڏ مان بہ وينس. امتحان ۾ پيپر جو حل نقل ڪرڻ سمجهيم پر عقل ڪم ڪونہ ڪيو. ڀلا پڙهيو هجيم تہ ڪجهہ لکان، هتي تہ نقل لاءِ بہ عقل جي درڪار هئي. لکڻ تہ مون کي اچي ئي ڪونہ پيو! جو تہ آءٌ هاءِ اسڪول کان وٺي يونيورسٽيءَ تائين مڙئي ٺڙڪ ٺڳيءَ تي پاس ٿيو هوس. نقل ڪندي امتحان وٺندڙ (انويجيليٽر- (Invegilator) مون کي ڏسي ورتو. تنهن وچي سپرنٽينڊنٽ کي شڪايت ڪئي. سپرنٽينڊنٽ مون کي سڏايو.

آءٌ هيس جتوئيءَ جو ماڻهو سو ٻي ڪپو تي جلديءَ ۾ وچي حاضر ٿيس. اتي صاحب مون کي دڙڪو ڏنو. مون پاڻ کي ٻي تاج بادشاهہ سمجهي سندس ڌمڪيءَ کي ليکيوئي ڪونہ! سندس ڏنل ڌمڪي جي جواب ۾ مون بہ ڪيس ڌمڪي ڏني. سڄو ڪمرو (گوڙ ڪري) آفيس جو ڪٽي مٿي تي ڪنيم. اصل ماٺ ئي نہ پئي ٿيم. آخرڪار سپرنٽينڊنٽ ڪڪ ٿي پاڻ آفيس مان ٻاهر نڪري ويو. آءٌ اتان

سڌو امتحان هال ۾ اچي ويٺس. منهنجو سيٽ نمبر 91- نوٽ ڪيو ويو. امتحان بہ خيرن سان پورو ٿيو.

امتحان جي ٻئي هفتي مون ڏانهن شوڪار نوٽيس موڪليو ويو. مون ان نوٽيس جو جواب ڏنو. نتيجي ۾ مون کي ٽن سالن لاءِ پبلڪ سروس ڪميشن جي امتحان ۾ ويهڻ کان NO:PSC -Exam /78: نمبر سان ريسٽيڪيٽ ڪيو ويو. پر منهنجي منهن تي مايوسيءَ جا آثار ئي پيدا ڪونہ ٿيا ڇو جو مون کي جتوئيءَ جو پر هو.

ٿورن ڏينهن کان پوءِ رئيس غلام محتبي خان جتوئي مون کي ڪراچي گهرايو. جتوئي هائوس پهچي ڏسان تہ جتوئي صاحب سان سليمان فاروقي. آبڪاريءَ جو سيڪريٽري ويٺل هو. سلام ورائي وڃي ويٺس. جتوئي صاحب، سليمان فاروقي کي چيو تہ "اهو ڇوڪرو آهي جنهن جي لاءِ مون توهان کي چيو هو. فاروقي صاحب مون کي چيو تہ "توهان سرٽيفڪيٽ وغيره کڻي اچو.

ٻئي ڏينهن آءٌ سرٽيفڪيٽ وغيره کڻي مسٽر سليمان فاروقيءَ وٽ آفيس ۾ حاضر ٿيس. هن مون کي باوجود ريسٽيڪيٽ هئڻ جي ايڪسائيز ونگ ۾ جوائننگ لاءِ موڪليو. ايسڪائيز ونگ جي ڊائريڪٽر "مشرف حسن" مون کي جوائننگ ليٽر لکي ڏيڻ جو حڪم ڪيو. مون کي اهو ٻڌي ڏاڍي پريشاني ٿي. ڇو جو مون کي سنڌيءَ ۾ درخواست تہ ڇا پر صحيح معني ۾ خط بہ لکڻ ڪونہ ٿي آيو. سو منهن ڪوڙو ڪري چيم تہ "سائين اگرين ۾ سور آهي." اتي ويٺل هڪ آفيسر منهنجون آگريون ڏسي مرڪي ڏنو. مون شرمساريءَ وچان ڪنڌ کڻي هيٺ ڪيو...!

آفيسر صاحب، هڪ ڪلارڪ کي سڏ ڪري ليٽر لکڻ جو چيو. اهڙيءَ طرح ان ليٽر لکڻ مان منهنجي جان ڇٽي...! پوءِ هيٺين نمبر سان آرڊر وٺي ڊيوٽيءَ تي چڙهيس: Government of sind

Excise & Taxasation Department

No: 10 (35) /74- Estt: /282 karachi, 1.1977

ڊيوٽيءَ تي چڙهيس تہ سهي پر اچي ڦاٿس. هرهڪ ڪاغذ ٻنا پڙهڻ جي صحيح ڪندو هوس. مزي جي ڳالهہ تہ ماڻهو منهنجي انگريزيءَ ۾ صحيح ڏسي کلندا هئا.

آءٌ مٿي واضح ڪري آيو آهيان تہ مون ڪاغذي صورت ۾ ايم- اي جي ڊگري حاصل ڪئي هئي. پر علمي صورت ۾ منهنجي جهالت جو هن مثال مان چٽو ثبوت ملي سگهي ٿو.

حقيقت هن ريت آهي تہ اسان جي ملڪ ۾ لياقت ڪي ڏنو تہ چا پر ڪنگهيو بہ ڪونہ ٿو وڃي. جيئن هڪ مثال ڏيندا آهن تہ هڪڙو اميدوار هڪ ڊائريڪٽر صاحب وٽ انٽرويو ڏيڻ ويو. صاحب سوال ڪرڻ کان اڳ اميدوار جي تاريخ جاگرافي ڏسي پڇيو تہ "بتاؤ لياقت علي خان ڪي ڪتني بهائي تهي؟" اميدوار سوچيو تہ مون کي کهڙي خبر تہ لياقت خان جا گهڻا ڀائر هئا، هاڻي ڳالهايان سچ ٿو (جو تہ سچ تہ ڏاڍو ڪوڙو آهي) پوءِ ڏنو وڃي، سو چيائين تہ:

"سائين وه تين بهائي تهي" اڇها نام بتاؤ (آفيسر يڪدم ٻيو سوال ڪيو) چي، "سائين ايڪ تو ٿها لياقت علي خان دوسري ڪان نام سفارش علي خان اور تيسري ڪان نام رشوت علي خان، يہ تينون بهائي هين" سو ان ڳالهہ وانگر آءٌ بہ سفارش علي خان جو ماڻهو نہ هجان ها تہ (E.T.O) جي پوسٽ ملڻ جو تہ خواب بہ نہ لهان ها.!

بهرحال آءٌ ايڪسائيز اينڊ ٽيڪسيشن آفيسر هوس. شروع شروع ۾ مون کي ڪنهن بہ قسم جي ڄاڻ ڪانہ هئي ۽ نہ ئي اڳ ۾ اهڙو ڪو واسطو هو. نئون ماحول نئون ڪاتو، نوان ماڻهو، نئون آفيسر جيڪڏهن اهي چار ئي ٽول گڏجن تہ حال في الحال تہ ماڻهو چرڪجيو وڃي. اهڙي ماحول ۾ منهنجو اتي آفيس ۾ نہ يار نہ ڪو مددگار. نہ ڪير سمجهائڻ وارو. مطلب تہ جيئن چوندا آهن تہ نماز پڙهندي مسجد ڳچي ۾ پئجي ويئي. مون سان بہ اهڙي تعدي هئي.

هڪ رات منهنجي ڊيوٽي خير سان ايڪسائيزونگ ۾ لڳي. مون سان گڏ انسپيڪٽر اڪرم آرائين ۽ حفيظ راجپوت ۽ ٻيا اسحاق وارا ماڻهو گڏ هئا. اسان کي ايڪسائيز جي هڪڙي مخصوص وين هئي. جنهن ۾ چڙهي مختلف هنڌن تي ڇاپا هڻندا ٽي رهياسون. هڪ هنڌ ڇاپو هنيوسين جتان ٻن جوابدران کي گرفتار ڪري وٽانئن پنج سير پنگ ۽ چوئيتاليهہ پاٽليون چرس هٿ ڪيوسين. جوابدارن ۽ مليل، سڀ سميت اچي آفيس پهتاسين.

ايڪسائيز جا انسپيڪٽر جيڪي سروس جي لحاظ کان مون کان سينئر هئا. تن پاڻ کي گهٽ ظاهر ڪندي، منهنجي دل وٺڻ خاطر نيڪي ڪرڻ لڳا هڪ آواز ٿي چيائون ته:

”واه صاحب واه، تيرا تو جواب نهين“ صاحب آپ ڪا ڇاپا بڙا ڪامياب رها اگر اب آپ گهر جانا چاهين، تو جا سڪتي هين اب آگي قدم. اٹهانا همارا ڪام هي.“

مون به پنهنجي پهرين ڪاميابيءَ جي خوشيءَ ۾ هنن جي پرولي جيڪي مون کي ٽڙڪائڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا. پروڙڻ کان سواءِ ڪٽي گهر ڏانهن رخ رکيو. سڄي رات مون کي ڪاميابيءَ واري خوشي ۾ ننڊ نه آئي، صبح جو تيار ٿي آفيس ۾ جيئن ئي قدم رکيم ته اسٽاف وارا مون کي ڏسي پاڻ ۾ سس پس ڪرڻ لڳا. آءٌ پنهنجي مستيءَ ۾ دنيا کان بي نياز، هنن ڏي توجهه نه ڏيندي اچي آفيس ويٺس.

اڃا ويٺس ئي مس ته پٽيوالو سهڪندو آيو ۽ چيائين ته ”سائين توهان کي ڊائريڪٽر صاحب گهرايو آهي، دل ئي دل ۾ ڏاڍو خوش ٿيس ته صاحب مون کي ڪالهوڪي ڪاميابيءَ تي شاباس ڏيندو! آءٌ صاحب (مشرف علي صاحب) جي آفيس ۾ گهڙيس ته توقع جي خلاف صاحب کي ڏٺم، سلام ورائي بيٺس ته مون کي ويهڻ جو اشارو ڪيائين، مان ينگش صاحب جي پرسان خالي پيل ڪرسيءَ تي ويهي رهيس. ڊائريڪٽر صاحب (جيڪو مهاجر هو) سنڌيءَ ۾ ڳالهائيندي چيو ته ”بابا، رات تون ڊيوٽي ختم ٿيڻ کان اڳ ۾ ڇو هليو ويو هئين!“ مون جواب ۾ وراڻيو ”سائين مون کي انسپيڪٽر صاحبان چيو ته هاڻي توهان جي ڊيوٽي ختم ٿي ويئي ۽ هاڻي توهان جيڪڏهن چاهيو ته گهر وڃي سگهو ٿا.“ مون... ڳالهه ڪي اڌ ۾ ڪٽيندي صاحب چيو ته خبر اٿئي ته ”تنهنجي وڃڻ کان پوءِ ڇا ٿيو آهي؟“ آءٌ حيرت ۾ سندس منهن ۾ تڪڻ لڳس جيڪو چئي رهيو هو ته ”توهان سان گڏ جيڪو ڊرائيور هو تنهن اچي ٻڌايو ته حفيظ راجپوت ۽ اڪرم آرائين ٻنهي ڇٽڻ گڏجي، جوابدران مان هڪ کان 700 روپيه وٺي ڪيس آزاد ڪري ڇڏيو آهي. آءٌ موقعي تي پهتس ڊرائيور جي ڳالهه بلڪل صحيح نڪتي. آءٌ سمجهان ٿو ته ان وچ جي

توکي ڪابہ خبر ڪانهي. چڱو هيئن ڪر راتوڪي ڇاپي جي هڪ تفصيلوار رپورٽ لکي ڏي تہ جيئن پنهي انسپيڪٽرن تي ڪاروائي ڪري سگهجي!"

رپورٽ مون کي انگريزيءَ ۾ لکي ڏيڻ لاءِ چيو ويو. جيئن تہ آءٌ انگريزيءَ ۾ ماشاء الله هيس ڏاڍو هوشيار سو بڏتر ۾ اچي ويس. ڊائريڪٽر صاحب منهنجي جهالت واري حالت تي رحم ڪائي مون کي چيو تہ "وڃي ڪلارڪ کان لکرائي اچ!" آءٌ پنهنجي جهالت واري حالت تي جڪ ڪائيندو اچي ڪلارڪ وٽ وينس. جنهن کي صاحب جي حڪم مطابق پنهنجو بيان قلم بند ڪرائڻ لاءِ چيم، هو زباني پچندو ٽائيپ ڪندو رهيو. جڏهن ليٽر ٽائيپ ٿي ويو تڏهن مون اهو ليٽر کڻي پنهنجي عيبن کي لڪائڻ خاطر بناوتي طور ليٽر پڙهڻ لڳس. چيڪ ڪندي ڪندي مون ڏٺو تہ چوئيتاليهن جي بجاءِ صرف "44- پائليون لکيل هيون، پوءِ تہ ڏاڪا بڏي چڙهي ويومانس چيم تہ 44 جي بجاءِ تو 4- پائليون ڇو لکيون؟" منهنجي انهيءَ سوال تي ڪلارڪ انهن انسپيڪٽرن جي وڪالت ڪندي چيو تہ "صاحب! هو غريب ماڻهو آهن، هنن جا ننڍا ننڍا ٻار آهن. اوهان جي گهٽ بيان سان هنن مسڪين جي نوڪري بچي پوندي ۽ اهي اوهان کي دعائون ڪندا."

ڪلارڪ جي گفتگو جو مون تي ڏاڍو اثر ٿيو ۽ کڻي ماٺ ڪري لکيل ليٽر تي صحيح ڪري ڇڏيم. منهنجي هن حقيقت جي تصديق منهنجا صحيح ڪيل اهي بيان ڪندا جيڪي يقيناً اجا تائين رڪارڊ ۾ موجود هوندا. هن وقت اها ڳالهہ ياد آئي آهي تڏهن پنهنجي جهالت تي روئندي، هنن جي قوم پرستيءَ تي سوچڻ لاءِ مجبور ٿيو آهيان. هنن ۾ ڪيڏي نہ ٻڏي ۽ هڪبئي جو احساس آهي پر اسين هڪبئي کي ڪيرائڻ ۾ پنهنجي ڪاميابي ۽ خوشي ٿا سمجهون، انهيءَ جو سبب منهنجي نظر ۾ اهوئي موزون ٿي سگهي ٿو تہ "اسان جو ذهن غلام آهي.....!"

تورن ڏينهن کان پوءِ ايڪسائيز جي هڪ انسپيڪٽر دوست محمد ڇنا کي حال محرم بنايم. ساڻس حال اوريم تہ ادا منهنجا افعال اهي اٿئي..! ڪيس چيم تہ جيڪي بہ ليٽر اچن، تن جو سنڌيءَ ۾

ترجمو پڌائيندو وڃ ته پوءِ آءٌ صحيح ڪريان. بهرحال اهو قصو به ڪافي وقت تائين هليو.

هڪ ڏينهن چند صاحب مون کان پڇي ورتو ته ”هھڙن پر ڪارن هونديءَ اوهان ايم- اي ڪيئن ڪئي؟“ وراڻيم ته ”دوست! مون سواءِ مئٽرڪ جي باقي بيا سڀ پيپر باهران ڪرايا هئا. شروعاتي تعليم يعني پرائمري ۾ پڙهڻ دوران جڏهن چوٿين درجي ۾ پهتس ته پورا ست مهينا ته مون اسڪول جو منهن ئي ڪونه ڏٺو. انهن ستن مهينن ۾ ڪڏهن ڪهڙو بهانو بنائي واپس گهر موٽي اچان ته وري ڪڏهن سعيو ڪري پاڻ کي واٽر ڪورس ۾ ڪيرائي گهر اچي چوندو هوس ته پير ترڪي پيو سو ڌو وڃي آڌ ۾ ڪيم مطلب ته ڪڏهن پيٽ جو سور ته ڪڏهن هي جو سور، ڪڏهن ڪوڙي موڪل وٺي اچان ته ڪڏهن چوان ته اڄ استاد ڪونه هو....!

اهڙي طرح انين درجي تائين ڪڪڙن ڪارائڻ سان گڏ استاد کي مڙوئي خرچي پاٽي ڏئي پاس ڪيم! زندگي جا مختلف واقعا ڪيس پڌائيندي چيم ته هڪڙي ڏينهن آءٌ نواب شاهه شهر ۾ پنهنجي نرالي انداز سان گشت ڪري رهيو هوس ته ڪجهه دوستِ مليا. چيائون ”يار اڄ ته ڪو تاڏل ڊڪ پيون.“ آءٌ به هڪ نئين سيڪڙات موالي جي حيثيت سان دوستن (ملنگن) جي اسرار تيءَ پنگ جي قربائتي ڪونڊي مان چڪو پيئڻ لاءِ مستن جي محفل ۾ رلجي ملجي ويس. ڪيڏي مهل هڪ دوست وراڻيو ”آ- آچي!......!“ مون به نڪا ڪئي هم نڪا تم سو گلاس وٺندي چيم ”آ- پلي پلي ڪري اچي، هڪڙي پوک ته بي پڇي، ڪيو قادر قلندر- هو- هو- حيدر“ چئي ڳڙڪائي ويس، پنگ به هجي گهاٽي سو گهڙي کن کان پوءِ پنهنجا ناز نخرا ۽ غمزا، ادائون ۽ رنگ ڏيکارڻ شروع ڪيائين.!

مون وارو دماغ شريف هاٿي چوڏاري ڦري بلهاڙو ڪيڏي رهيو هو. اڃا ٿورو ٿورو نشڙو شروع ٿيو هو. دماغ تي زور ڏئي سوچيم ته هتان هاٿي ڦڙتي ڪانوان ورنه- ٿيندي حالت بري...!

سيني يارن کان موڪلائي هڪ هڪ وک سوچي سمجهي کڻندو هلندو رهيس. ڳوٺ ڏانهن ايندي جڏهن ڪشمير هوٽل نواب شاهه وٽان لانگهاڻو ٿيس ته اوچتو هڪ خوفناڪ (نشي جي حالت ۾) آواز ڪنن جي ديوارن سان ٽڪرايو. اوچتي چرڪائيندڙ آواز تي

اڪيون زور سان ڦاڙيندي ڏسڻ جي حت الوسيع ڪوشش ڪيم ڏسان ته سامهون هڪ کليل فوجي جيپ ۾ ڪجھ فوجي رائيفلن ۽ اسٽين گنن سان ليس هئا. انهن منجهان هڪڙي سهڻي صورت واري هٿ جي اشاري سان بيهڻ جو حڪم ڏنو. منهنجو وجود بلڪل ڏڪي ويو. پلا پنگ جو نشو پاڙي تنهن به پنهنجي ڪمال سان منهنجي ذهن تي قبضو ڪيو هو. چاهيم ته جيڪر پڇي وجان (انهيءَ وقت ۾ پوليءَ وارو جهيڙو پنهنجي عروج تي هو.) وري هيانو جي سچائيءَ تي سوچيم ته ڏاريا ڏسي ڇا چوندا هڪڙو ڦداور سنڌي فوجي ڏسي پڄي ويو.... انهيءَ پڌتر ۾ ڪوبه فيصلو ڪري ڪونه سگهيس، وجود ڪنبي رهيو هو. نيٺ سمڪ اچي رئي ته پڇڻ کان بيهڻ بهتر آهي.

ايتري ۾ اهو فوجي سهڻو نوجوان ڏاڍي اُڪير ۽ محبت سان پاڪر پائي مليو. منهنجا دل وارا ڳدڙ پڄي ويا. خوف، خوشيءَ ۾ تبديل ٿي ويو. سڃاتم ته هيءُ منهنجو پيارو دوست محمد چانڊيو هو. (جيڪو شاهه بيگ چانڊيءَ اڳوٺي (L.M.C) ۾ شاگرد يونين جي صدر جو پاءُ هو) دل ٿي دل ۾ پاڻ کي انهيءَ اوچتي مصيبت کان آجو محسوس ڪندي فاتحاني انداز ۾ گهڙي ڪن کان پوءِ ڪانئس موڪلائي سوڙهيون سوڙهيون گهٽيون لتاڙيندو جيئن ئي شهر کان ٻاهر نڪتس ته وري ٻين سوچن اچي گهيرو ڪيو ته فوجين کان ته جان ڇڏايم پر هاڻي مارشل لا ايڊمنسٽريٽر (گهروارن) کان ڪيئن جان ڇڏايان. اهي پهه پهچائيندي جڏهن ڳوٺ جي اچي ويجهو ٿيس ته ڪنن جي پوئڪڻ تي منجهي ٻيهي رهيس چيم ته اڄ بچيس ته جڻ نئون ڄائس.

آخر ڏڪندي ڏڪندي اچي اڌ تي پهتس نانيڙو نلڪو ڏسي رڙ نڪري ويئي ته ابا...! هاڻي هيءُ درياءُ ڪيئن اڪران؟"! (ڇو ته مون کي نشي ۾ بلڪل درياءُ ڏسڻ ۾ پئي آيو) اُڪرڻ محال". سمجهندي هڪ ترڪيب ذهن جي چر ۾ تري آئي يعني ورڪڻي، اٺ ڏهه قدم پوئتي هٽي پڄندو پڄندو، ٽپ ڏئي اچي پار پهتس. دل ۾ ڏاڍو خوش ٿي بغليون هڻڻ لڳس ته وڏي ڪا ڪيپ ڪٽي آيو آهيان.

چون تہ ”توکي ٽيپڙ چا آهي جو کلين ٿو.“ ڪجهہ وقت کان پوءِ پاڻ سنياليم ۽ سنجيدهہ ٿي ويس.

چواڻي آهي تہ پنگ، رنگ ضرور ڏيکاريندي آهي، سو آءٌ بہ اڌ ڪلاڪ کان پوءِ بيهوش ٿي ويس. آخرڪار ڊاڪٽرن جي مدد سان هوش ۾ آيس.! واهہ ڙي پنگ تنهنجا ڪم!

ڪراچيءَ ۾ نوڪريءَ دوران وقت سٺو پيو گذرندو هو. ويتر دوست محمد چنا جهڙي سٺي دوست جي ڪمپني ملي ويئي هئي اسان لاءِ اصل لئي لڳي پئي هوندي هئي. هوڏانهن پوري سنڌ ۾ تن ڏينهن ۾ بوليءَ جي چڪتاڻ پناهگيرن ۽ سنڌين جي وچ ۾) پوري عروج تي هئي. محمد عثمان ڏيپلائيءَ جي پريس ۾ هزارين قرآن شريف جا نسخا پيل هئا. (جيڪي سنڌيءَ ۾ ترجمو ٿيل هئا) هنن کي پناهگيرن ساڙي چڏيو شهرن ۾ وٺ وٺان هئي جنهن بہ ڏر کي جنهن جو ٿي ماڻهو هٿ آيو قابض ڏر هٿي گهرڙي ٿي لاتو. بلڪل قيامت صغري جو منظر هو. مطلب تہ قومي جيهڙو شروع هو.

هيڏانهن آءٌ پنهنجن دوستن سان جهڙوڪ لالي نوراني (مسعود نورانيءَ جو ننڍو ڀاءُ) ۽ اقبال ڏاهري ٺئي شراب جي نشي ۾ مست لڳا وينا هئاسين (تن ڏينهن آءٌ نواب شاهہ ۾ موڪل تي آيو هوس) تہ ڪنهن اچي ڄاڻ ڪيو تہ شهر نواب شاهہ ۾ ”سنڌي، مهاجرن“ جو جهيڙو ٿيو آهي. اها خبر ناهي تہ ڪهڙي محلي ۾ بهرحال ايتري پڪ آهي تہ جهيڙو ٿيو آهي....!

اسان ٽئي ڄڻا ٽپ ڏئي اٿياسين. موٽر سائيڪل تي سوار ٿي شهر جي گهٽين ۾ موٽر سائيڪل ڀڄائيندا رهياسين تہ خبر پوي تہ جهيڙو ڪٿي ٿيو آهي.؟

جڏهن منوآباد ۾ پهتاسين تہ ڏٺوسين تہ صوفي گل محمد (جيڪو پنهنجي پاڙي جو معزز شخص آهي) ماڻهن جي هجوم ۾ بيٺل هو، اسان بہ ان ميڙ ۾ موٽر سائيڪل تان لهي وڃي بيناسين. صوفي گل محمد کان پڇيوسين تہ ”چاچا خير تہ آهي، ٻڌون ٿا تہ سنڌي، مهاجرن جو جهيڙو ٿيو آهي.“ صوفي صاحب مصلحت خاطر چيو تہ ”بابا! خير آهي هتي ڪوبہ جهيڙو وغيره ڪونہ ٿيو آهي.“ حالانڪ سندس جڳهہ جي ڏکڻ ۾ بہ گهٽيون چڏي (بعد ۾ خبر پئي) منهنجو سوٽ سڪندر پنگوار، جيڪو پنهنجي سوزڪيءَ ۾

ڳوٺ ڏانهن اچي رهيو هو، تنهن سان مهاجر وڙهيا هئا. خبر پئي ته اهي پناهگير خواجه قبيلي سان واسطو رکندڙ هئا.

آءُ اتي بيٺل ماڻهن جي زبان تي هلي، حقيقت کي افواهه سمجهي دوستن کان موڪلائي، مطمئن ٿي پنهنجي گهر ڏانهن آيس پئي ته پويان سوزڪي اچي پهتي. کنڌ ڦيرائي ڏٺم ته سوزڪيءَ ۾ شريف گيرئج وارو ويٺل هو. سوزڪيءَ جا شيشا پڳل ۽ سيٽون سڀيون رت سان ڀڏل هيون.

شريف، منهنجي ڪچڻ کان اڳئي رڙ ڪري چيو ته "اڙي، يار مون توکي سڄي شهر ۾ ڳوليو آهي.!

سڪندر کي مهاجرن ڏڪي سان زخمي ڪري ڇڏيو آهي، جيڪو هن وقت اسپتال ۾ مرڻينگ حالت ۾ پيو آهي.!

ايتري ۾ بشير (سڪندر جو ننڍو ڀاءُ) به اچي پهتو.

اها ڳالهه ٻڌي آءُ شراب جي نشي ۾ بلڪل چتو ٿي پيس. بشير کي چيم ته تون اچ پهريان پلاند ڪري پوءِ اسپتال هلنداسين. شريف کي گيرئج ۾ ڇڏي اسان پيو رستو ڏئي اچي ڳوٺ پهتاسين ته ڪجهه همراهه ساڻ ڪٺون. ڳونان خان محمد، شاه مراد، مصري ڪمال (سڪندر جو وڏو ڀاءُ) ۽ سليمان بندوقون ڪٺي پلاند ڪرڻ لاءِ سوزڪيءَ ۾ ويهي شهر ۾ ڪاهي پياسين!

ڪافي ماڻهن اسان کي روڪڻ جي ڪوشش ڪئي پر ان مهل جوش اسان جي هوش تي حاوي هو. سو ڪنهن جو به چوڻ نه وٺي تقريبا رات جو ساڍي ڏهين وڳين اچي منو آباد ۾ پهتاسين. اسان اچڻ شرط انهن پناهگيرن جي گهرن تي گولين جو وسڪارو لائي ڏنو اڌ ڪلاڪ کن فائرنگ ڪئي سون. پر ڪوبه گهر کان ٻاهر ڪونه نڪتو. گهرن مان ٻارن ۽ عورتن جون دانهون ٻڌڻ ۾ ٿي آيون، ڪيڏي ڪيڏيءَ مهل نڪائن تي دانهون دبجي ٿي ويون.

اسان سوزوڪيءَ کان ٻاهر بيٺل هئاسين. ڏٺوسين ته اسان واري ٽولي مان هڪ همراهه غائب آهي. پنهنجن کان پڇڻ تي معلوم ٿيو ته سليمان بندوق ۽ ڪارتوسن واري همال ڪنيو ڪنهن هنڌ لهي ويو هو. اسان مان هاڻي به ڄڻا بندوقون جوڙي رهيا هئا. ڊرائيور گاڏي واپس ورائي ته ايتري ۾ سيد غلام رسول شاهه (مرحوم غلام شاهه) جو فرزند قومي غيرت ۽ دوستيءَ جو ثبوت ڏيندي جيپ ۾ همراهه

ونئي اچي پهتو پوءِ اسان گڏجي غريب آباد ۾ آياسين جتي سيني همراهن کي پنهنجي پنهنجي گهرن ڏانهن روانو ڪيوسين. اتان آءٌ ۽ بشير گڏجي وڃي اسپتال پهتاسين پر فائرنگ جو پڙاڏو اسانجي ڪنن ۾ اجان تائين گونجي رهيو هو....!

سڪندر کي وڃي ڏنوسين. بلوچيءَ ۾ چيومانس ته "اسان تنهنجو پلاند ڪري آيا آهيون پر خبر ناهي ته ڪير مئو الائي ڪير بچيو."....!

15- ويهن منٽن کان پوءِ (ان وقت) ايس- پي جناب شريف صاحب ۽ شهر جا ٻيا معزز ماڻهو جن ۾ موجود ٻيلي ڪاتي جو وزير جناب سيد نذر علي شاهه، مختيار قريشي، حاجي عبدالمجيد قريشي، اسپتال ۾ سڪندر کي ڏسڻ آيا، مختيار قريشي (پناهگير) مون سان ڳالهائيندي چيو ته "اها عام ڳالهه آهي ته فائرنگ تو ڪئي آهي ۽ شهر ۾ موٽر سائيڪل تي به اوهان کي چڪر هڻندي ڏٺو ويو آهي." اٿلندو آءٌ هن تي ڏاڪا ٻڌي چڙهي ويس" ته هڪ اسان جو ماڻهو زخمي ڪيو پيو اسان تي الزام مڙهيو!" بهرحال هو حال احوال پڇي رهندا رهيا.

جڏهن شراب جو نشو گهٽ ٿيو ته وري ڳٽين جو نشو چڙهڻ لڳو ته "الائي گهٽا ماڻهو مئا آهن." سڪندر جي ڳٽي گهنجي ويئي. صبح جو سوير اها خبر پئي ته ماڻهو ته ڇا پر ڪو جانور به ڪونه مئو آهي. تڏهن وڃي ڳٽيون لٿيون.

البته فائرنگ واري رات. اسان جي وڃڻ کان پوءِ پوليس جاءِ واردات تي پهتي ته پناهگيرن پوليس تي فائرنگ ڪرڻ شروع ڪئي. جنهن ۾ پوليس کي ته ڪوبه جاني نقصان ڪونه رسيو. پر گاڏيءَ کي نقصان پهتو. جهيڙي جي واقعي واري تاريخ ياد نه آهي. سمجهان ٿو ته سڪندر جي ڊائريءَ تي اهي حقيقتون هجن. پر في الحال ته ظاهر ظهور اڃان سڪندر پنگوار جي سيني تي اهي نشان بلڪل چٽا ظاهر آهن.

چند ڏينهن موڪل وارا گذاري وري ڊيوٽي تي چڙهيس. وري مهيني کن کان پوءِ چڪر تي آيس ڳوٺ پهچڻ تي خبر پئي ته:

"سئوٽ شهبيگ" جو زمين تي پنهنجي ئي ذات برادري وارن سان تڪرار ٿي پيو آهي. آءٌ پنهنجي سئوٽ جي قانونيءَ طرح مدد ڪرڻ لڳس. هوڏانهن مخالفن مون کي پنهنجو دشمن ڪري

سمجهيو. هڪ ڏينهن آءٌ ۽ منهنجو سؤٽ علي بخش شهر ۾ گهمي رهياسين تاريخ 12- 11-1977ع تي ته انهن مخالفن اسان کي نواب شاهه ۾ جام صاحب روڊ تي ڪهاڙين جا ڏڪ هنيا علي بخش پوءِ ستت ئي چاڪ ٿي ويو ليڪن منهنجي زندگيءَ جو ٻيو حصو شروع اهڙي طرح ٿيو جو ڪهاڙين جي ڪري منهنجي چيلهه جون رڳون ڇڇجي پيون ۽ هينئين ڏڙ کان معذور ٿي ويس. ۽ منهنجا پير آخري پيرو پنهنجي سهڻي ڌرتي تان ڪڇي ويا. هنن سٽن لکندي آءٌ سمجهان ٿو ته مون ڌرتيءَ ماءُ کي رنج ڪيو هو ڇو ته ان سنڌ ڌرتيءَ جي اصل وارثن جي لاءِ مون ڪجهه به نه ڪيو يعني اصول کي ڇڏي، لالچ تي خريد ٿي ويو هوس. جنهن ڪري مون کي سنڌ جي غيرتمند ڌرتيءَ ان جو بدلو ڏنو هو. اڄ تائين آءٌ پنهنجي ڪيل انجام تي پڇتائي رهيو آهيان.

مون کي سول اسپتال نواب شاهه ۾ داخل ڪيو ويو جتي 6- هفتا علاج محترم ڊاڪٽر رسول بخش ميمڻ صاحب ڪيو مون کي ڦڦڙن ۾ زخم رسيل هئا، ڊاڪٽر صاحب پنهنجي قابليت جو مظاهرو ڪندي منهنجو آپريشن ڪيو. ڪجهه فرحت ٿي. بهرحال مغزي ڏوري ڏڪ ۾ لڳل هئا تنهن ڪري ڊاڪٽر صاحب جي مشوري سان يعني ڏوري کي اصلي صورت ۾ آڻڻ لاءِ سول اسپتال ڪراچي ۾ 6- هفتن کان پوءِ داخل ٿيس. ڊاڪٽر مسعود جاويد نيرو سرجريءَ جي اسپيشلسٽ منهنجو علاج شروع ڪيو.

هتي منهنجو وقت ڏاڍو ڏکيو گذريو. ٻيني جو ته سيڪو آهي پر ڪرئي جو ڪير به ڪونه هو، سواءِ چند مهربانن جي...! جيڪي دوست مون وٽ ڪنهن نه ڪنهن بهاني ايندا هئا اهي سڀ اهڙي وقت ۾ پٺا ڏئي ڀڄي ويا. بلڪل هينئن ته "ڪم لٿو ڊڪڻ وسريو" پر جن ڏکئي وقت ۾ ساٿ ڏنو انهن ۾ (منهنجي عزيزن کان سواءِ) سائين امداد محمد شاهه سر فهرست آهي. آءٌ سندس احسانن جي بار هيٺان عمر ڀر جهڪيل رهندس. مون کي اهڙا لفظ ڪونه ٿا ملن جن جو سهارو وٺي آءٌ سندس احسان مڃان، آءٌ هر وقت سندس ٿورائتو آهيان.

نواب شاهه اسپتال کان وٺي ويندي آپريشن تائين هي سيد مهربان مون سان گڏ رهيو. اتي هڪ انجيڪشن جي ضرورت پئي. جنهن سان اهو ڏسڻو هو ته مغزي ڏوري ڪٿان ڪمزور آهي. پر

منهنجا ٻاڱ اهڙا هئا جو اهي سيون هتي ڪراچي ۾ گهٽو ڪري نه ٿي ملي سگهيون. سائين امداد محمد شاهه جو ويجهو عزيز ذوالفقار شاهه عرف زلف هو تنهن به ان سلسلي ۾ ڪوشش ڪئي.

ٻئي ڏينهن تي سيٺ شري تيرٿ داس مون کي سائين امداد محمد شاهه سان گڏ پڇڻ آيو. سندس پٽ ان وقت دبئي ۾ رهندو هو. سيٺ صاحب ٽيليفون ڪري ڪانئس دوا جو پڇيو. هن ويچاري ڏاڍي ڪوشش ڪئي پر دوا دبئي ۾ به ڪانه ملي سگهي. پوءِ ان لنڊن ۾ ڪنهن ميڊيڪل ڪمپنيءَ سان رابطو قائم ڪيو. دوا اتان ملي 10 ڏينهن کان پوءِ (6) ڇهن سين جو سيٽ اسان وٽ اچي پهتو. مون سيٺ صاحب کي رقم واپس ڏيڻ جو چيو ته سيٺ صاحب پيار مان مون کي ڳراٽڙي پائي چيو ته:

"پٽ پنهنجي اولاد کان به پئسا وٺبا آهن...!"

هن هيڏي ساري سنسار ۾ مصيبت وقت وري ايتريقدر بي انداز مهرباني ڏسي منهنجي اکين مان ڳوڙها وهي آيا. زبان تي هيءُ شعر رقص ڪرڻ لڳو ته:

تون سمون، آئون گندري، مون ۾ عيبن لک
هن منهنجي حال جي توکي سڀ پرک
ڪارڻ رب الک متان ماڳر متئين.

ڊاڪٽر صاحب مون کي ٽيسٽ ڪري آپريشن جو ارادو ڏيکاريو چيائين ته فلاڻي ڏينهن تنهنجو آپريشن ٿيندو. نيٺ مقرر ڏينهن تي آپريشن ڪيو ويو. آپريشن دوران سائين امداد محمد شاهه باوجود طبعيت ناساز هئڻ جي پورا ساڍا ٽي ڪلاڪ ايپي پيرين بيٺو رهيو. آپريشن ڪامياب رهيو پوءِ ٽي هفتا منهنجو لاڳيتو علاج ٿيو، ٽن هفتن کان پوءِ ڊاڪٽر صاحب چيو ته "هاڻي تنهنجو علاج مشق کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نه آهي. تنهنجي ٺيڪ ٿيڻ جي اميد آهي.!"

مون کي ياد آهي ته اتي روزانه مون کي ايڪسرسائيز ڪرائيندا هئا. يعني اليڪٽرڪ جي وسيلي چنگهن جي چرپر وغيره. پر 15- روپيا في وٺي پوءِ مون کي ايڪسرسائيز ڪرائيندا هئا هتي اسپتال ۾ رهڻ کان پوءِ مون کي اها خبر پئي ته ڪيئن نه بليڪ تي دوائون ۽ ٻيو سامان وڪيو ويندو هو. مزي جي ڳالهه ته منهنجو

ڪمرو ”ڪچن“ جي پرسان هوندو هو. اُتان هيٺيون اسٽاف دوائون کڻي وڪڻندو هو.

آءٌ ڪڏهن ڪڏهن کيس چوندو هيس ته ”هي ڇا ٿا ڪريو؟“ جواب ۾ ايترو چوندا هئا ته سائين! ڇا ڪريون پگهار مان پورت ڪانه ٿي ٿئي. مهانگائيءَ ماري ڇڏيو آهي. جي ائين نه ٿا ڪريون ته گذاريو ڪونه ٿو ٿئي. مجبور آهيون-! ياد اٿم ته هڪڙي اسٽاف جي ميمبر تحفي طور هڪڙو شربت جو شيشو ڏنو هو. آءٌ هن ڪتاب جي ذريعي سندس ٿورو مڃان ٿو. سٽت ئي مون کي ڊاڪٽر صاحب جي اجازت سان موڪل ملڻ مون کي ڳوٺ آندو ويو، ۽ اڄ تائين ڳوٺ ۾ ئي زندگي گذاري رهيو آهيان.

ڪراچيءَ مان اچڻ کان پوءِ منهنجو هر منٽ، ڪلاڪ، گهڙي، پهر اُداسيءَ ۽ نراسائيءَ ۾ گذريو. هتي مون حڪيمن کان به علاج ڪرايو حڪيمن گرم ڪک ڏنا. ۽ پڻ بي پاڙيءَ کي پاٽي ۾ گرم ڪري در- دروازا بند ڪري ٻاڦ جو واس ڏيڻ لڳا. نتيجي طور منهنجي اک خراب ٿي پئي پوءِ اک ته اڳ آرٽيفيشل هئي. پر ٻي اک به نيم حڪيمن جي دوائن جي ڪري خراب ٿي، نيٺ مجبور ٿي حڪيم کان علاج ڪرائڻ بند ڪيم!

حڪيمن جي دوائن جي گرم اثر ڪري موتيو ٿي پيو. اکين کان بلڪ ويهي ويس ڏاڍو مشڪل وقت گذرڻ لڳو. ڪافي وقت اها تڪليف رهي، آرام ڦٽي ويو. آخرڪار، آرام ڪرڻ لاءِ نشا ڪرڻ شروع ڪيم، جهڙوڪ ڀنگ، چرس، آفيم، نشي، جون گوريون، مارفيا جون به انجيڪشنون هڻايم. شراب پيئڻ لڳس پر سڀ نشا عارضي ثابت ٿيا.

تڪليف دوران مون به ٽي ڀيرا خودڪشيءَ جو سوچيو پر مون سان ويڙهن اها هئي جو اٽي ڪا شي ڪٽي نه ٿي سگهيس. مطلب ته زندگيءَ کان بلڪل بيزار ٿي پيس. ڪڏهن ڪڏهن وقت پاس ڪرڻ لاءِ پنهنجي سؤٽ قربان علي پنگوار کي چوندو هوس ته ڪي اهڙا مجازي ڪتاب آڻ ۽ پڙهي ٻڌاءِ. جڏهن ڪتاب پڙهي ٻڌائيندو هو ته مون کي ڏاڍو سڪون محسوس ٿيندو هو. نشن مان به ايترو آرام ڪونه ايندو هو جيترو ڪتابن جي ٻڌڻ سان لطف ۽ سڪون ايندو هو.

اهڙي طرح اٽڪل ڏهه کن ڪتاب مجازي ٻڌم. هاڻ اها حالت

ٿي جو جيڪڏهن ڪير ڪتاب پڙهي نہ پڙائيندو هو تہ ننڊ ئي ڪانہ ايندي هيم. ڪتابن مون ۾ هاڻيءَ نئون روح ڦوڪيو. اڳ ۾ زندگي کان بيزار هوس پر هاڻ پنهنجي زندگيءَ سان پيار ٿيڻ لڳو دل ۾ سوچيم تہ هاڻي اک جو آپريشن ڪرايان تہ جيئن ڪتاب پڙهي، پڙهائڻ واري محتاجي کان بچي پوان!.

نواب شاهہ ۾ اکين جي ڊاڪٽر مسٽر منظور مرزا (جيڪو منهنجو دوست هو) تنهن کي اک ڏيکاريم تنهن اک ڏسي چيو تہ ”اک ٺيڪ ٿي ويندي، اطمينان ڪريو، پر پهريان دوا ڏيانو ٿو اها استعمال ڪريو تہ جيئن موتيو پڪو ٿئي.“ مهيني کن کان پوءِ مرزا صاحب ڏي پاڻ کي ڪٺائي پهتس. وري بہ چيائين تہ اڃان بہ چار ڏينهن ترسو.“ هفتي کن کان پوءِ اچو تہ توهان جي اک آپريشن ڪندس.

هفتي کان پوءِ منهنجي کابي اک جي آپريشن ٿي آپريشن ڪامياب ٿي 7- ڏينهن کان پوءِ مون کي گهر ۾ رهڻ جي اجازت ملي ويئي. چاليهہ ڏينهن گهر ۾ رهڻ کان پوءِ مون کي چشمو مليو اهڙيءَ طرح هڪ اونداهہ جي دنيا مان ڦري روشن دنيا ۾ آيس. هن ڪائنات جي نظارن کي ڏسي ڏاڍو لطف محسوس ٿيو. هاڻي نور جي روشني ملي چڪي هئي. پاڻ کي خوش نصيب تصور ڪندي، زندگيءَ جو حقيقي مزو ماڻڻ لڳس. قدرت مون کي بہ پوٽا ڏنا آهن، هڪ طارق عزيز ۽ ٻيو شهزور عرف ڪاشف عزيز.

پنهنجي اولاد ۽ ڪتابن سان پيو دل کي وندرائيندو آهيان، هڪ مشهور اديب جناب علي نواز وفائيءَ جي بقول تہ:

”اهو شخص خوش نصيب آهي، جنهن کي 24- ڪلاڪن مان 4- ڪلاڪ پڙهڻ يعني مطالعي ڪرڻ جو موقعو ملي ٿو.“

هن قول کي سامهون رکي آءٌ انهن مائٽن جو بيحد شڪر گذار آهيان، جن مون کي کهاڙين جا ڏک هٽي معذور ڪيو، يعني؛ جسماني معذوري ڏئي، ذهني معذوريءَ کان آزادي ڏياريندي، ڪتابن سان پيار ڪرڻ جو موقعو فراهم ڪيو

”سڪو سپن کان سرتيون ريت سکڻ جي،
مگن جر مٿا، اوري ڪن نہ آسرو.“

”شاهہ“

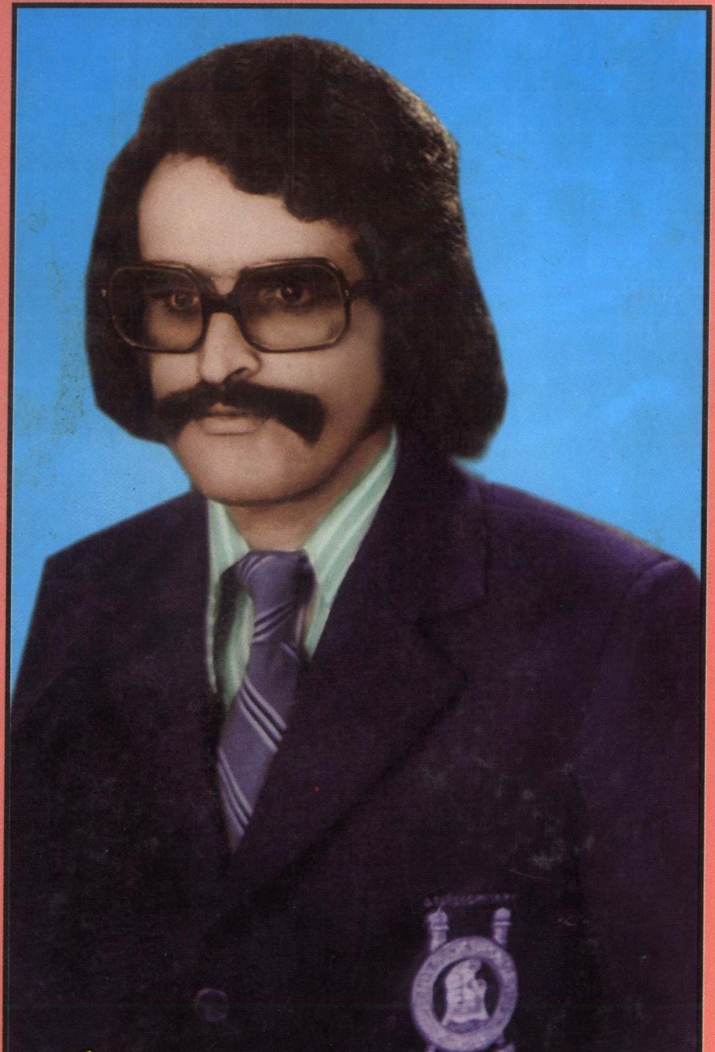

سنڌي ساهت گهر

Rs:150/=

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڦُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنی e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَ نَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَ نَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَبِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَ کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن بہ رُڪاوٽ کي نہ مڃن.

شيخ اَياز علمَ، جاڻ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڏي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالههَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻجاڻائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻجاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَڙَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَڻَ سيني کي چوڻ، چالاڪ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)